

પ્રકાશક:

શાન્તિલાલ વનમાળી શ્રેઠ
મહાદેવશેરી, મોટા ચોક
લેલપુર, (ઠાકિયાવાડ)

પ્રથમાવૃત્તિ

પ્રત : ૨૧૦૦

કિં. ૧૨ આના

મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ
સુવર્ણપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
અમીરનાથ, અમદાવાદ

અર્પણ

શ્રી ધર્મદાતૃ દુર્લભલક્ષ્મણ ત્રિભુવનનાથ ભવેરી, જંપુર
શ્રી સદેવ !

આપે મારા જીવનને શિક્ષણ અને સંસ્કાર, સ્નેહ
અને સહકાર, વાતચત્ત અને વિનય, આદિ ગુણસૌરભથી
શુભાશિત કરી અને ઉપકૃત કર્યો છે તેના રમરજુમિન્દારપે
તથા સદગત મનાષી પૂજ્યશ્રી શીલાવલ્લ મદારાજશ્રીએ
સૌરાષ્ટ્રની ધર્મજ્ઞિમિમાં રાપેલાં ધર્મખીજને સીંચવા અને
અ પરિપાકને ચોવવા તેમના ઉત્તરાધિકારી વિદ્વાન પૂજ્યશ્રી
જ્ઞાનિરલાલજી મદારાજશ્રીને સૌરાષ્ટ્ર તરફ વાવવામાં
રાગ/દોષ મી સંધ સાથે આપનો પરિથમ ખાસ ઉત્સેખનીય
હતો તેના રમરજુર્થ આ ધર્મપુરુષ આપને અર્પણ કરતાં
આનંદ અનુભવું છું અને ચોનાને કૃતકૃત્ય થયો સમજું છું

વિનીત,

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

અંતરિક્ષ

આ ધર્મપુસ્તકની પ્રચારી કમળ-કાંડિયાવાલ
જૂનરાતને આંગળે આંગળે પડોની સદે અને
આથી ધર્મબાવનાની બાળની માથ એ યુગ આશાએ
સ્વઃ અ. શ્રી. ધર્મકર્મી શાન્તિલાલ જયેરીની
આત્મશાન્તિ અને પુણ્યસ્મૃતિ અર્થે આ ધર્મ-
પુસ્તકના પ્રચારની યોજનાને સક્રિય રૂપ આપવામાં
આવ્યું છે. આ રીતે આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં મને
તે સહકાર આપ્યો છે તે માટે સદાયકર્મો કૃતજ્ઞ છું.

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

ધર્મ-જાગરણ

હઠ જાગ સુષાફિર મોર મહે, જ્ય રૈન કહૌં જો સોવત હૈ !
જો જાગત હૈ વો પાવત હૈ, જો સોવત હૈ વો સોવત હૈ ॥
હુક નીંદ મે ઈંચિયૌં છોલ જુગ, લો ! ગાફિલ રવ મે ધ્યાન લગા !
વે પ્રીત કરન કો રીત નહૌં, રવ જાગત હૈ તુ સોવત હૈ ॥
નાદાન સુગત કરની લક્ષ્મી, સો પારી ! પાપ મેં વૈન કહૌં !
જવ પાપ કો ગરરી રીંચ વરી, ફિર રીંચ પકડ ક્યોં સોવત હૈ ॥
જો કાલ કરે વો લાજ હી કર, જો લાજ કરે વો અવ કરલે ।
જવ વિદ્યા ગેતી જુગ દારા, ફિર પછતાવે ક્યા હોવત હૈ ॥

ધર્મ અને ધર્મનાયક

ન પયોં વર્મિનિના ।

સુસ્થાને ધરે 'ધર્મ', ધર્મને 'ધર્મનાયકો' ધર્મલવી ન દોય તો; દોઢા ધર્મ દહે કયલા ? ધર્મ મંગલ છે મોહ, અધિશા તપ સંયમ; દેવો પણ નમે તેને; ધર્મે લેખુ મહા મન. દળ્યો ધર્મ લલે છે ને, રૂઝે છે રક્ષાનાં ખરે; મારે ઠો' મા લલો ઝેને; લગ્યાયો લગ્યો રખે ! મુલાવે માત્ર માણું જો, સ્થવિર તે નહીં બને; વયે જો વૃદ્ધ દોષે નો ખાલી છળું ગળાય ને. જેમાં છે સત્ય ને ધર્મ દયા સંયમ ને દમ; તે છે નિર્મળ ને પીર; તે 'સ્થવિર' ગળાય છે.

શ્રી. મુનખાલ

ધર્મોગ્રુત

- આમધર્મ:**—સંસ્કારી સરસ દેવે, વાચ્યું બીજ મયાં કૃતે;
તેમ આમધર્મ દેવે; બીજ ધર્મો ગયાં કૃતે.
સર્વ ધર્મો તાણું મૂળ, આમધર્મ વહે જિને;
આમધર્મ ન દોગે તો; બીજ ધર્મો ટકે નહિ.
- નગરધર્મ:**—નગરધર્મ છે વાડ, આમધર્મભૂમિ તળી;
સર્વે નાગરિકો પેલાં; રક્ષે આમધર્મને.
- રાષ્ટ્રધર્મ:**—જનની તો જણી છટે, પૃથ્વી પાળતી પોપતી;
એ જન્મભૂમિને જોળે; જીવન-મૃત્યુ જોડે.
- વ્રતધર્મ:**—સત્યલક્ષી અહિંસા છે બીજ લીધેલ ટેકને;
પાળે મૃત્યુની સાટે; આવી એ જગજીતની.
- કુળધર્મ:**—ભાંચ છે નીચનું માપ, નથી કુળ, કુલીનતા;
ભતિ છે કલેશનું બીજ; બીજ સંતોષનું ગુણ.
- ગણધર્મ:**—સર્વ સિદ્ધિ તથા શક્તિ, સમાઈ ગણધર્મમાં;
ગવાયું ધર્મશાસ્ત્રોમાં; ગૌરવ ગણધર્મનું.
ગણધર્મ-પ્રજાતંત્ર, જૂનો એ અમ વારસો;
સત્તા ને લૂંટશે એને; જીવ સાટે અઝમશું.
- સંઘધર્મ:**—સંઘની શક્તિનું ભેમ, સર્વત્ર કાર્ય સાધનું;
સંઘ તો સંપથી જાને; સંપે શાન્તિ તથા સુખ;

આવક-આવિકા, સાધુ, સાધ્વી-સંઘ ગણાય છે;
સંઘના અંપમાં શાન્તિ; ત્યાગ ને તપનું ફળ.

સૂત્રધર્મ:-દોરે નેહાયલી સોય, પછી જોવાય ના કત્તી;
તેમ જ્ઞાની જગે હવે; 'પે'તું જ્ઞાન પછી દયા.'

ચારિત્રધર્મ:-મુક્તિ મંદિરનું દ્વાર માત્ર ચારિત્રધર્મ છે;
આચારમાં ન આવે તો; વિચારો માત્ર શૂન્ય છે.
વિચારોને ધર્યાવીને, ઘડી વિવેકબુદ્ધિથી;
ગૃહિધર્મ મુનિધર્મ; યદ્યાચક્રિત સમાચારો.

હવનધર્મ:-હવનધર્મનું ધ્યેય, વિશ્વગન્ધુત્વપ્રાપ્તિ;
વિશ્વ શાન્તિ જગાવાને; એને હવનમાં વણો.
હવનમાં વણાયે ને, વિશ્વગન્ધુત્વપ્રાપ્તિ;
સૌ સાથે મિત્રતા ધારો; ઝેરવેર શમી જશે.

શ્રી. સંતખાલ

નિવેદન

પ્રસ્તુત ‘ધર્મ’ અને ‘ધર્મનાયક’ નામનું પુસ્તક રતનામના શ્રી દિતેન્દ્રુ આવક મંડલ તરફથી પ્રકાશિત થયેલી ‘ધર્મવ્યાખ્યા’ નામના પુસ્તિકાને આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રી સ્થાનાંગ નામના જૈન ગ્રંથસૂત્રમાં દશ ધર્મો અને તેની વ્યવસ્થા કરનાર દશ ધર્મનાયકોનું સુંદર વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. તે ‘ધર્મ’ અને ‘ધર્મનાયક’ વિશે પ્રતાપી પૂજ્ય શ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીએ ચુરુ-ખીકાનેરના ચાતુર્માસમાં વિદ્વતાપૂર્ણ જે ધર્મ-વ્યાખ્યાનો આપેલાં તેનો આ સારસંગ્રહ છે.

પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રી એક પ્રતાપી પૂજ્ય હોવા ઉપરાંત શાસ્ત્રવિશારદ અને પ્રખર વ્યાખ્યાતા છે. તેમની પ્રતિભાશક્તિ વ્યાખ્યાનશૈલીથી જૈન-જૈનેતર અનેક વિદ્વાનો આકર્ષાયા છે. તેમની વ્યાખ્યાન શક્તિની સાથે સૂત્રસાહિત્ય તથા અનુભવ-જ્ઞાનનો સુંદર સુમેળ થયો હોવાથી તેમનું વ્યાખ્યાન એટલું સારગર્ભિત અને રોચક થાય છે કે જે જનસાધારણ તથા વિદ્વાનોને સમાન રોચક અને પથ્ય બને છે. પ્રસ્તુત ધર્મ અને ધર્મનાયક ઉપર તેમણે કરેલાં વ્યાખ્યાનો ઉપરથી તેમની પ્રતિપાદનશક્તિ, સુવ્યવસ્થિત ક્રમિક વ્યાખ્યાનશૈલી તથા સૂત્રસિદ્ધાન્તની વિદ્વતાનો પૂરેપૂરો પરિચય મળી શકશે.

થોડાં વર્ષો પહેલાં ‘ધર્મવ્યાખ્યા’ના કેટલાક ભાગનો મેં શ્રદ્ધાશુદ્ધિએ અક્ષરશઃ અનુવાદ કરેલો અને ‘જન પ્રકાશ’માં પ્રકાશિત કરાવેલો ત્યારે પાકેડાએ તથા ‘જૈન’ જેવા પ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિક પત્રે અનુવાદલેખોને આધારે ત્રણ ચારઅપ્રલેખો લખી એ ગુજરાતી અનુવાદને અપનાવ્યો અને પુસ્તકાકારે પ્રકાશિત કરવાનો અભિ-

માય બ્યક્ત કરી મને પ્રાત્સાદિત કર્યો, અને તે વખતે એમ લાગ્યું કે મુસ્લમાન-શાહિવાદનો જૈન સમાજ, પૂન્યશ્રીની અમૂલ્ય વાણીનું રસપાન કરવા તત્પરી રજો છે તો એ મૂલ્યવાતી અનુવાદને શોધિત-વર્ધિત અંપાદિત કરી પૂન્યશ્રીના સૌરાષ્ટ્રના ચાતુર્માસના સમયે પ્રકાશિત કરવામાં આવે તો સારું. મારી આંતરિક ઇચ્છા આજે ફળીભૂત થતી જોઈ મને આત્મસંતોષ થાય છે. આશા છે કે પ્રસ્તુત પુસ્તક પૂન્યશ્રીની પ્રથમ પ્રસાદીરૂપે સમાજમાં સારો સત્કાર પામશે.

આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલાં દસ ધર્મો અને દસ ધર્મનાપકોનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવા માટે પરપરાને નામે રૂઢ મયેલી અંધશ્રદ્ધાને જાગૃતી કરી વિવેકબુદ્ધિ અને સ્વાદ્વાદર્શીનો સદુપયોગ કરવાનો સૌને આમદ અનુરોધ છે. સ્વાદ્વાદ એ ધર્મદ્વારને હિંમતવાની સાચી ચાવી છે.

આ પુસ્તકને જનસમાજોપયોગી બનાવવા માટે ઉદાર વાવનાનો આશ્રય લઈ, જિન જિન શક્તિઓ-એ કેવળ મતાભિનિવેદને કારણે ઉપયોગમાં આવ્યા પહેલાં જ વેદક્ષર્ષ જાણ છે-તેનો સમન્વય કરવામાં આવ્યો છે અને વેદક્ષર્ષજાતી શક્તિઓનો સદુપયોગ કેમ થાય તેનું પબ્લુ દિગ્દર્શન કરવામાં આવ્યું છે. તે પુસ્તકના વાચનથી સ્પષ્ટ જાણી શકાય.

સંક્ષેપમાં આ પુસ્તકને સામ્પ્રદાયિક ન બનાવતાં જનસમાજોપયોગી બનાવવાનો કથાશક્ત્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અને પ્રત્યેક વિષયને વિશદ કરવા માટે પરિશિષ્ટો આપી રાષ્ટ્રીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિબિન્દુએ વિચારવામાં આવ્યો છે.

આ ધર્મપુસ્તક રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મના કલ્યાણમાં થોડી બધી સદાયક નિવડી તો તેની ખાજી કરવામાં આવેલો શ્રમ સાર્થક જ છે.

‘ ધર્મવ્યાખ્યા ’ પુસ્તકનું શોધનવર્ધન સાથે સ્વતંત્ર સંપાદન કરવા જતાં ભાવ તથા ભાષામાં સાદુભાષાથી વિપરીત, ઓછું કે અધિક લખાયું હોય તો પૂર્વગ્રંથોની તથા સુઝ આવકોની સમાચાર્યું છે. અને ભવિષ્યમાં તેનું સંશોધન થાય તે માટે જુલો તરફ મારું ધ્યાન ખેંચવા પ્રાર્થના કરું છું.

આ પુસ્તકના સંપાદનને અંગે ધર્મવ્યાખ્યા પુસ્તકનો મુખ્ય આધાર લીધો છે અને તે પુસ્તકમાં વર્ણિત દશ ધર્મો વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે લેણીવન, ધર્મ, રાજકથા આદિ કેટલાંક પુસ્તકોનો તથા ‘જોન’ પત્રના અગ્રલેખોનો ઉપયોગ કર્યો છે તે બદલ પ્રકાશકોનો તથા લેખકોનો આભાર માનું છું. અને સંપાદન તથા પ્રકાશનકાર્યમાં બૃહદ્ થઈ હોય તો ધ્યાન ખેંચવા વિનવું છું.

શ્રી દિતેચ્છુ આવક મંડળ, શ્રી દુર્લભજીભાઈ ઝવેરી, પં. ખેચરદાસજી શ્રી. ધીરજીરાવભાઈ. શ્રી. ખુશાલદાસભાઈ, શ્રી પ્રમોદભાઈ, શ્રી દલસુખભાઈ વગેરે આપજોનાં પ્રેરણાદાતા, પં. મુનિશ્રી સંતબાલજી, આત્માર્થી પ્રેરણાદાતા વગેરે મુનિવરોએ સદાચારદ્વારા અને ગૃહસ્થ પ્રવર્તન કાર્યાલયના માસીક શંભુભાઈએ તથા ‘સૂર્યપ્રકાશ’ પ્રેસના મેનેજર શ્રી રામચંદ્રજીએ પુસ્તકપ્રકાશનમાં મદદદારા જે મને મુંઢ સદાચાર આપ્યો છે. તે બધાનો અન્ને આભાર માનવાની આ તક લઉં છું.

નવમ્બર ૧૯૭૨
૧૦/૧૧/૭૨ (કલિયાસ)

}

શાન્તિલાલ વનમાળી જોડ

: : અનુક્રમ : :

ધર્મ અને ધર્મનાયક

નં.	વિષય	પૃષ્ઠાંક	નં.	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	[પૂર્વાર્ધ]			[હિતાર્ધ]	
	વિષયપ્રવેશ	...	૧	વિષયપ્રવેશ	...
૧	આત્મધર્મ	...	૧	આત્મસ્થવિર	...
૨	નગરધર્મ	...	૨	નગરસ્થવિર	...
૩	રાષ્ટ્રધર્મ	...	૩	રાષ્ટ્રસ્થવિર	...
૪	મદ્યધર્મ	...	૪	પ્રજાસ્થાસ્થવિર	...
૫	કુળધર્મ	...	૫	કુળસ્થવિર	...
૬	ગણધર્મ	...	૬	ગણસ્થવિર	...
૭	સંધધર્મ	...	૭	સંધસ્થવિર	...
૮	સૂત્રધર્મ	...	૮	સૂત્રસ્થવિર	...
૯	ચાંદ્રિકાધર્મ	...	૯	ચાંદ્રિકાસ્થવિર	...
૧૦	હવનધર્મ	...	૧૦	પર્યાયસ્થવિર	...
	પરિશિષ્ટ	...			

ધર્મ માન ધર્મનાથક

ન ધર્મો ધર્મિરિવિન ।

‘ધર્મનાથક વિના ધર્મ દષ્ટી ગાકનો નથી.’

ધર્મ

[પૂર્વાર્થ]

ધર્મે દુઃખ દુઃખો દર્શિન ધર્મો રહતિ દર્શિત ।

સરમાદ્યનો ન દુઃખનો માનો ધર્મો દુઃખીત્વી ॥

જે મનુષ્ય ધર્મનો નાશ કરે છે, ધર્મ તેનો નાશ કરે છે,

જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, ધર્મ તેની રક્ષા કરે છે,

આ પ્રમાણે ધર્મનો નાશ કરવાથી આપણા નાશ થશે,

એમ જાણીને ધર્મનો નાશ ન કરવો.

—મનુસ્મૃતિ.

ધર્મ અને ધર્મનાયક

[ધર્મવ્યાખ્યાનો ભાવાનુવાદ]

ધર્મ

[પૂર્વાર્ધ]

વિષયપ્રવેશ

ધર્મ વસ્તુતઃ શુદ્ધિગ્રાહ્ય નથી, પરંતુ હૃદયગ્રાહ્ય છે.—ગાંધીજી

યતો ધર્મસ્તતો જયઃ ।

ત્યાં ધર્મ ત્યાં જય.

કોઈ પણ મદાન કે મહેસતું લાંબું આયુષ્ય તેના મજબૂત પાયા ઉપર આધાર રાખે છે. અને એટલા માટે માણસો મદાનનો પાયો ઊંડામાં ઊંડો અને મજબૂત બનાવે છે.

માનવજીવન પણ એક મદાન જેવું છે. અને ધર્મ એ તેના પાયારૂપ છે. માનવજીવનને અવસ્થિત અને સુદૃઢ બનાવવા માટે ધર્મરૂપ પાયાને ઊંડામાં ઊંડો અને મજબૂત બનાવવાની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. કારણ કે ધર્મરૂપ પાયો જો ટીસો રાખવામાં આવે તો માનવજીવનરૂપ મદાન ધંધા, ફતકરો, અજ્ઞાન, અનાચાર,

જૈનસૂત્રોમાં સ્થાનાંગસૂત્ર^૧ નામના ત્રીજા અંગસૂત્રમાં નીચે લખેલા દશ પ્રકારના ધર્મોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે:

(૧) ગ્રામધર્મ, (૨) નગરધર્મ, (૩) રાષ્ટ્રધર્મ, (૪) વ્રતધર્મ, (૫) કુલધર્મ, (૬) ગણુધર્મ, (૭) સંઘધર્મ, (૮) સૂત્રધર્મ, (૯) ચારિત્રધર્મ, (૧૦) અસ્તિકાયધર્મ.

આ દશ પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરાવવા માટે તથા અન્યાન્ય નૈતિક તથા ધાર્મિક વ્યવસ્થા જાળવવા માટે નીચે લખેલા દશ ધર્મનાયકોનું પણ સૂત્રમાં વિધાન કરવામાં આવ્યું છે:

(૧) ગ્રામસ્થવિર, (૨) નગરસ્થવિર, (૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર, (૪) પ્રશાસ્તાસ્થવિર (૫) કુલસ્થવિર, (૬) ગણુસ્થવિર, (૭) સંઘસ્થવિર, (૮) જાતિસ્થવિર (૯) સૂત્રસ્થવિર (૧૦) દીક્ષાસ્થવિર.

ઉપર લખેલા દશ પ્રકારના ધર્મો તથા ધર્મનાયકોની વિશેષ વ્યાખ્યા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ક્રમશઃ કરવામાં આવશે.

ગ્રામધર્મ, દેવદે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે પવિત્ર નથી, તેમજ જે ધર્મના પાલનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ધર્મના પવિત્ર ગુણભૂત છે. જે ગ્રામધર્મ અવરિચન ન હોય અને તેથી ગામના ગ્રામમાં ગોઠી, હાંટકાદ, ઘેરગામન, પરુરિયા, ગામવાચાર, અનાચાર અને દોષ નો તેવા અગણ ગામમાં જન્મ ગ્રામભક્ષાદિ ત્યાં શું આનંદપ્રાપ્તિના સાધી શકે ખરો ? કદાચ તે અનુભવે તે અગણ ગામમાં ગાંધી મળે તેમ જન ત્યાં ચોરના કે એવા ગ્રીવ દોષ અલગચાલીના પદનું અન્ય ગામમાં આવી ગયું હોય તો માનસશાસ્ત્રના નિયમોનુસાર તે અગણ ગામની અગણ અસર તેના મન ઉપર પડવા વગર રહેતી નથી.

આ સિવાય જે ગ્રામમાં ગ્રામધર્મનું પાલન કરવામાં આવતું નથી તે ગ્રામમાં એક સંસ્કૃતિ કે સાધુપુરુષ દુટ માણસોની વચ્ચે પોતાની સંસ્કૃતિની કે સાધુતાની પૂરેપૂરી રક્ષા કરી શકેતો નથી. તે કારણે તે સાધુપુરુષ તેવા અગણ ગામમાં વિચરવાસ કરી શકેતો નથી. અને ત્યાં મુંધી પ્રત્યેક ગામમાં ગોઠામાં ગોઠો એક પણ સન્માર્ગપ્રદર્શક—ગ્રામનાયક ન હોય ત્યાં મુંધી ગ્રામવાસીઓમાં સદ્ધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિ પેદા થતી નથી.

ત્યાં સદ્ધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિ નથી ત્યાં સમ્યક્તા કે સંસ્કૃતિની રક્ષા થતી નથી. સમ્યક્તાની રક્ષા માટે ગ્રામધર્મની આવશ્યકતા રહે છે. કારણ કે સમ્યક્તા કે સંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવસ્થાન ગ્રામધર્મ છે. એટલા માટે ત્યાં ગ્રામધર્મની રક્ષા થતી નથી ત્યાં સમ્યક્તા પણ જળવાતી નથી. અનાયદિશોમાં ગ્રામધર્મ ન હોવાને કારણે સમ્યક્તા પણ હોતી નથી, અને તેથી અસમ્ય—અનાયદિશમાં સાધુપુરુષોને વિચરવાને ભગવાને નિષેધ કર્યો છે.

પ્રત્યેક ગામમાં સન્માર્ગપ્રદર્શક અથવા મુખીની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. કારણ કે તે જ ગ્રામજનોને ધર્માધર્મનું, સત્યાસત્યનું, સુખ-

દુઃખનું સાચું બાન કરાવે છે અને આમળતેને સદર્શનો ઉપદેશ આપી સન્માર્ગ ઉપર લાવે છે.

૧૬મી પ્રમખ જેવા ચાર જાતના સ્વામીએ વિનમ્રતાન જેવા સન્માર્ગમાંથી પ્રેરણાથી રાજ્ય પરિણામે સદર્શનો સદુપદેશ આપી ધર્મનો અનુસારી બનાવ્યો હતો.

આપણે આપણી ઈશા આપી નફા નિષ્કરી છે. આપણે સાધુપુરુષને સદર્શનો ઉપદેશ આપવાની પ્રેરણા કરવાને બદલે તેમને પ્રયત્નાત્મક ગુનિઓથી નવાજીએ રીએ, પણ ત્યારે વિનમ્રતાનના જેવું સન્માર્ગદર્શક બનવાનું કામ માથે આપી પડે છે ત્યારે દૂર દૂર બાગીએ છીએ. આ આપણી અકર્મણતા મુશ્કેલી છે. સન્માર્ગદર્શક બનવા જેટલું વ્યક્તિત્વ મેળવવા માટે સાચા દર્મક બનવાની આવશ્યકતા મહે છે.

ત્યાં આમધર્મ જનમૂલ ધાવ છે ત્યાં જીવનધર્મની જમિશ નેપાર થાય છે. ખેડોએ બીજાં રાષ્ટ્ર કન્યા પહેલાં જમિને સારી રીતે ખેડવી આવશ્યક છે, તેમ ધર્મબીજને રાષ્ટ્ર માટે અનુભવે આમધર્મની જમિ ખેડવી જરૂરી છે, કારણ કે આમધર્મની જમિશમાંથી સંબંધ, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા આદિ ધર્માકુરો ફરી નીકળે છે.

ખેડોનું મૂળ જેમ ખેતરનું ખેડાય છે તેમ ધર્મરક્ષનું મૂળ આમધર્મ છે. ત્યાં મુધી ધર્મરક્ષના આમધર્મરૂપ મૂળને નીતિજ્ઞતાથી સિંચવામાં ન આવે ત્યાં મુધી મૂત્ર અને ચારિત્ર્યથી મીઠા ફળ આવી ન શકે. મીઠા ફળ મેળવવા માટે માગીએ પરમપુરુષાર્થ મેળવો પડે છે, તેમ ધર્મરક્ષમાંથી મૂત્રચારિત્ર્યથી મીઠા ફળો મેળવવાં માટે માનવ-સમાજે પ્રજા પુરુષાર્થ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

ધર્મરક્ષના આમધર્મરૂપ મૂળને નીતિજ્ઞતા નિયમિત સિંચનથી મજબૂત બનાવ્યા બાદ મૂત્રચારિત્ર્યથી મીઠા ફળો અવશ્ય મેળવી શકાય છે.

(૨) નગરધર્મ [નગરધર્મ]

નગરધર્મનું બરાબર પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત આમધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પરમકર્તવ્ય છે. આ કર્તવ્યના પાલનમાં જ નાગરિકોની નાગરિકતા રહેલી છે.

જ્યારે ગ્રામનો વિસ્તાર વધી જાય છે ત્યારે તે નગરના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. આ રીતે ગ્રામ એ નગરનો એક ભાગ હોવાથી ગ્રામનો ધર્મ પણ નગરનો ધર્મ ગણાય છે.

ગ્રામધર્મ અને નગરધર્મ એ બંને જુદાજુદા ધર્મો નથી, પણ ગ્રામધર્મ એ નગરધર્મનું જ એક પ્રધાન અંગ છે.

ગ્રામ અને નગર બન્ને પરસ્પર આધાર-આધેયભાવથી રહેલાં છે, અર્થાત્ ગ્રામ આધારરૂપ છે તો નગર આધેયરૂપ છે. ગ્રામ વિના નગરનું જીવન ટકતું નથી તેમ નગર વિના ગ્રામની રક્ષા થતી નથી. ગ્રામ જો પોતાનો ગ્રામધર્મ ભૂલી જાય અને નગર જો પોતાનો નગર-ધર્મ ભૂલી જાય તો ગ્રામ અને નગર બન્નેનું પતન અવશ્યભાવી છે.

આમધર્મ અને નગરધર્મનો મરીર અને મગજના રોગો પડેપડે માફ સંબંધ છે. આમજનો શરીરના રથાને છે અને નાગરિકો મગજના રથાને છે. શરીર રવચ્ચ દોષ નો જ મગજ રવચ્ચ દોષ એ વાત મી જાણે છે. મગજ જોડે શરીરના પ્રમાણમાં નાનું છે નો પણ આખા શરીરના કાર્યનું કંચાલન તો તે જ કરે છે. જો કંઈવશાત્ મગજ અસ્થિર થઈ જાય તો તે પોતાની સાથે આખા શરીરને પણ દાનિ પડેાચાડે છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોની અવસ્થા-અવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે, તેઓને પોતાનો રક્ષાનું પણ જાન નથી. તેમનું ધર્મજીવન પણ નટપ્રાચઃ ધર્મ રહ્યું છે આમધર્મને પોતાનો આધાર ન માનતાં આજના નાગરિકો નાટક, સિનેમા, નાચરંગ, ફેશન આદિમાં પોતાના સમયનો, શક્તિનો અને સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે, વધારે શું ? તેઓના પોતાના ધર્મનું—કર્તવ્યનું પણ તેમને જાન નથી.

આજના નાગરિકોની આવી ખરાબ ગિથિનિ છે. આવી અવસ્થામાં તેઓ આમજનોની શી રક્ષા કરી શકે ? મગજ અસ્થિર થઈ જવાથી જેમ શરીરને અવસ્થ દાનિ પડેાચે છે તેમ નાગરિકો પોતાનો નગર-ધર્મ જૂલો જવાથી આમજનો પણ પોતાનો આમધર્મ જૂલો ગયા છે.

નગરધર્મનું ખરાબર પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત આમધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પરમકર્તવ્ય છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોનો એા ધર્મ છે ? તે મારા પોતાના દષ્ટાન્તથી તમને સમજાવુઃ

તમે બધાએ મને આચાર્યપદે રથાખ્યો છે. તો મારું એ કર્તવ્ય છે કે હું તમને ધર્મોપદેશ આપી આચારમાં સ્થિર કરું. પણ જો હું એક જાણુ નિષ્કિંચ ધર્મ બેચી જાઉં અને આચારનો ધર્મોપદેશ ન આપુ, તો તમે મને શું કહેશો ?

“આચાર્યશ્રી ! તમારે આચાર્યશ્રીને પહેલેથી જ આપણને વિદ્યે રહે તો આચાર્યધર્મનું પાલન કેમ થઈ શકે ? આનો જો પહેલેથી આપણે જ નોંધ લેવો.”

તમારું આ કથન આપણને એ સારણ કે તમે જાણો, મને ધર્મનો આચાર્ય નિયત કર્યો છે. એટલે મારે આચાર્યધર્મનો ઉપરેલ આપી મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવું જોઈએ, કારણકે મારા આ કર્તવ્ય પાલનમાં આચાર્યપદનું મદદરૂપ રહેલું છે.

પરંપરા આ જ પ્રમાણે આમ અને નગરનો પારકાપરિત સંબંધ છે.

આવકના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ કરવી એ આચાર્યનું કર્તવ્ય છે. તેથી જ રીતે પોતાના આશ્રિત આમજનોની રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું કર્તવ્ય છે.

આચાર્ય જો બેદરકાર બની નિષ્ક્રિય બેસી રહે તો આવક અને સાધુઓના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ થતી નથી. તેથી જ રીતે નાગરિકો જો બેદરકાર થઈ જાય તો આમજનોનું કલ્યાણ થવાનો બહુ ઓછો સંભવ છે.

આજે જેટલા રાજનૈતિક આગેવાનો છે તેઓમાં વિશેષ નાગરિકો છે. અર્થાત્ અત્યારે રાજનીતિ નગરોના હાથમાં છે. પણ નગરધર્મ સુધાર્થ જવાને કારણે જે નાગરિકો ધારાસભા તથા બીજા કોઈ રાજકીય સભાઓના સભ્ય તરીકે ચુંટાય છે, તેઓ બધા પોતાના કર્તવ્યનું યથાવિધિ પાલન કરતા હોય એવું બહુ ઓછું જોવામાં આવે છે. પ્રજા તરફથી જે નાગરિકો ધારાસભામાં સભ્ય તરીકે ચુંટાયા હોય છે તેઓમાંના કેટલાક સભ્યો કીર્તિસોલથી પ્રજાહિતના વિવાદક કાયદાઓનો વિરોધ કરવાને બદલે સમર્થન કરે છે, અને ફક્ત કીર્તિસોલી નાગરિકો પ્રજાના હિતનું રક્ષણ કરવાને બદલે ભ્રષ્ટ્ર કરવામાં

પોતાનો મત આપી પ્રજાદિનના વિધાનક કામદાઓને પત્રાત કરવામાં સરકારને સાથ આપે છે.

આવી પ્રજાદિનવિધાનક કામદાઓને ધાની વખતે જનનો સમ્મન વિશેષ કરવો એ પ્રજા તરફથી મુદાપેલા નામરિક કામદાઓનો નગરધર્મ છે. પણ આ નગરધર્મ કીર્તિસાગરને કારણે મુદાર્થ જગ્યાથી નામરિકો પોતાના હાથે પ્રજાદિનનું ગ્રહણ કરવાને બદલે બદલવું કરે છે.

કેટલાક નામરિકાની એવી ખોટી માન્યતા છે કે “સરકાર—રાજ્યને ધરેલા કામદાઓનો વિશેષ કરવો એ રાજ્યનો—સરકારનો વિશેષ કરવા જેવું હતું છે, અને રાજ્ય—સરકાર વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ એવી સાત્ત્વકારીની વ્યાખ્યા છે.”

આ પ્રમાણે કહેનારા નામરિકો સાચીના વાસ્તવિક તત્ત્વને જાણતા નથી એમ કહેવું જોઈએ. કારણ કે સાત્ત્વકારીએ જે

વિરુદ્ધરાજ્યવાદ્યે

અર્થાત્—રાજ્યથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ કશું છે, તેનો આધાર એ છે કે રાજ્ય એટલે સુબવસ્થાથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ. આ સૂત્રને વિષે સામાન્ય ભોક્ષાની જે અમણા પેદા થઈ છે તે ‘રાજ્ય અને રાજ’ સ્પષ્ટ વિષેની છે.

સામાન્ય ભોક્ષા ‘રાજ્ય’ને રાજ સમજી બેસે છે તે તેમની ખોટી ભૂલ છે. કારણ કે રાજ્ય એટલે દેશની સુબવસ્થા. ‘રાજ્ય’—દેશની સુબવસ્થાનો વિશેષ ન કરવો જોઈએ એવું સાત્ત્વકારી કરમાન છે. પણ રાજ્ય જો અનીતિ—અન્યાયારથી રાજ્યવ્યવસ્થા બગાડતો હોય તો તેની વિરુદ્ધ હિંસ્યાલુ કરવાની જનશાસનો મના કરના નથી.

આજે સરજન, માંલે, બાંજ, અપ્રીયુ આદિ માદક પદાર્થોનો પ્રચાર સરકાર પોતે રાખે છે. હવે પ્રજા માદક પદાર્થોના અવમુખ્ય

સમજીને માલક પદાર્થોનો ત્યાગ કરે તો સરકારની આવકનો લાભ ઓછો થવા લાગે, અને તેથી આવક વધારવા માટે સરકાર પ્રજાને એવો કાયદો કરે કે ‘પ્રત્યેક પ્રજાજનને રાજ્યની આવક વધારવા માટે પ્રતિદિન એક એક દારૂનો ખાલો પીવો આવશ્યક છે.’

શું પ્રજા રાજ—સરકારનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ એમ માની આ કાયદાને માન આપી સરકારની આજ્ઞાનું પાલન કરશે? પ્રજા તરફથી આ પ્રશ્નનો જવાબ નકારમાં જ આવશે.

રાજ્યની કે સરકારની આવી અનુચિત આજ્ઞાનો વિરોધ કરવો તે પ્રજાની તથા નાગરિકોની ખાસ ફરજ છે. એટલું જ નહિ પણ એક અનુચિત કાયદાને દૂર કરવા માટે જરૂર પડે તો ખીજા કાયદાઓનો પણ વિરોધ કરવો એ પ્રજાનું કર્તવ્ય થઈ પડે છે. કારણ કે પ્રજાહિતનો વિદ્વાતક કાયદો પસાર થઈ જવાથી પ્રજાને હાનિ થાય છે.

જો તમે “રાજ્ય વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ”—જૈનશાસ્ત્રની આ આજ્ઞાને ઉપર લખેલા અર્થ પ્રમાણે સમજતા હો તો આજે જે લોકો જૈનધર્મને ‘કાયરોનો ધર્મ’ કહી વગોવે છે તે લોકો કોઈ દિવસ તે પ્રમાણે કહેવાનું સાદસ પણ ન કરત.

જૈનધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત અદિસાવાદ છે. જૈન અદિસાવાદી હોય છે. અદિસાવાદી કાયર હોતો નથી પણ વીર હોય છે. જો એક જ સાચો અદિસાવાદી હોય તો તે અદિસાના બળે લોહીનું એક પણ ટીપું પાણી વિના મોટામાં મોટી પાશવિક શક્તિઓને પણ પરાજિત કરી શકે છે. એવું અદિસામાં અમાપ—અમોઘ બળ રહેલું છે.

આ અનુદરજાપૂર્ણ યુગમાં અમોઘ ગ્રામજનો પણ શહેરીઓની સરકાર, સિનેમા, નાચરંગ, ફેશન આદિમાં સમય, શક્તિ અને

સંપત્તિનો દુર્લભ હોવા શીખી રહ્યા છે. દુર્લભ: વિવાહિતાએ મ.મ. રૂઝિયાં પણ વાસ કર્યો છે. વિવાહિતાએ ગરીબાઈ આપી છે અને ગરીબાઈને લીધે જનસમાજને અવગમ્યક સ્વનરાયક પડ્યો જેવા કે ઘી, દૂધ વગેરે મળવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યાં છે. આ બધું વિવાહિતાનું દુષ્પરિણામ છે.

મંદિરમાં રહેલા પ્રત્યેક મનુષ્યનું દર્નવ્ય છે કે તે વ્યક્તિના દિનની અપેક્ષાએ સમર્થિતું દિન સાધવાનું દટિયિન્દુ પોતાની નગર સામે રાખી સત્પ્રતિ કર્યા કરે. આ પ્રમાણે સત્પ્રતિ કરવામાં જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેતું છે.

જે મનુષ્ય પોતાનું કે પોતાનાજ કુટુંબનું દિન સાધવામાં તત્પર રહે છે અને સમસ્ત ગ્રાણીમાત્રના શુખનું ધ્યાન પણ રાખતો નથી તે માણસ નીનિદ્રા નથી પણ નીતિબ્ધ છે.

માનવરવજાવ હમેશાં અનુકરણથીય છે. બાળક જેમ પોતાના માતાપિતા વગેરે વહીવટીનું અનુકરણ કરે છે, તેમ અશિક્ષિત કે અર્ધ-શિક્ષિત ગ્રામજનો શિક્ષિત નાગરિકોનું અનુકરણ કરે છે. માતાપિતાની સારી કે માઠી અસર બાળક ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી, તેમ નાગરિકોની સારી કે માઠી અસર ગ્રામજનો ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી.

જો નગરવાસીઓ ગ્રામજનોનું દિન દટિયાં રાખીને નગરધર્મનું બગાડ પાલન કરશે તો તેથી રાષ્ટ્રનું અધિક દિન થવા સંજ્ઞ છે.

(૩)
રાષ્ટ્રધર્મ
[રદ્ધધર્મે]

જનની જન્મભૂમિસ્ત્ર સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી ।

જનની અને જન્મભૂમિ સ્વર્ગથી પણ વધારે ગ્રિય છે.

ત્યારે ગ્રામોમાં ગ્રામધર્મનું અને નગરોમાં નગરધર્મનું અગ્રામ પાલન થાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે.

ગામમાં જે ગ્રામાણિક મનુષ્યોનો નિવાસ હશે તે શહેરવાળાઓએ પણ ગ્રામાણિક બનવું પડશે, અને નગરનિવાસીઓ ગ્રામાણિક બનશે તે તેઓનો પ્રભાવ સમસ્ત રાષ્ટ્ર ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ.

ભારતવર્ષના અધઃપતનનું કલંક આજે ગ્રામજનતા ઉપર નહિ પણ નાગરિકતા ઉપર ટોળવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં આ વાત પણ સાચી છે.

ત્યારથી ભારતવર્ષના પતનનો પ્રારંભ થયો છે ત્યારથી ઇતિહાસનાં પાનાંઓ ફેરવવાથી માલૂમ પડે છે કે થોડા નાગરિકોએ પોતાનો નગરધર્મ ન પાળવાને કારણે રાષ્ટ્રધર્મનો લોપ થયો.

જયચંદના જમાનાથી મીડીને મિરઝાદાર તથા તેના પત્ની આજ સુધી આપણે તેના કુદૃષ્ટ દેખના આવીએ છીએ.

જંગલમાં જે વચને મેસ્ટ ઇડિયા કંપનીના કાર્પેન્ટરિઓ પોતાની કુટિલતાથી દેશને કુટબ આપી રહ્યા હતા અને મીડા જેવી સાધારણ ગ્રીક્નો પ્રભુશ અભત્યાર કરી એવો અભત્યાર કરી રહ્યા હતા કે જે કોઈના ધરમાંથી પાંચ શેર જેટલું પણ મીડા નીકળી આવતું તો તેની બધી સંપત્તિ જપ્ત કરી લેવામાં આવતી જેટલું જ નહિ પણ પોતાનો વ્યાપાર વધારવા તથા પોતાના સ્વાર્થની પૂર્તિ કરવા માટે પ્રસિદ્ધ વજીરોમાંથી અનેકના અંગૂઠા સુધ્ધા કાપી નાંખ્યા હતા.^૧

તે જમાનામાં આવ. અભત્યારનો પ્રતિકાર કરવો એ એક પ્રકારે અસંભવ જેવું ધર્મગ્રંથ હતું. આનું પ્રધાન કારણ માત્ર એ જ હતું કે જામતરોડ અમીચંદ તથા મદાગળ નંદકુમાર જેવા પ્રસિદ્ધ નાગરિકો પણ કેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા માટે દેશદ્રોહ કરી રહ્યા હતા.

ભારતનું જ નહિ, પણ કોઈપણ રાષ્ટ્રના પતનનું કારણ શોધતા તો તમને માલૂમ પડશે કે તે રાષ્ટ્રના નાગરિકોદ્વારા પોતાનો નગર-ધર્મ પાળી ન શકવાને કારણે જ રાષ્ટ્રનું અધઃપતન થયું હોય છે.

અત્યારે મુઝીબર વિદેશીઓ તેઓસ કરેલ ભારતીઓ ઉપર શાસન કરે છે તેનું પ્રધાન કારણ એ જ છે કે અત્યારે નાગરિકોદ્વારા અગાબર નગરધર્મ પગાતો નથી.

જે નાગરિકો નગરધર્મનું જરાબર પાલન કરના નથી તેઓ રાષ્ટ્રનું અપમાન કરે છે; બીજા સંબંધમાં કહીએ તો દેશદ્રોહ કરે છે.

ત્યાં સુધી આમજનો આમધર્મનું અને નાગરિકો નગરધર્મનું જરાબર પાલન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય નહિ કરી લે ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થતું અસંભવિત છે.

૧ નુબેટ 'પ્લાસીનું યુદ્ધ, જંગલમાં બેઠા' પુસ્તક.

‘રાષ્ટ્ર’ શબ્દની અર્થગત દૃષ્ટિ આજના પુરુષને કે જે પ્રગટિત માર્ગોથી અગતિય હોય, એક જ નહીં પણ એક જ નાના મનુષ્યે ત્યાં રહેવા જાય, તે એવું નામ છે.

મારો નવા નવરંગો સમય—આજના ‘રમણ’નાર છે.

જે દાર્શનિક રાષ્ટ્ર સ્વતંત્રતા માટે, રાષ્ટ્રની જિંદગી—પ્રગતિ માટે, માનવસમાજ પાસના પર્મનું પરાવર પાત્ર હોઈ ગયે, રાષ્ટ્રની સંપત્તિનું સંરક્ષક માટે, અપમાનનો કેતનો માટે, પ્રાદ્ય શુભ માટે, રાષ્ટ્રની પ્રસિદ્ધિ માટે અને દાર્શનિક અભ્યાસી પરાદ્ય સ્વરાષ્ટ્રના દાર્શનિક અંગપ્રત્યંગ ઉપર, પદ્ય અભ્યાસાર ન કરી શકે તે રાષ્ટ્રધર્મ છે.

રાષ્ટ્રધર્મનું પાત્ર કરવાની જવાબદારી રાષ્ટ્રનિવાસી પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉપર છે. દારણ કે એક જ અગ્નિનાં કદેશાં સારાં કે ખરાબ દામોથી રાષ્ટ્ર વિખ્યાત કે બદનામ થઈ શકે છે, આ વાત નીચેના બનેલા ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે:

એક દિવસ એક ભારતીય સંસ્કૃત (!) યુરોપની એક મોટી લાયબ્રેરીમાં અન્યાયલોકન માટે ગયેલા. ત્યાં એક સચિત્ર પુસ્તક વાંચતાં વાંચતાં એક સુંદર બહુમૂલ્ય ચિત્ર તેમના નેવામાં આવ્યું. તેમને તે ચિત્ર ખૂબ જ ગમી ગયું, અને ચોરીશુપીથી કાઢી પશુ ઉપાયે તે ચિત્ર ચોરી લીધું. દુર્ભાગ્યે કે સુભાગ્યે તે વાત અન્યપાત્રના જાણવામાં આવી. અન્યપાત્રે તપાસ કરી તેમને પકડ્યા અને ઉચિત દંડ આપ્યો. આ દુષ્કૃત્યનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે અન્યપાત્રે બીજો દિવસે એવો નિયમ બનાવ્યો કે “આ લાયબ્રેરીમાં કાંઈ ભારતવાસીને આજ્ઞા માગ્યા સિવાય દાખલ થવાની રજૂ નથી.”

એક વ્યક્તિના દુષ્કૃત્યથી ભારતના હજારો વિદ્યાર્થીઓ યુરોપમાં જઈ તે લાયબ્રેરીમાં બહુમૂલ્ય ગ્રંથોનો જ્ઞાનાભ્યાસ કરી જ્ઞાનલાભ

[illegible][illegible][illegible]

જાના મુખી મુદત્ત દિપાનકાનુ કલ્પન પવિત્ર ન કાન ત્યા સુધી
સાધુઓનુ કલ્પન પવિત્ર નેત્રુ થાડુ દુષ્કાં છે જો મુદત્તકલ્પનાનો
પોતાનો ધર્મ ખાળીદામો દદ મો ના સાધુઓએ પણ મંચનપાનનમ.
દદ મોનુ જ પડે. આ મયસાત્ય છે.

શ્રી દર્શવૈદ્યવિદ્યમૂત્રના પહેલા અધ્યાયની પહેલી ગાથાની ત્રીશમાં નીતિમાન પુરુષોત્તુ ન્યાયોપાનિર્જિત અન્ન જ સાધુઓને માટે ગ્રાહ્ય બતાવેલ છે.

ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રધર્મનું ગરાગર પાલન કરતો નથી ત્યાં સુધી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ હમેશાં લયમાં રહે છે. દારણ કે રાષ્ટ્રધર્મ આધાર અને સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ આધેય છે. આધારનો નાશ થઈ જવાથી આધેયનો પણ નાશ થઈ જાય છે. જેની રીતે પાત્ર વિના ઘી ટકી શકતું નથી તેમ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ ટકી શકતાં નથી.

આ વાત નીચેના ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે:

એક વહાણ, મનુષ્યોથી ભરેલું ભર નદીમાં જઈ રહ્યું છે. માર્ગમાં એક મૂઠ માણસ એક મનુષ્યને ઉપાડી નદીમાં ફેંકવા તૈયાર થાય છે, ત્યારે બીજો મૂર્ખ માણસ એક અણીદાર હથિયાર વડે વહાણમાં છેદ પાડી રહ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં એ બેમાંથી કોને પહેલાં રોકવો એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. આ પ્રશ્નનો જવાબ સુદ્ધિમાન પુરુષોને પૂછવામાં આવે તો વહાણમાં છેદ પાડનાર માણસને પહેલાં જ રોકવો જોઈએ, એવો મળશે.

અહીં સામાન્ય મનુષ્યને એ શંકા અવશ્ય થાય કે વહાણમાં છેદ પાડનાર મનુષ્યને પહેલાં રોકવામાં આવે અને હવિત મનુષ્યને નદીમાં ફેંકનારને બાદ રોકવામાં આવે એમ કેમ ?

આ પ્રમાણે કહેનારાઓએ જરા વિચારવું જોઈએ કે જો વહાણમાં કોઈ મુસાફર ન હોત અથવા તો વહાણ નદીકિનારે પડ્યું હોત તો તે વખતે વહાણમાં છેદ પાડવામાં આવે તો તો ખાસ નુકસાન થાય નહિ, પણ ત્યારે વહાણમાં મનુષ્યો એકેલા છે અને તે વહાણ ભરનદીમાં જઈ રહ્યું છે ત્યારે વહાણમાં છેદ પડી જાય તો જે મનુષ્યો વહાણમાં એકેલા હોય તે બધા નદીમાં ડૂબી જાય અને મરી જાય.

જે પ્રત્યેક માણસ વડાજીમાં છેદ પાડતી વખતે આત્મરક્ષાનો જ વિચાર કરવા બેસી જાય અને જીવન માણસોની જરા પણ પરવા પાત્ર કરે નહિ તો તેનું પરિણામ સારું આવે નહિ.

જે લોકો રાષ્ટ્રની રક્ષા કરવાને બદલે દેવળ વ્યક્તિની જ રક્ષા કરવા ચાહે છે તેઓએ પણ ઉપરની વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

આત્મધર્મની દેવળ બાદ વાતો કરનારા લોકો સંસારને લગતાં ધર્મો કામો કરે છે પણ ત્યારે આચારધર્મના પાલનનો અગ્ર ઉપરિચય થાય છે, ત્યારે તેઓ "અમારે સંસારની વાતથી શી મતલબ ?" એમ કહી આત્મધર્મના ઓઠા નીચે ઊટી જાય છે, અને એ રીતે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી વિરુદ્ધ થઈ જાય છે.

ભગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષે પણ દેવળગાન થઈ ગયા પછી પણ દેવળ સમર્પિત—જગતમાવના—કલ્યાણની હિત્તાએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે અને મોક્ષનો રાજમાર્ગ બતાવ્યો છે. ત્યારે દેવળગાનધારીઓની આવી દશા છે ત્યારે સંસારમાં રહેવા છતાં પણ એમ કહેવું કે "અમારે આમ, નગર કે ગામ આથે મેં સંજમ !" એ પામર મનુષ્યોની કેટલી બધી કૃતમતા કહેવાય ! !

પતિનેનો ઉદ્ધાર કરવા જનતા પ્રાણીઓને ઉગાંવવા એ ધર્મ છે. આ ન્યાયગુણ વાત સમજતાં છતાં પણ કેટલાક લોકો રાષ્ટ્ર-રક્ષાના કામોથી દાગળો ગાઉં દૂર રહે છે. ગામડાં પ્રત્યે આવી દિન-મીનના દેવાણું કારણ રાષ્ટ્રધર્મની મદત્તાનું બનાવ છે.

૧૧ પણ આત્મ-સન્માનવાળો માણસ પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન સહી શકતો નથી. તે પોતાનું કે પોતાનાં માતાનું અપમાન થતું જોયું કહ્યાં શકે છે.

અર્થાત્—સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો જેમણે સ્વીકાર કર્યો છે તે સાધુઓએ પણ (૧) હકાય, (૨) ગચ્છ, (૩) રાજા, (૪) ગૃહપતિ અને (૫) શરોર, એ પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લેવો પડે છે.

ઉપર લખેલા શાસ્ત્રોદ્દેશ્યથી એ વાત સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે ઉપર લખેલી પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લીધા વિના સૂત્ર-ચારિત્ર-ધર્મ ટકી શકતો નથી.

ઉપરના સૂત્રમાં વપરાયેલો ‘રાજા’ શબ્દ રાજ્ય અથવા રાષ્ટ્ર શબ્દનો વાચક છે. જે રાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા અર્થાત્ રાજ્યપ્રબન્ધ સારો ન હોય તો ચોરી, હિંસા, અભ્યાચાર, અનાચાર આદિ દુકર્મો દેશાશે અને તેથી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું ધરાધર પાલન ધર્મ શકશે નહિ; કારણ કે જે લોકો પોતાની રક્ષા માટે અસ્ત્રશસ્ત્રાદિ રાખે છે તેમનું પણ રાજ્યની સુવ્યવસ્થા વિના દુષ્ટોથી રક્ષણ થતું નથી તો સાધુઓ કે જેઓ કોઈને મારવા માટે નાની સરખી લાકડી પણ રાખતા નથી તેઓ શું રાજ્યની સુવ્યવસ્થા વિના દુષ્ટ લોકોની દુષ્ટતાને લીધે સંસારમાં શાન્તિપૂર્વક ધર્મપાલન કરી શકશે? નહિ. એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારોએ રાજ્યને ધર્મના રક્ષક અને પાલક કહ્યા છે. રાષ્ટ્ર-ધર્મ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું રક્ષણ કરે છે માટે શાસ્ત્રકારોએ રાષ્ટ્ર-ધર્મની અનિવાર્ય આવશ્યકતા સ્વીકારી છે.

જે લોકો ધર્મનું એક બાલુથી રક્ષણ કરે છે અને બીજા બાલુથી ધર્મનો નાશ થવા દે છે તેઓ શું ધર્મને ટકાવી શકે ખરા? નહિ. કેવળ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મને ધર્મ માનવો અને રાષ્ટ્ર-ધર્મને ધર્મ ન માનવો તે મક્કાનનો પાયો ખોદીને મક્કાનને કાયમ રાખવું અથવા જલ્લનું મૂળ ઉખેડી નાંખીને, જલ્લને નવપક્ષવિત બનાવવાની આશા રાખવા સમાન છે.

રાષ્ટ્રધર્મ

સ્વ-સાધિવધર્મ મહાન અર્થનું જ સ્થાન છે. ત્યારે રાષ્ટ્ર-ધર્મ મહાનના ખાસ અર્થમાં જરૂરી જરૂર સ્થાન છે.

જો લોકો સામાન્ય, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મનું મુદ્દાસ્તન કરે છે તેઓ સ્વ-સાધિવધર્મનો પણ જાણનારી રીતે નિષેધ કરી શકે છે. આ પ્રમાણે આદિવધર્મના નામે જે રાષ્ટ્રધર્મોનો અવગણના કરે છે તેઓને રાષ્ટ્રધર્મ અને સામાન્યધર્મનું જનન ચિન્નન-અનન કરવાની જરૂર છે. વગરવિચારે અથવા તે સાચાનું જનન અવગણન કરવાની છાંં વિના જે પાછી મારીબોરી વાન માની લેવામાં આવે છે તેને આગળ જતાં પગલાંય કરવાનો પ્રયત્ન આવે છે. આવા કામનાજન્ય ખોટા વિચારો પાડી કરવાથી કાગળ નદિ પણ ભવિષ્યમાં રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મને હાનિ પહોંચાવતી પૂરેપૂરી સંભાવના છે. એટલા જ માટે અમે કરીએ છીએ કે પ્રત્યેક વાનને છુદ્ધિપૂર્વક વિચારો, બીજાઓ જે હાક કરે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો અને સાચાંને તત્વદષ્ટિથી દેખો. કેવળ અન્યવિચારસથી કે સંકુચિત મનોદર્શિથી પોતાની કલ્પેલી વાનને પકડી રાખો નહિ અર્થાત્ દુરામદ કે મનામદ રાખો નહિ.

આજે લોકો લીનોની હાંસી કરે છે; એમાં લીનસાઓનો દોષ નથી. આપણે જ દોષ છે. સાચો નો સ્પષ્ટ કરે છે કે:

રાષ્ટ્રધર્મ પણ ધર્મનું એક પ્રધાન અંગ છે.

રાષ્ટ્રધર્મનું મહત્ત્વ સમજનાર અને સમજવનારાઓની સંખ્યા ઓછી થઈ જવાથી 'રાષ્ટ્રધર્મ' આવશ્યકતામાં લાવવો અત્યારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. રાષ્ટ્રધર્મને વ્યવહારમાં ન લાવવાને કારણે જ લોકો લીનધર્મને સંકુચિત અને અન્યાયદારિક ધર્મ કહી વગોવે છે.

રાષ્ટ્રધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં પહેલાં ભગવાન કાષ્ઠદેવનું ઉદાહરણ એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે તમે લોકો ભગવાન કાષ્ઠદેવે ઉપદેશો રાષ્ટ્રધર્મને બરાબર સમજો.

વ્યક્તિ, કુટુંબ, સમાજ મુલ્ય મિલે એક હી ધારમેં ।
મિત્રા શાન્તિમુલ્ય રાષ્ટ્રકે પાવન પારાયારમેં ॥

* * *

અદ્ભ રાષ્ટ્રકા ધર્મા દુઝા પ્રત્યેક વ્યક્તિ હો,
કેન્દ્રિત નિયમિત કિયે સમીકો રાજશક્તિ હો ।

* * *

ભરા હૃદયમેં રાષ્ટ્રગર્વ હો, દેશભક્તિ હો;
સમતામેં અનુરક્તિ. વિપમતા સે વિરક્તિ હો ॥

* * *

રાષ્ટ્રપતાવા પર નિશ્ચ રહે 'ન્યાય-સ્વાધીનતા'
પરાધીનતા સે નહીં પડકર કોઈ લીનતા ॥-ચિન્મલ'

* * *

અર્થાત્-અંક, રાત્ર્ય, સ્વાતંત્ર્ય એ સરીરના હાથ પગ જેવાં
રાષ્ટ્રસરીરનાં પ્રધાન અંગો છે.

વ્યક્તિ, કુટુંબ અને સમાજની સુખશાન્તિમાં રાષ્ટ્રનો સુખ-
શાન્તિ રહેલી છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ રાષ્ટ્રનું એક અંગ છે એટલા માટે
પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં રાષ્ટ્રશક્તિ ભરેલી છે. પ્રત્યેકના હૃદયમાં રાષ્ટ્રગર્વ અને
દેશભક્તિ દોવાં જોઈએ.

સમભાવના, ન્યાયપ્રિયતા અને સ્વાધીનતા એ રાષ્ટ્રપતાકાના
રંગોથી પ્રત્યેક વ્યક્તિનું હૃદય ગ્રાસેલું હોવું જોઈએ.

૪) વ્રતધર્મ

[પાન્નણ્ડ-ધર્મ]

અહિંસાવ્રત, સત્યવ્રત, અસ્તેયવ્રત, આભયવ્રત, બ્રહ્મચર્યવ્રત, સ્વાદેન્દ્રિયનિગ્રહવ્રત, અપરિગ્રહવ્રત, વગેરે જે જે વ્રતો તમે ધારણ કર્યા હોય તેના પાલનમાં તમે દૃઢ રહેલો, તેને ઝાડની માફ વળગી રહેલો. એટલે બધી છતોની એ એક જ કૃત્રી છે. એવે આપણો ધર્મ છે.

—પૂ. ગાંધીજી

ધર્મના પાલન માટે દૃઢ નિશ્ચય અર્થાત્ વ્રતધર્મની ખાતર આવશ્યકતા રહે છે. આ વ્રત લક્ષ્યમાં રાખીને શાસ્ત્રકારોએ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મના બરાબર પાલન માટે દૃઢ નિશ્ચય—વ્રતધર્મને અગત્ય સ્વીકારેલ છે.

વ્રતધર્મ એટલે શું? વ્રતધર્મનું જીવનમાં શું સ્થાન છે? વ્રતધર્મને પાલનથી ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થાય છે? એ વિષે અહીં થોડાંવણે વિચાર કરવામાં આવે છે.

શાસ્ત્રકારોએ વ્રતધર્મને પાખંડધર્મના નામે વર્ણવ્યો છે. અહીં પાખંડ શબ્દ જરા અગમખામણો લાગે છે. પણ અહીં પાખંડ શબ્દ

જે સામાન્યતઃ દંભ અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થમાં વિવક્ષિત થયેલો નથી. પણ અહીં પાખંડ શબ્દ 'મત' એ અર્થમાં વપરાયેલો છે; એટલે આપણે 'પાખંડ' શબ્દથી મહારાષ્ટ્રવાસી કષ્ટ કરણ નથી. કારણ કે અહીં વપરાયેલો પાખંડ શબ્દ તો ભયમુક્ત કરનારો અને મનપાસનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરાવનારો છે.

સાધારણ મનુષ્યને પાખંડધર્મનો અર્થ પૂઠવામાં આવે તો તે એકદમ વિચારવમળમાં જોયાં ખાવા માંડે છે, અને એ સ્થિતિમાં તે પાખંડ તે ધર્મ કેવી રીતે દોષ શકે અને ધર્મ તે પાખંડ કેમ દોષ શકે એમ પ્રશ્નપરપરામાં મુંઝવાઈ જાય છે. આમાં સાધારણ લેક્ષિનો દોષ નથી. કારણ કે સાધારણ રીતે વ્યવહારભાષામાં 'પાખંડ' શબ્દ દંભના અર્થમાં વપરાય છે. પણ શાસ્ત્રીય ભાષામાં 'પાખંડ' શબ્દ વ્રતપાસન, દૃઢ નિશ્ચય એ અર્થમાં પણ વપરાયેલો છે.

પાખંડ શબ્દ એકાદર્થક છે. તેનો અર્થ દંભ પણ થાય છે અને મત પણ થાય છે.

શ્રી દયાર્દ્રકાવિક્ષેપનના બીજા અધ્યાયની નિર્મુક્તિ ૧૫૮ની રીકામાં પાખંડ શબ્દનો 'મત' અર્થમાં નિમ્નાનુસાર ઉલ્લેખ મળે છે:

પાસણ્દે વ્રતમિત્યાદુસ્તપન્થ્યાસ્થ્યમલં મુચિ ।
સ પાસણ્દી ઘદન્થ્યન્થે, કર્મપાશાદ્વિનિગતઃ ।

૧ દો. દાર્દ્ર 'પાખંડ' શબ્દનો નીચે મુજબ અર્થ કરે છે —પર પાવણ્દાઃ
પરદર્શનિતેષાં પ્રસંગા શુણોત્કર્ષેનમ્ પરપાવણ્દસસ્તવસ્તસ્ય પરિવદઃ ।

Praising of heterodox teachers and intimacy with heterodox teachers. In Yog. 11, 17 mithyadrasti-pra-han-sam The word પાસણ્દ has, with the Jains, no bad sense. It means generally the adherent of any religion, especially of their own house with the Brahmanas, it came to

અર્થાત્-પાખંડ ધર્મનું નામ છે. તે ધર્મ જેમનું નિર્માણ છે એવાં ધર્મધર્મોથી મુક્ત પુરુષ પાખંડી અર્થાત્ મુક્તી હોવાપ છે.

mean 'an adherent of a false or heterodox religion,' with them પાખંડ is equal to the Jain વર્યાનેટ See also Bhag. P. P. 2/ 3/ 2/ 4/ and Ind. st. vol XVII P. 75.

—(અનુવાદક)

“પાખંડ” શબ્દ જૂના ણીક-સાહિત્યમાં અને જૈન આગમોમાં મળે છે તેનો મૂળ અર્થ કોઈ પ્રકારનો ‘મન’ એવો છે. પોતાના મનમાં સ્થિરપણે રહેતાં મનુષ્યની માનસિક સ્થિતિ તો તેને સ્વીકારેલા સત્ય-સિદ્ધાંત ઉપર ખરાબર ટકી રહે, કદી પણ બળે નહિ, એ દાખથી જ “પરપાખંડ”ની પ્રશંસાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો હોય એમ મને લાગે છે.

આ શબ્દનો પ્રયોગ અશોકના લેખોમાં પણ મળે છે, તેમાં એમ પણ હહેવામાં આવ્યું છે કે:—

“કોઈ પણ મનુષ્યે કોઈના પાખંડની નિંદા કરી કોઈને દુઃખવો નહિ એવી મહારાજશ્રી અશોકની આજ્ઞા છે.”

ગીતામાં પણ હજી છે કે:—

“સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ”

અર્થાત્ સ્વધર્મમાં મરવું પણ સારું છે, પણ પરધર્મ લયંકર છે. એક જ દાખલાથી સમજવું કે કોઈ બહુ લાંબા સમયથી ઝવેરીનું કામ કરે છે અને તેમાં તેને રસ પણ પડે છે, અને તેમાં તેને કમાણી પણ લાગે છે. હવે જો તે તેના પુત્રને ઝવેરી બનાવવા ઇચ્છતો હોય તો તે તેની પાસે ઝવેરાત સિવાયની બીજી કોઈ પણ ધંધાની પ્રશંસા કરવા ઇચ્છે ખરે?

‘પર-પાખંડ’ શબ્દનો અર્થ એ નથી કે બીજાને ‘મિથ્યાત્વી’ હહેવો અથવા તેની નિંદા કરવી, પણ તેનો ખરો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય જો સદાચારને પરંપરાથી પાળતો આવતો હોય તેમાં જ તેને રક્ત રહેવું, તેણે કદી મૂકવો નહિ; પણ જો આચારમાં આવતો સદાચાર ખરેખર સદાચાર ન હોય પણ દુરાચાર હોય તો તે ક્ષણમાં છાડી દેવો ઘટે.

‘મેં જે પાખંડની પ્રસાંસા કરી હોય તો તે કુદૃશ મિથ્યા ધાઓ’ એટલું કહેવાથી પાખંડપ્રસાંસાના દોષથી રહિત થઈ શકીએ છીએ. પણ આમ ન કરતાં ‘પરપાખંડપ્રસાંસા’ શા માટે કહેવામાં આવ્યું? પાખંડનો એક અર્થ દંભ પણ છે જે બહુ લોકપ્રચલિત છે. બીજાઓના ધર્મનું ખંડન કરવા માટે પણ લોકો ‘પાખંડ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.

જેવી રીતે એક બીજા ઉપર કટાક્ષ કરતાં શિવભાગી વૈષ્ણવો અને વૈષ્ણવો શિવભાગીઓને, તેવી જ રીતે જૈનધર્માનુયાયીઓ અને ધર્માવલમ્બીઓને અને અન્યધર્માવલમ્બીઓ જેનોને ‘પાખંડી’ શબ્દથી સંબોધે છે.

પરંતુ પાખંડ શબ્દનો ખંધી જગ્યાએ ‘દંભ-કપટ’ એવો અર્થ કરવો એ જૈનશાસ્ત્રને સમ્મન નથી. પાખંડનો નાશ કરનાર વ્રતનું નામ પણ પાખંડ છે. એવો ઉલ્લેખ જૈનશાસ્ત્રમાંથી મળે છે.

સ્થાનાંગસૂત્રમાં પાખંડધર્મનો ઉલ્લેખ મળે છે જેમાં વ્રતધારીઓનો ધર્મ પણ પ્રતિષ્ઠાદિત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્રના બીજા સંવરદ્વારમાં પણ એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે:

‘અર્ણવપાસંહિપરિગ્રહિયં’

અર્થાત્—અનેક વ્રતધારીઓએ સ્વીકારેલ વ્રત પાખંડ કહેવામાં છે. અને જે વ્યક્તિએ એ વ્રત સ્વીકારેલ હોય તે પાખંડી કહેવામાં છે. એ પાખંડીઓ—વ્રતધારીઓ દ્વારા એ સત્યવ્રત ધારણ કરાયેલ હોવાથી એ સત્યવ્રત અનેકપાસંહિપરિગ્રહિત કહેવામાં આવેલ છે.

જો પાખંડ શબ્દનો અર્થ કેવળ દંભ અર્થમાં વપરાયેલો હોય તો અમણના વિશેષણ તરીકે પાખંડી શબ્દનો ઉપયોગ ન થાત.

શ્રી દશવૈકલિકસૂત્રમાં ‘સમણ-અમણ’ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં

પાખંડ 'શબ્દનો' હોય પણ 'વનધારી' એ અર્થમાં કદાચેયો જોવામાં આવે છે:—

વનગ્રામ અણગારે, પાનપટે, મરગ નાથને મિલકત ॥

પરિવ્રાજક થી નમળો મિલગે મંજલ મુળે ॥

અર્થાત્—શ્રમણ—સાધુ, પ્રવ્રજિત, વનગાર, પાખંડી, મરગ, તાપસ, તિથુ, પરિવાજક, નિર્મલ્ય, મંવન, મુક્ત, આદિ અનેક શબ્દોથી સંબોધાય છે.

આ પ્રમાણે સ્થાનાંગ, પ્રજ્ઞાકરણ, દર્શનશાસ્ત્રિકમય આદિ શ્રોત્રોમાં 'પાખંડ' શબ્દ વન અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે.

પાખંડ એટલે વન. વન પાપથી રક્ષા કરે છે અને સાથે પાપનું ખંડન કરે છે. એટલા માટે આટલો વનગાર જોવામાં હોય તે પાખંડી કે વનધારી કહેવાય છે. પાખંડ ધર્મ અને દંભ બન્ને અર્થમાં વપરાય છે. પણ અહીં તો પાખંડ શબ્દ ધર્મના અર્થમાં વપરાયેલો છે. આ પાખંડધર્મ ગ્રામ, નગર અને શબ્દમાં હોવાના દંભને—અધર્મને કહે છે અને ધર્મનો પ્રચાર કરે છે. જો આ પાખંડધર્મ ધર્મપ્રચારને બદલે અધર્મ ફેલાવે તો શું તેને પાખંડધર્મ કહી શકાય ખરો? પાખંડધર્મ તો ધર્મની રક્ષા અને અધર્મનો નાશ કરે છે. એટલા માટે પાખંડ એ દંભ નહિ પણ ધર્મવતનો યોગ્ય શબ્દ છે.

અહીં પાખંડ શબ્દનો અર્થ પાપ કે દંભ નહિ પણ સૌકીક નથા લેકીકાર વતનું પાલન થાય છે. સાધુઅવસ્થામાં જેમ વતનું પાલન થાય છે તેમ મુન્યાવસ્થામાં રહીને પણ વતનું પાલન થઈ શકે છે. ગ્રામમાં રહ્યું છે કે:—

‘મિહીવાને વિ મુલ્યયા’—ઉત્તરાષ્ટ્રવનમુલ્ય

૧ રીકા:—અનેકરાશ્વણિપરિવૃત્તિ વાનાવિવવતિમિરકીકૃત ॥

અર્થાત—ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ જે સુવર્તનું પાલન કરે છે તે સુવર્તી કહેવાય છે.^૧

ધર્મ, ક્ષમા, સદ્ભાવ આદિ સદ્ગુણોનું સેવન કરવું તે પણ એક પ્રકારનું સુવર્ત છે. ક્યું પણ છે—

‘ઘૃતસન્પુરુષા સુવર્તા’

જે સત્જન—સત્પુરુષ ધર્મ આદિ સદ્ગુણોનું સેવન કરે છે તે સુવર્તી કહેવાય છે.

ભલે વિપત્તિઓનાં વાદળાં તૂટી પડે, ખાવાપીવાનાં કાંકાં હોય, છતાં પણ જે પોતાની ઉદાર પ્રકૃતિને સાચવી, સદાચારને નિર્લાંગદિ આપતો નથી તે સાચો સુવર્તી કહેવાય છે. ત્યાં સુવર્તીઓની સંખ્યા વધારે હોય તે ગામ, તે નગર અને તે દેશ હમેશાં સુરક્ષિત રહે છે. સુવર્તીઓના સદાચારગળ આગળ શત્રુઓનાં દક્ષગણ નિર્જલ બની જાય છે.

નીતિકારોએ પણ ઠીક જ કહ્યું છે કે:—

પ્રિયા ન્યાય્યા વૃત્તિર્મલિનમસુભદ્ગ્નોઽપ્યસુકરમ્,
અસન્તો નામ્યથ્ય . હૃદપિ ન ચાચ્યસ્તનુધનઃ ।
વિપયુચ્ચૈઃ સ્થેયં, પદમનુવિધેયં ચ મહતાં;
સતાં કેનોદ્દિષ્ટં વિપમમસિધારાવ્રતમિદમ્ ॥

૧ આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમની મર્યાદામાં રહી ધર્મના નિયમોનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે તો આગળ જતાં એ ત્યાગી ગૃહસ્થ આદર્શ ત્યાગીજીવન ગાળી કર્માપુત્ર દેવળીની માફક સિદ્ધ, ભુદ્ધ, અને મુક્ત બની રહે છે. ગૃહસ્થાશ્રમની જવાબદારીઓ વહોરીને પણ ત્યાગમય જીવન ગાળવું એ સરલ નથી પણ ખાંડાની ધારે ચાલવા જેવું કષ્ટનું કામ છે. આ દૃષ્ટિબિન્દુએ પાપશ્રમણો કરતાં ત્યાગમય જીવન ગાળતા સુધ્રાવક્ર સુવર્તી હોય છે. સુધ્રાવક્ર બનવું એ સાધુતા પ્રગટાવવાનું પહેળું પગથિયું છે.

મુખે પ્રાણની બેટ સમાજ ત્રા દેશને ગરબે ધરવી એવું મુનતી-
ઓનું કંઠાર વ્રત હોય છે.

પણ આજના કહેવાતા વ્રતધારીઓની મનોદશા તો તદ્દન
ઊલટી જણાય છે. આજે તો એક રાત્રી પાઈ માટે, પોતાના સ્વાર્થની
સિદ્ધિ માટે સત્યને અસત્ય, ન્યાયને અન્યાય, ધર્મને અધર્મ
કહેતા પણ આજના નામધારી વ્રતધારીઓ અચકાતા નથી. પણ એ
લોકોએ એટલું જાણી લેવું જરૂરી છે કે લગ્ને તેઓ નામથી વ્રતધારી
કહેવાતા હોય પણ શુભચી વ્રતધારી બનવું તે તરવારની ધાર ઉપર
ચાલવા જેવું છે.

અત્યારે ધર્માધર્મનો વિવેક જૂલી જવાથી જનસમાજમાં એવી
ખોટી માન્યતા પ્રચલિત થઈ ગઈ છે કે “ સામાયિકમાં જેટલો સમય
ખેસીએ તેટલો સમય ધર્મ થાય છે. પછી લલે દુકાન ઉપર તો
બધું પાપ જ કરવાનું હોય છે. ” આ માન્યતા ખોટી છે. કેવળ
સામાયિકમાં ખેસી જવાથી ધર્મ થતો નથી. આપણી રાતદિનની
શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ ઉપરથી પાપપુણ્યનો સરવાળો નીકળે છે. ઘણી
વખત તો સામાયિક જેવા ધર્મકૃત્યમાં ચાડીચૂગલી, લોહનિંદા, ક્રોધ
આદિ દુષ્ટ મનોવૃત્તિનું સેવન કરવાથી પુણ્યોપાર્જન કરવાને બદલે
પાપના લાગી બનીએ છીએ. સામાયિક એ તો સમભાવ કેળવવાનું
એક અમોઘ ધર્મસાધન છે. સમભાવ કેળવવાને બદલે જો સામાયિકમાં
લોહનિંદા, ચાડીચૂગલી આદિદ્વારા વિભાવ, રાગદ્વેષનો મેલ એકઠો
કરીએ તો સામાયિકવ્રતનું પાલન થતું નથી અને વ્રતપાલન બરાબર
ન થવાને કારણે સામાયિકવ્રતનું પરિણામ શુભ આવવાને બદલે
ઘણીવાર અશુભ આવે છે. વ્રતધારીઓને તો સામાયિકવ્રત
સમભાવને પોષનારું અને આત્મોન્નતિ સાધનારું હોય તો જ શોભે.
સામાયિકવ્રતનો દુરુપયોગ કરવાને બદલે જો તેનો સદુપયોગ કરવામાં
આવે તો આપણા ધરના, સમાજના, અને દેશના અનેક કલેશકંકાસો

કર્ચો. રાજ્યએ બધા રાજ્યાધિકારીઓને અસ્ત્રશસ્ત્રોથી સેના સજ્જ કરવાની આજ્ઞા આપી.

બધા રાજ્યાધિકારીઓ રાજ્યની આજ્ઞાનુસાર સેનાને અસ્ત્રશસ્ત્રોથી સજ્જ કરી રણભૂમિના મેદાન ઉપર આવ્યા. વરુણ પણ રાજ્યની આજ્ઞાનુસાર સેનાને તૈયાર કરી આવ્યો.

બન્ને પક્ષનાં સૈન્યો તૈયાર થયાં અને થોડીવારમાં તો તુમુલ્લ યુદ્ધ છેડાઈ ગયું. અને સામસામા અસ્ત્રશસ્ત્રોના પ્રકારો થવા લાગ્યા. વરુણે પણ યુદ્ધ કરવા માટે આદેશ આપવામાં આવ્યો. વરુણે જવાબ આપ્યો:

“જે કાઈ અત્યાચારી, અન્યાયી મારી ઉપર અસ્ત્રશસ્ત્ર ફેંકશે તેની સામે હું મારાં અસ્ત્રશસ્ત્રો જરૂર ઉડાવીશ. બાકી નિરપરાધી જીવોને ન મારવાની મારી વ્રતપ્રતિજ્ઞા છે. આ વ્રતપ્રતિજ્ઞાનું પાલન હું મારા જીવને જોખમે પણ કરીશ. આપણા રાજ્યનો યુદ્ધમાં આવવાનો આદેશ થયો છે તો એ આદેશને શિરોધાર્ય કરવો એ મારી પહેલી ફરજ છે. અને સાથે યુદ્ધમાં નિરપરાધી જીવો સામે હાથ ન ઉપાડવો અને વ્રતનિયમનું પાલન કરવું એ પણ મારું કર્તવ્ય છે.” થોડીવારમાં સનસન અવાજ કરતું એક તીક્ષ્ણ તીર તેના હૃદયમાં ભોડાયું અને તે નીચે ઢળી પડ્યો. હવે અપરાધી જીવને અપરાધનો બદલો આપવાથી તેના વ્રતમાં ભંગ થતો નથી એમ જાણી તેણે અસ્ત્રશસ્ત્રો હાથમાં ઉપાડ્યા અને એક જૈનવીર તરીકે વ્રતની રક્ષા કરતો યુદ્ધમાં વીરતાપૂર્વક લડ્યો અને રાજગ્ના અને વ્રતપ્રતિજ્ઞાનું પૂરેપૂરું પાલન કરી પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવી, રાષ્ટ્રરક્ષા અને વ્રતપ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે પ્રાણોને અર્પણ કરી, વીર વરુણ મૃત્યુને ભેટી અમર બન્યો.^૧

આ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાન્તો આપણને શું શીખવે છે? એ જ શીખવે છે કે અશાશ્વત શરીરની રક્ષા માટે શાશ્વત ધર્મનો નાશ ન કરો. મનુ મહારાજનું એ ધર્મસૂત્ર આપણને ધર્મરક્ષાનું કર્તવ્ય સમજાવે છે કે:—

‘ધર્મ યવ હતો હન્તિ, ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ।’

અર્થાત્—ધર્મનો આપણે નાશ કરીશું તો ધર્મ આપણે નાશ કરશે, અને ધર્મની આપણે રક્ષા કરીશું તો ધર્મ આપણી રક્ષા કરશે. આ ધર્મસૂત્ર અક્ષરણઃ સત્ય છે.

એક ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાન્તદ્વારા ધર્મપાલન કરવું કેટલું કઠણ છે તે સમજાવું:

લેખપુસ્તક રાહોડા 'દુર્ગાદાસનું નામ તમે સાંભળ્યું હશે. એ એક રાજપૂત નરવીર હતો. દૃઢધર્મી અને સ્વામીભક્ત એવક હતો.

એક વખત રાહોડા દુર્ગાદાસ બાદશાહ ઔરંગઝેબના પંજામાં મપાયો. ત્યાં બાદશાહની બેગમ મુલનાર આ નરવીરનું ઝોજસ લેખ મંત્રમુગ્ધ બની ગઈ. તે દુર્ગાદાસની પાસે આવી પોતાને અપનાવવા પ્રાર્થના કરવા લાગી, એટલું જ નહિ પણ અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભનો બતાવવા લાગી કે:—“હો નરવીર! તું મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરે તો આજે જ આ બાદશાહને મારી તને ફિદ્દીનો સમ્રાટ બનાવું.”

દુર્ગાદાસ બેગમની પ્રાર્થના સાંભળી અવારૂં થઈ ઊભો રહ્યો. તે વિચારમાં પડી ગયો કે બેગમ આ શું કહી રહી છે! તે તો દૃઢધર્મી હતો. નરવીર હતો. તેણે એટલું જ કહ્યું કે “મા! તું આ શું બોલે છે! તું તો મારી માતા છે.”

બેગમ ‘મા’ શબ્દ સાંભળતાં લાલચોળ થઈ ગઈ અને કહેવા લાગી: “દુર્ગાદાસ! ‘મા’ શબ્દ બોલતાં જતા વિચાર કર. ફરીવાર વિચાર કર. વગરવિચાર્યે કશું બોલ નહિ.”

દુર્ગાદાસ તો મૂંઝે મોઢે બધું સાંભળતો ગયો. પોતે જ કહી રહ્યો છે તે બગમ વિચાર કરીને બોલી રહ્યો છે, એ વિષે તેને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો. પોતે નિર્જય હતો. તેને કાઈનો ડર નહોતો. પ્રાણનાશનો પણ ભય નહોતો. કેવળ એક પાપનો ડર હતો. તેણે નિર્ભીક ધર્મ બેગમને જણાવ્યો.

આવશ્યકતા છે. મનની પ્રતિજ્ઞા લેવાનો આવશ્યકતા જોડણા માટે છે કે સંકેતના સમયે મનપાલનની પ્રતિજ્ઞા એક પરમપ્રિય મિત્રનું કાર્ય સાથે છે. આપણને તે અધઃપતિત ધનાં પદેલાં બચાવે છે અને ધર્મનો સાચો રસ્તો બનાવે છે. મદાત્માજી આજે મદાત્મા બન્યા છે એનું ધર્મપરં એવ તેમની માનુષીએ આપેલ 'પ્રતિજ્ઞા' ને મળે છે—કે જે પ્રતિજ્ઞાના પાલનથી મદાત્માજી આજે મદાન બની શક્યા છે. સંકેતના સમયે મનપાલનનું સ્મરણ કરાવનાર મનપાલન માટે વારંવાર પ્રેરણા આપનાર અને પ્રભોબનના સમયે સંવમનો ધર્મ સમજાવનાર મનધર્મ એ આપણો સાચો મિત્ર બને છે. આવા સાચા ધર્મમિત્રને આપણે શી રીતે અવગણી શકીએ ?

મન વિશે જાટલો બધો વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કર્યા બાદ 'પાખંડ' એટલે મન, અને એ લૌકિક કે લૌકિકતર ધર્મવતને ધારણ કરનાર 'પાખંડી' કહેવાય છે, એ સદજ રીતે સમજી શકાય એમ છે.

ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ તથા રાષ્ટ્રધર્મને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે 'પાખંડધર્મ'—વતધર્મને સ્વીકારવો જોઈએ. શાસ્ત્રીઓ પણ એ દૃષ્ટિએ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મને 'પાખંડધર્મ' વર્ણવ્યો છે.

(૫)

કુળધર્મ

[કુલધર્મ]

‘વસે ગુરુકુલે જિજ્ઞં’

આજે આપણે ‘કુલીનતા-કુળધર્મ’ ને ભૂલી નઈ ‘કુળ’ શબ્દને વળગી ઉચ્ચનીચની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ. અને તેથી જ દેશ અને સમાજમાં મોટો ગોટાળો ઊભો થવા પામ્યો છે. જે દિવસે ‘કુલીનતા’ ના નાજવે ઉચ્ચનીચના ભેદભાવને તોળીશું તે દિવસે આપણી બધી ભ્રમણા ભાંગી નશે, અને દીવા જેવું સ્પષ્ટ જાણાશે કે જાતિવાદ એ સમાજની એક મોટી બદી છે અને ગુણવાદ એ સમાજનો આદર્શ છે.

સંસ્કારિતા, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા અને ધર્મશીલતાના પારસ્પરિક સંગ્રંધ વિષે આપણે વિચાર કર્યો. હવે આપણે અત્રે એ વિચાર કરવાનો છે કે આ સદ્ગુણો માનવસમાજમાં કેવી રીતે અને ક્યાંથી પ્રગટે છે ? જરા ઊંડો વિચાર કરવાથી આપણને સ્પષ્ટ જાણાશે કે ઉપર્યુક્ત સદ્ગુણોનું ઉદ્ભવસ્થાન ગૃહસંસ્કાર છે. માતા-પિતાના સદ્વ્યવહારથી ગૃહસંસ્કારો ટૂંકવાય છે. એ જ ગૃહસંસ્કારો

વિસ્તાર પામતાં કુટુંબસંસ્કારનું રૂપ ધારણ કરે છે અને ત્યારે એ કૌટુંબિક સંસ્કારોનું ક્ષેત્ર જરા વિસ્તીર્ણ થાય છે ત્યારે તે સંસ્કારો આખા કુળના સંસ્કારો બની જાય છે. આ રીતે કુળના સંસ્કારો એ ધરના અને કુટુંબના સંસ્કારોમાંથી ધડાયેલા અને સંસ્કૃત બનેલા સંસ્કારો છે. કુળની સંસ્કૃતિમાંથી જે કુલીનતા જન્મે છે એ જ કુલીનતા માનવસમાજમાં સુખશાન્તિનું ખીજ રાપે છે. કુળના આચારવિચારો વિશિષ્ટ પામતાં જાતિના આચારવિચારો બને છે, અને જ્ઞાતિના આચારવિચારો સંધના આચારવિચારો બને છે, અને સંધના આચારવિચારોનો પ્રભાવ સમસ્ત રાષ્ટ્ર ઉપર પડ્યા વગર રહેતો નથી. વિશેષ વિચાર કરીશું તો આખાને રચણ જાણીશ કે માનવસમાજની સુખશાન્તિ વધારવામાં કુળધર્મનું સ્થાન અતિ મહત્ત્વનું છે. અત્યારે વિશ્વશાન્તિ જે એકાગ્રમાં આવી પડી છે તેનું એક હાથ કુળધર્મની અવગણના પણ છે. કુળધર્મ શો છે, કુળધર્મ માનવસમાજનું શું કદબાજુ કરી શકે એમ છે, અને કુળધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવાથી સમાજ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રનું કદબાજુ કેવી રીતે થઈ શકે એમ છે, એ વિશે આપણે અત્રે સંદેશમાં વિચાર કરીશું.

કુળ એટલે પરિજનોનો સમુદાય અને ધર્મ એટલે દર્શન્ય પરિજનોના સમુદાયનો આચારવિચાર તે કુળાચાર કહેવાય છે.

જે આચારવિચારથી, જે વિચારવર્તનથી અને જે કાર્યપ્રણાલીથી કુળનો આદર્શ ઉત્પન્ન બને, કુળની પ્રતિષ્ઠા વધે, કુળની ખાનદાની વધે, કુળની માનમર્્યાદા વધે, કુળ ઉગ્ગમ અને, દેહમાં કુળ કુલીન બને એ કુળનો ધર્મ કહેવાય છે.

કુળનું ક્ષેત્ર ધણ વિસ્તીર્ણ છે. કુળની મર્યાદામાં કુટુંબની અને ધરની મર્યાદા આવી જાય છે.

દેવાનો ઉપરેલ આપે છે, અને જીને મોક્ષાત્તર કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ મોક્ષાત્તરને સાથે જન્યવાનો ઉપરેલ આપી મોક્ષમાર્ગ મદ્યુ કરવાની સિદ્ધાંતો આપે છે.

લૌકિક કુળધર્મ અને મોક્ષાત્તર કુળધર્મની સિદ્ધાંતો દેવાની પ્રજાને વિષમિતિ મોક્ષ કર્યાં અને કુળધર્મોના આસરે, તે માનવસમાજમાં સાચા સુખસાન્નિ સ્થાપવાનો છે. લૌકિક કુળધર્મ એ આસરે મોક્ષવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિમાર્ગ જનાવે છે, આરે મોક્ષાત્તર કુળધર્મ શુભ નિવૃત્તિમાર્ગ જનાવે છે.

કુળધર્મનાં સાચા સુખસાન્નિ પ્રાપ્ત કરવાના મુળ આદર્શને મોક્ષવા માટે નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કરનાં વધારે સીધા છે પણ આચરણમાં દુષ્ટ છે; આરે પ્રવૃત્તિમાર્ગ આરોગ્યવળે છે પણ સુખમ છે.

સામાજ્ય મનુષ્યો માટે નિવૃત્તિમાર્ગ સરલ નથી. પણ એ માર્ગ તે મુનિમહાત્માઓ કે જેઓ સાંસારિક બેગવૃથ્થુને પોતાની પીઠ પાછળ કરી કેવળ મોક્ષસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નો કરે છે, તેમને માટે સરલ છે. આડી પ્રવૃત્તિના આરોગ્યવળે માર્ગે જનારા જનતમાં મધ્ય છે. તેમાં જે લોકો કુળધર્મના ધ્યેય પ્રમાણે (સુત-ચારિત્ર) સદાચાર અને સદ્વિચારનું સેવન કરે તે લોકો પીરેપીર નિવૃત્તિમાર્ગદ્વારા મોક્ષમાર્ગે પણ મોક્ષી થાય.

મોક્ષાત્તર કુળધર્મના માર્ગે જનારાઓએ પણ મોક્ષાત્તર મુક્તિ પાસાળામાં સમભાવ, સદ્વિચાર, શાન્ત, દર્શન, ચારિત્ર, મર્મારધન, આદિ પ્રાથમિક મોક્ષપાઠો વિધિપુસ્તક લખ્યા પડે છે. જે મુક્તિ પાસે જનાર સિદ્ધાંતોદ્વારા સિદ્ધિપદોક્ષિત થાય છે તે મોક્ષાત્તર સિદ્ધિ મોક્ષાત્તર કુળધર્મનું જગજગ પાલન કરી શકે છે અને આમરે મોક્ષાત્તરને સ્નેહન: સાધી શકે છે.

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગે જર્મસુત-ચારિત્રનું આચરણ કરવું એ જ ધર્મ છે. આડી પ્રવૃત્તિમાર્ગે એ

પાપમાર્ગ છે. આ માન્યતા થોડી ભ્રમણા પેદા કરનારી છે. જે લોકોની એવી માન્યતા છે તેમને ખૂબું જોઈએ કે સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા કુળનો આદર્શને ઉત્તર બનાવવો એ પણ શું પાપ છે? જે કુળનો આદર્શ ઉન્નત બનાવવો એ પાપમય પ્રવૃત્તિ કહેવાતી હોય તો કુળને અધો-ગતિમાં ઉતારવો એ શું ધર્મ છે?

લૌકિક કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરવું સરલ નથી. કુલીનતાની પ્રાપ્તિ માટે સતત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે. સાચો કુળધર્મ ભલે પ્રાણ ચાલ્યો જાય, પરંતુ પૂર્વજોનો ચાલ્યો આવતો સદ્વ્યવહાર છોડી શકતો નથી. ભલે ખાવા ન જ મળે, પણ અન્નના દાણા માટે ચોરી કે અસત્ય આદિ દોષોનું આચરણ કરવું તે કુળધર્મને વળગત સમાન દુઃખ લાગે છે.

રાણા પ્રતાપે કેવળ કુળધર્મની ટેક જાળવવા માટે અને કુળ-ધર્મની રક્ષા માટે સ્વેચ્છાએ દુઃખપરંપરા સ્વીકારી લીધી પણ તેણે પોતાના હાથે કુળધર્મની સ્વતંત્રતા ન વેચી. માણસની કુલીનતાની કસોટી દુઃખના પ્રસંગે જ થાય છે. જે દુઃખોમાં પણ પોતાની કુલીનતા જાળવી રાખી શકે છે તે જ મનુષ્ય કુળધર્મનું પાલન કરી કુલીન બની શકે છે.

અત્યારે ઉચ્ચ કુળમાં જન્મવા માત્રથી જ કુલીનતા આવી જતી હોય એવી માન્યતા પ્રચલિત થઈ પડી છે. પણ ખરી રીતે ઉચ્ચ કુળમાં જન્મવા માત્રથી કુલીનતા આવતી નથી. પણ કુલીનતા મેળવવા માટે મનુષ્યે પોતાએ સત્કાર્યોદ્વારા કુલીન બનવું પડે છે.

ભગવાન મદાવીરે જ્ઞતિવાદને બદલે ગુણવાદને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું છે. કોઈ પણ મનુષ્ય ઉચ્ચ^૧ કુળમાં જન્મવા માત્રથી ઉચ્ચ થઈ

૧ જ્ઞતિવાદ અને ગુણવાદ વચ્ચે હમેશાં જુગલનું હાલવેર રહ્યું છે. જ્ઞતિવાદને નાબૂદ કરવા ગુણવાદે અને ગુણવાદને નાબૂદ કરવા જ્ઞતિવાદે પરસ્પર અનેક બળો અજમાવ્યાં છે. પણ માનવશક્તિ આગળ પારાધિક્ષિત હમેશાં અન્ને પરાસ્ત થઈ છે. ગુણવાદના પ્રચાર માટે ભગવાન

સંદેશને સાંભળી, સમજી ગાપીયું તો દેશમાં ઉચ્ચ, નીચ, સ્પૃશ્ય-સ્પૃશ્યનો જે જટિલ પ્રશ્ન ઊભો થયો છે તેનો ઉકેલ સારી રીતે ધર્મ જો

આજે આપણે 'કુલીનતા'ને બૂઝી જઈ 'કુળ' શબ્દને વર્ગમાં ઉચ્ચનીચની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ, અને તેથી જ દેશ અને સમાજમાં મોટા ગોટાળો ઊભો થવા પામ્યો છે. જે દિવસે આપણે કુલીનતાનું ત્રાજવે ઉચ્ચનીચને તોળીયું તે દિવસે આપણી બધી ભ્રમણા ભાંગી જશે.

કુલીનતા એ ધર્મસાધનાનું એક અંગ છે. ત્યાં સુધી મનુ કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી કુલીન ન બને ત્યાં સુધી તે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ અને 'આત્મિક ધર્મ' નું આચરણ કરવા સમર્થ થઈ શકે નથી. સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો આધાર કુળધર્મ છે. જો કુળધર્મ નષ્ટ થાય તો તે આત્મિક ધર્મ કેવી રીતે પાળી શકે ?

કેટલાક લોકો એવી દલીલ કરે છે કે કુળધર્મ તો સાંસારિક ધર્મની શિક્ષાદીક્ષા દે છે તો એ ધર્મ, ધર્મ કેમ કહી શકાય ? દલીલ બ્રામક છે. દલીલ કરનારે જાણવું જોઈએ કે કુળધર્મ જે લૌકિક ધર્મની શિક્ષા આપે છે, તેમ લોકોત્તર ધર્મની પણ શિક્ષા આપે છે. વળી લોકોત્તર ધર્મનો આધાર લૌકિક ધર્મ ઉપર રહે છે. એટલા માટે જો લૌકિક ધર્મ વ્યવસ્થિત રીતે ન ચાલે તો લોકોત્તર ધર્મ પણ જોખમમાં આવી પડે. એટલા માટે લૌકિક ધર્મ અને લોકોત્તર ધર્મનો સમન્વય ભગવાન મહાવીરે ક્યો છે. શ્રાવકશ્રાવિકા એ લૌકિક ધર્મના પ્રતિનિધિ છે અને સાધુસાધ્વી લોકોત્તર ધર્મના પ્રતિનિધિ છે. શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના આ ચાર પ્રતિનિધિઓ જો પરસ્પર સલાહસંપથી સમન્વય ન રાખે તો જૈનધર્મ જોખમમાં આવી પડે. ભગવાન મહાવીરે જે સંઘશાસનની યોજના કરી છે તે યોજના એવી તો અમૂલ્યપૂર્વક છે કે એ સંઘશાસનની યોજનાદ્વારા આજે જિનશાસન નિર્વિઘ્નરૂપે પ્રવર્તી રહ્યું છે.

કુળપદ્મ

સૌંદર્ય વર્ણના પ્રતિનિધિઓએ, સ્વાચ્છતાવિદ્યોએ સૌંદર્ય કુળ
 પદ્મને અત્યંત પાતળ કહેવું જોઈએ. અને સૌંદર્યનું પદ્મના પ્રતિનિધિઓએ
 કુળપદ્મને સૌંદર્ય કુળપદ્મને અત્યંત પાતળ કહેવું જોઈએ.
 અને આ પ્રમાણે સૌંદર્ય કુળપદ્મ અને સૌંદર્ય કુળપદ્મને અત્યંત
 પાતળ કહી અમરના અભિરુચિના અનુયાયીઓ, સૌંદર્યવિદ્યા કુળપદ્મના
 ગરબો વળિતપણ અને કુળપદ્મના અપણા પાતળ નથી
 જોવામાં આવ્યાં કહીનેના પદ્મમુખ પ્રમદે, જે મુખ અમરના અને
 રસમાં સુખસાગિનું બીજ કાપે.

(૬)

ગણુધર્મ

[ગણ-ધર્મ]

ગણુતંત્ર-પ્રજાતંત્ર એ આપણા પુરાણના વારંવાર છે. તે આપણે અન્યાયમાયની સામે થવા જેટલું નૈતિક બળ કેળવીએ અને નહવા મતભેદ કે સ્વાર્થને તિલાંજલિ આપી શકે. સમાજ અને ગણુધર્મની રક્ષા માટે અતિદાન આપવા તૈયાર રહીએ તો આપણા પૂર્વજોની સંપત્તિના અધિકાર કે કુળભોગથી આપણને કોઈ વચિત રાખી શકે નહિ. આપણા ગણુધર્મમાં જે અમાય બળ રહેલું છે તે બળનો આપણે સદુપયોગ કરતાં રીખીએ તો આપણા નૈત-ધર્મ જગતમાં બળદી ઊઠે.

ગણુ એટલે સમૂહ. અને સમૂહનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રની પ્રતિષ્ઠા તેમજ વ્યવસ્થા જાળવવા માટે જવાબદાર રહે એવું નામ ગણુતંત્ર. સખળ મનુષ્ય નિર્જળને દયાવે કે એવા જ પ્રકારનો બીજો કોઈ જુદમ થતો હોય તો ગણુતંત્ર એ સહન કરી શકે નહિ. નિર્જળની રક્ષા કરવી, નિર્જળને ન્યાય અપાવવા પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપવો પડે તોપણ પાછી પાની ન કરવી, એ ગણુધર્મ પાળનારાઓનું મહાવ્રત હોય છે. ગણુતંત્રની આ વ્યવસ્થા આજના પ્રજાસત્તાત્મક

સામે વિરોધ જાહેર કર્યો. આખરે યુદ્ધ કરવું પડે તો અદારે ગણતંત્રના રાજાઓએ સાથે મળી ચેટક રાજાને સહાય કરવાનું વચન આપ્યું. ગણતંત્રોમાં અથવા પ્રજાતંત્રોની રાજ્યવ્યવસ્થામાં પ્રજાને માથે કેવી ગંભીર જવાબદારીઓ હોય છે તેની કલ્પના આવી ધર્મ શકશે. વિહલ્લકુમાર એ માત્ર ચેટક રાજાનો જ લાલેજ હતો, બીજા રાજાઓને એની સાથે કશો સંબંધ નહોતો; છતાં તેમણે અન્યાય—અત્યાચારની સામે લડવાનો અને વિહલ્લકુમારના અન્યાયની પડખે આવી ઊભા રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જે પ્રજા અન્યાય, અત્યાચારની સામે પૂરેપૂરા બળથી સામનો કરી શકે નહિ અથવા તો પોતાના નાના નાના સ્વાર્થોમાં જ મશગૂલ રહે તે પ્રજા આવા ગણતંત્રને માટે પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી શકે નહિ.

યુદ્ધની ભયંકરતા કે હિંસાને આડે ધરી આ ગણતંત્રવાદકો વિહલ્લકુમારને ખુશીથી કોણિકની દયા ઉપર છોડી પણ શકત, પણ તેઓ સમજતા હતા કે ગણતંત્રમાં એવા લૂલા બચાવને જરા પણ સ્થાન ન જ હોય.

નાનામાં નાનો અન્યાય કે અત્યાચાર ગણતંત્રમાં જો ચલાવી લેવાય તો એ ગણતંત્રના પાયા બીજા જ ક્ષણે ટૂંટી જાય. ગણધર્મના સસનિષ્ઠ ધુરંધરો વખત આવ્યે કોણિકના અન્યાય સામે લડી લેવા પણ તૈયાર થયા. નવમહી જાતિના અને નવસિંચી જાતિના અદાર ગણરાજાઓ રાજા ચેટકની મદદે આવ્યા.

ગણતંત્રની પ્રતિષ્ઠા સાથે, એક આશ્રયે આવેલા રાજકુમારની સાથે થયેલા અન્યાયનો પ્રતિકાર અને તેના દક્ષનું સંરક્ષણ; એ આ યુદ્ધનાં મૂળ કારણો હતા.

અદારે કાર્ત્તવે એવી શંકા થવી સંભવિત છે કે સત્કાર્યનું નામ ધર્મ છે; પરંતુ અદારે તો કેવળ દાર, હાથી ન આપવાથી ઘોર સંગ્રામ

ક્યાં વિના કેવળ મુદની ભરકેરતાનો વિચાર કરી મહારાજ કાણિકને હાર, હાથી પાછાં આપી દે અને આશ્રમે આવેલા વિદ્યકુમારને સદાવતા ન આપે, તો ગણધર્મનો પ્રભાવ પ્રગળનો ઉપર-પડે નહિ; પણ હિસતું પ્રગળનો આવા ગણધર્મને ડરપોકધર્મ કહે કે વીરધર્મ ? પ્રગળનો પાસેથી આ પ્રગળો જવાળ મારવામાં આવે તો એક-અવાળે એ જ જવાળ મળશે કે એવો ડરપોક ગણધર્મ શા કામનો ?

આ પ્રમાણે હાર, હાથી પાછાં આપી દેવાથી ગણધર્મ જોખમમાં આવી પડે તો સંધધર્મની રક્ષા થાય કે નાસ ?

એ કહેવાની જરૂર નથી કે ગણધર્મની રક્ષામાં સંધધર્મની રક્ષા અને ગણધર્મના નાશમાં સંધધર્મનો નાશ રહેલો છે.

‘ જ્યાં સુધી પોતાના માથા ઉપર આવી પડ્યું નહિ ત્યાં સુધી ગણધર્મનો સ્વાગ રચ્યો, અને જ્યારે ગણધર્મને કાર્યમાં પરિણત કરવાનો કટોકટીનો સમય આવ્યો ત્યારે ગણધર્મને છોડી દીધો.’ આ પ્રકારનો અવર્ણવાદ કાણિકે રાગને હાર, હાથી પાછાં આપવાથી જનસમાજમાં પ્રચલિત થઈ જતા ગણધર્મના આ અવર્ણવાદથી ગણધર્મ અને રાજધર્મ કલંકિત થઈ જતા જેવી રીતે રાજ પરદેશીને સેના અને પરિવાર સહિત ખમાવવા આવવામાં સમક્ષિત ધર્મનો લાભ થયો, તેવી જ રીતે ગણધર્મનું અને રાજધર્મનું ડરપોકપણું કલંક દૂર કરવાની દૃષ્ટિએ, અન્યાય, અત્યાચારના પ્રતિકારની દૃષ્ટિએ અને આશ્રમે આવેલા રાજકુમાર વિદ્યકુમારની રક્ષાની દૃષ્ટિએ હાર, હાથી કાણિકને પાછાં ન આપવામાં ગણધર્મની રક્ષા રહેલી હતી. અને તેને અંગે મુદ આવશ્યક થઈ પડ્યું હતું.

આ મુદ જૈનસત્રોમાં ‘ મહાશિલાકંઠક ’ તથા ‘ રથમુસલ ’ સંગ્રામોના નામે પ્રસિદ્ધ છે. એમાં ધણા માણસો મગાયા. મુદમાં ર્નો મદદથી એકે કાણિકે જીત્યો પણ એ જય જ્યાં ગણનંતના પુરપરાએ બારે જોખમ ખેડીને પણ પોતાના ગણનંતની પ્રતિષ્ઠા જાળવી.

મુખ્યતઃ આ ગણતંત્ર-ગણધર્મની રક્ષા કરતાં જેટલું મનુષ્યોનો વધ થયો તે બધાનું મહાન પાપ મહારાજા કોણિકને લાગ્યું કારણ કે તેણે જ અન્યાયનો પક્ષ લઈ લડાઈ કરી હતી. ગણતંત્ર માત્ર ન્યાયનો પક્ષ લીધો હતો.

આપણે પણ આરંભસમારંભને ધર્મ કહેતા નથી. પણ ધર્મ રક્ષા કરવી એ તો આવશ્યક છે ને ?

આપણે આરંભસમારંભના બહાના નીચે આજે ધર્મબુદ્ધિ નાશ કરી નાંખ્યો છે. એટલા જ માટે આજે જૈનધર્મને કેટલું સામાન્ય માણસો ડરપોકધર્મ માની બેસે છે. એટલે રાજા નવમહી તથા નવલિચ્છી ઝતિના અઢારે રાજાઓ ભગવ મહાવીરના ભક્તો હતા, એટલું છતાં તેમણે ગણધર્મની રક્ષા કરે અને તેની આબરૂ જાળવવા આ યુદ્ધ કર્યું. પહેલાંના મનુષ્યો એટલા બધા વિચારશીલ અને ધર્મશીલ હતા કે અન્યાયને અટકાવવા ખાતર યુદ્ધ કરવું હોય તો તે પણ સ્વીકારી લેતા હતા. પણ શરણમાં આવેલા મનુષ્યને શરણ ન આપવું અને તેને ન્યાય ન અપાવવો એને જરા પણ ઠીક સમજતા નહોતા.

જે મનુષ્યો પોતાના શરણમાં આવેલાઓનો ત્યાગ કરી દે છે અર્થાત્ આશ્રય આપતા નથી તેઓ કાયર છે; પણ જે વીર છે, જે મહાવીર ભગવાનના સાચા સેવક છે, જે ઉદાર અને ધર્માત્મા છે, તેઓ તો પોતાનું સર્વસ્વ આપીને પણ શરણાગતની રક્ષા અને સેવા કરે છે.

આ યુદ્ધમાં જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો હતો, તે મનુષ્યહત્યાનું પાપ મુખ્યતઃ મહારાજા કોણિક ઉપર એટલા માટે ઢાળવામાં આવે છે કે તેણે અન્યાયના પક્ષનું સમર્થન કરવા માટે યુદ્ધનું બીજા રોપણ કર્યું હતું.

ગણતંત્રના નાયકોએ મહારાજા કોણિકને યુદ્ધ ન કરવા અને રાજકુમાર વિદલકુમાર સાથે અન્યાય ન કરવા ખૂબ સમજાવ્યો

ગણધર્મના સ્વરૂપ વિષે આપણે જરા ઊંડા વિચાર કરીશું તો જણાશે કે ગણધર્મ અને આજનો રાષ્ટ્રધર્મ વિભિન્ન નથી. આજની રાષ્ટ્રીયતા આપણા ગણધર્મની સુધારેલીવધારેલી નવી આવૃત્તિ જ છે. આ રાષ્ટ્રધર્મના પ્રાચુર્ય ગણધર્મને દિપાવવા માટે પ્રગ્નતા પ્રત્યેક સભ્યે ધૈર્યબળ અને આત્મભોગ કેટલા પ્રમાણમાં કેળવવાં જોઈએ તે આ ગણધર્મનું સ્વરૂપ જાણવાથી સ્પષ્ટ થશે.

ખરી રીતે ગણતંત્ર—પ્રગ્નતંત્ર એ આપણા પુરાતન વારસો છે. જો આપણે અન્યાયમાત્રની સામે થવા જોઈશું નૈતિક બળ કેળવીએ, નજીવામતભેદ કે સ્વાર્થને તિલાંજલિ આપી રાષ્ટ્રધર્મ અને ગણધર્મનો સુયોગ સાધી તેને માટે બલિદાન આપવા તૈયાર રહીએ તો આપણા પૂર્વજોની સંપત્તિના અધિકાર કે હિપબોગથી આપણને કાઈ વંચિત રાખી શકે નહિ. આપણા ગણધર્મમાં જે અમાપ બળ રહેલું છે તે બળનો આપણે સદુપયોગ કરતા શીખીએ તો આપણો જૈનધર્મ જગતમાં ઝળકી ઊડે.

(૭)

સંધર્મ

[મંચ-ધર્મે]

સુતા મંચસ્ત સામગી, સમગ્ગાતે તપો સુતો ।

અર્થાત્-સંધર્મની સામગ્રી (સપ) સુખકારક છે અને સંધર્મી રહેનારા આવકઆવિકા, સાધુસાધ્વી-સમસ્ત સંધર્મ નિષ્કલ્પ પામી સુખકારક છે.—સુતનિપાત

જૈનધર્મ અને સંધર્મનો પરસ્પરનો મજાબ અભિન્ન છે.

જૈનધર્મમદ્દેશનો જીવનરંગ એ સંધર્મ છે. ધર્મો વિના જોમ ધર્મ દષ્ટી થકો નથી તેમ સંધર્મ વિના જૈનધર્મ દષ્ટી થકો નહિ. જીવન-રથનાં જો અને પ્રરૂપ એ જો થકો છે. જન્મેમાંથી જોક પામી ચકો નાનું મોટું, અસમાન કે ભગિરુરુરુ હોય તો જીવનરથની ગતિ આગળ ચાલી ન થકો, તેમ ધર્મરથના સાધુસાધ્વી અને આવકઆવિકા એ જન્મે ધર્મચકો છે. જગવાન મદાવીરે ધર્મરથને યાન અને ચારિત્રરૂપ એ જગવાન જગદો જોડી, કુચગ ધર્મસારથિ ગની ધર્મચકોનું તીર્થ-પ્રવર્તન થકું. અને ધર્મચકના એ તીર્થપ્રવર્તનદ્વારા જગવાન મદાવીર

નીનિકારો તો આ સંઘસંઘર્ષને નીનિકારે જીવનધ્યેય બનાવવા માટે આપણને ભારપૂર્વક કહ્યા કરે છે. તેઓ 'સંઘતિ: શ્રેયસી'—સંઘસંઘર્ષ શ્રેયસી—કહ્યાબુકારી—હે એટલું જ કહીને અટક્યા નથી, પણ જેને આપણે કુદ્ર ગણી છુટકારીએ છીએ તેવી કુદ્ર ગણાતી વ્યક્તિઓનું પણ સમગ્ર સાધી સંઘસંઘર્ષ ફળવતું ભોળાં અને એ પ્રમાણે જ્યારે સંઘસંઘર્ષ ફળવાય ત્યારે જ 'સંઘતિ: કાર્યસાધિકા' અર્થાત્ સંઘસંઘર્ષ કૃષ્ણાપિની નીવડે શકે અન્યથા નહિ એમ ભાર-પૂર્વક કહે છે.

અહ્યાનામપિ યસ્તૂનાં સંઘતિ. કાર્યસાધિકા ।
 દુર્ગેર્ગુણમ્પમાપર્ણર્યષ્યન્તે મમદન્તિનઃ ॥

તપ્તપ્રભા જેવી છુટક ગણાતી વસ્તુઓને એકઠી કરી મદો-મત દાથીઓ પણ આધી શકાય છે. એ લોકપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણને કાળુ બોલું પાડી શકે એમ છે ? તેમ જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિઓનું જિજ્ઞાસુ થયેલું બળ જો એકજિન કરી સંઘસંઘર્ષને પરિણત કરવામાં આવે તો અસંભવ જેવું જણાતું કાંઈ પણ સરળ રીતે સફળ થઈ શકે છે એની ના પણ કાળુ પાડી શકે એમ છે ? સંઘસંઘર્ષ શું નથી કરી શકતી ? જ્યારે નિર્જીવ વસ્તુઓનું સમગ્ર અવલ્પ ગળતનું કામ કરી બતાવે છે તો પછી વિવેકશુદ્ધિને ધારણ કરનાર માનવસમાજની સંઘસંઘર્ષનો તો શું પૂછવું ?

માનવતાના વિકાસ માટે સંઘસંઘર્ષને દેવું જરૂરનું છે કાગવાન મદાવીઃ જમતમાત્રના કહ્યાબુકારી દષ્ટિએ સંઘસંઘર્ષનું જન્મરૂં કામ દાથ પર્વ તે વખતે સંઘસંઘર્ષ સિધ્ધિ થઈ ગયું હતું. આત્મજો અને બાહ્યમાં સંઘસંઘર્ષની વ્યવસ્થામાં કશી અપૂર્ણતા હતી. રોમ તો જા મુદને પોતાના સંઘસંઘર્ષમાં સ્વીકારતો નહિ. એટલું જ નહિ પણ તેમને ધર્મ કહ્યું જેવા પવિત્રધર્મમાં પણ અધિકાર આપેલો નહિ. તે વખતની આવી એકાગ્રી સંઘસંઘર્ષથી માનવજાતિનો વિકાસ

કુણ્ડિત થતો જોઈ ભગવાન મહાવીરે સંઘયોજનાને વ્યવસ્થિત રૂપ આપ્યું. માનવતાની દૃષ્ટિએ, સમસ્ત માનવજાતિને સંઘયોજનામાં સમાવિષ્ટ કરી આપ્યો. એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રી અને શૂદ્ર જાતિને અવગણવામાં આવી હતી તેમને પણ જ્ઞાન અને ચારિત્રના અધિકાર માની સંઘશાસનમાં સમાવિષ્ટ કરી આપી, જગતમાત્રને સંઘસંસ્કૃતિને સુંદર પરિચય આપ્યો. ભગવાન મહાવીરના જેવી આવી સુંદર સંઘયોજના નો પરિચય કોઈ સંઘસંસ્થાપકે આપ્યો નથી. ભગવાન મહાવીરની સંઘશાસનની યોજનાથી આખા આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ સમુજ્જ્વલ છે. ભગવાન મહાવીરનું જિનશાસન જે અત્યાર સુધી વ્યવસ્થિત રૂપે આલેખે તેનું ધણુંખરું શ્રેય ભગવાન મહાવીરના પ્રરૂપિત સંઘધર્મને જાય છે. સંઘધર્મનું ધ્યેય વ્યક્તિના શ્રેય સાથે સમજિતું શ્રેય સાધવાનું હોય છે. વ્યક્તિના શ્રેયના ભોગે સમજિતું શ્રેય જોખમમાં આવી પડતું હોય ત્યારે સમજિતું શ્રેય સંઘધર્મનું ધ્યેય ચર્ચ પડે છે. સંઘધર્મને વ્યવસ્થિત રૂપ આપવાની જવાબદારી સંઘના પ્રત્યેક સભ્ય ઉપર રહે છે. સંક્ષેપમાં સંઘના પ્રત્યેક સભ્યનું શ્રેય થાય એ સંઘનો ધર્મ છે. સંઘધર્મ મુખ્ય બે વિભાગોમાં વહેંચાયેલો છે. એક લૌકિક સંઘધર્મ અને બીજો લોકોત્તર સંઘધર્મ. લૌકિક સંઘધર્મના સભ્યો (શ્રાવક શ્રાવિકા) લૌકિક સંઘશાસનનું કાર્ય જવાબદારીપૂર્વક ચલાવે છે અને લોકોત્તર સંઘધર્મના (સાધુસાધ્વીઓ) લોકોત્તર સંઘશાસનનું કાર્ય જવાબદારીપૂર્વક કરે છે.

લૌકિક સંઘધર્મ શું છે અને તેના સભ્યોનો શો ધર્મ છે, વિષે અને સંક્ષેપમાં વિચાર કરીશું. લૌકિક સંઘધર્મ વિષે શાસ્ત્રમાં રૂઝમાવે છે કે :—

સંઘધર્મો — ‘ગાણ્ડિ-સમાચાર’

અર્થાત— સંઘ યા સભાના નિયમોપનિયમ.

જાહેર સમાચાર, જાહેર સભા તથા જાહેર સંસ્થા કે ન્યાયવાનો અધિકાર છે અને અધાની ઉન્નતિ તથા સુખસગવડ વિશે

હાડી રીતે જાહેરાતો ચોચરંભૂમિ ખાલી દરાવવામાં બાધા ગ્રામી
રે અને એ રીતે તે સ્વાર્થી મનુષ્ય સમસ્ત પ્રજાસંઘની દ્વિતણ્વિને
હાર ન પાડવા દેવા માટે કારસ્થાનો રચે તો તે સ્વાર્થી મનુષ્યને સંઘર્ષર્થેના
આક્રમક સમર્થવો જોઈએ.

પ્રજાસંઘનું દ્વિત ધ્યાનમાં ન રાખનાં કેવળ સ્વાર્થવૃત્તિને નૃપ
દરવા માટે રાખના પક્ષ લેવો અને દુર્ભોધી પીડાયેલા કમળશે ગરીબ
ભાઈઓ ઉપર દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવો એ એક સાધારણ ગૃહસ્થ માટે પણ
અનુચિત છે, તો ખાત્રી બાર વનધારી આવક આવું અનુચિત કાર્ય
જેવી રીતે કરી શકે.

કેટલાક સત્જનો સંઘર્ષર્થના સંગઠનને તેમજ આ સંઘર્ષર્થની
રક્ષા માટે દરવામાં આવના કાર્યોને એકાન્તપાપ કહે છે; પણ જો
સંઘર્ષર્થના પાત્રનથી માનવસમાજ નીચર્ષર્થ ઊડે છે અને જે
પાપકર્મેણિ ઊઠવાથી સંસારનું ઉત્થાન થાય છે, અને સાથેસાથે
મુત્ર આરિચ્છર્ષર્થના પાત્રન માટે ક્ષેત્ર નિર્વાર થાય છે, તો શું તે
સંઘર્ષર્થને એકાન્તપાપ કહેવું ઉચિત છે? નહિ.

સંઘર્ષર્થના પાત્રનમાં આરંભમમારંભ અવસ્થ થાય છે,
અને તેને આરંભમમારંભ માનવો પણ જોઈએ; પણ આવા આરંભ-
મમારંભો પણ વિશેષ પ્રકારના હોય છે. જેવી રીતે કોઈ મનુષ્ય
પોતાની પુત્રીનું લગ્ન કરે અને બીજો પોતાની માતાનું લગ્ન કરે,
આ બંનેમાં સગ્નનો કાંઈક સગ્ન છે, પણ શું આ બન્ને બન્ને
બરાબર દલી શકાય? દલી નહિ.

પર્યંતે નો બન્ને વિવાદોમાં થાય છે, પણ શું આ બન્નેનું પર્યં
બરાબર છે? નહિ પણ કોઈ મનુષ્ય આ બન્ને સગ્નોને આરંભદિધો
જ સરખા કહે ના? તે અગત્ય કહે છે.

આ જ પ્રમાણે આરંભમમારંભના વિષયમાં સમજાવું જોઈએ,
કેટલાંક કામો એવા હોય છે કે જે કામ કરવાથી ઉત્થાન થાય છે
અને સાથેસાથે બીજા મદાન પામેના પ્રતિદાન પણ થાય છે અને

કેટલાંક કામો એવાં હોય છે કે જે કરવાથી આરંભસમારંભના પાપની સાથેસાથે અનેક મહાન પાપોને પણ ઉત્તેજના મળે છે.

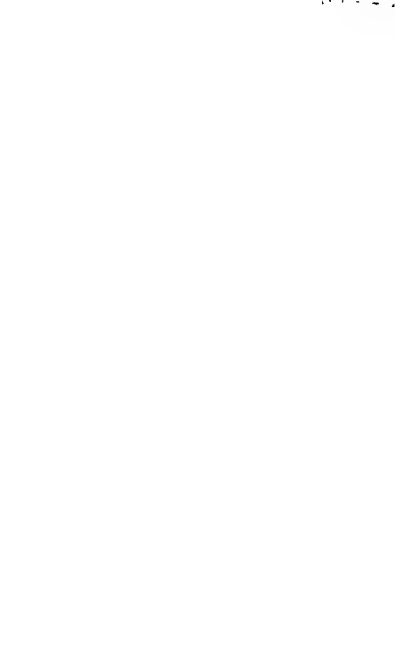
આ બધું જાણુવા છતાં જે લોકો કરવા યોગ્ય કાર્યોને પાપરૂપ માની તથા દે છે તે પોતાની અવનતિની સાથેસાથે પાપોની પણ વૃદ્ધિ કરે છે. કરવા યોગ્ય કાર્યોને એકાન્તપાપ કહીને લોકો તેને તથા ન દે અને અવનતિના માર્ગે વળી પાપોની વૃદ્ધિ ન કરે એ મહાન ઉદ્દેશને લઈને સંઘધર્મની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

સંઘ એટલે વ્યક્તિઓનો સમૂહ. આ સમૂહ વ્યક્તિગત સ્વાર્થને છોડી સમઘટિના હિત અને શ્રેય માટે જે નિયમોપનિયમ રચી તેનું અરાખર પાલન કરવું તેનું નામ સંઘધર્મ છે.

આ સંઘધર્મને જીવનમાં ઉતારવા માટે સંઘના પ્રત્યેક સભ્યે પોતાની જવાબદારીપૂર્વક સંઘધર્મના નિયમોપનિયમનું પાલન કરવું જોઈએ. જે વ્યક્તિ પોતાની જવાબદારી ભૂલી જાય છે અને સ્વાર્થ-વશ સંઘધર્મનો ભંગ કરે છે તે સંઘધર્મનો નાશક છે.

‘સંઘનું જે શ્રેય સાથે છે, તેનું શ્રેય સંઘ સાથે છે.’ એ ધર્મ-વાદ્ય પ્રત્યેક વ્યક્તિએ અરાખર સમજી લેવું જોઈએ. સંઘ એ સમાજની પ્રતિનિધિસંસ્થા છે, અને એ સંસ્થાના સન્માનમાં પોતાનું સન્માન રહેવું છે. આ વસ્તુસ્થિતિથી જે પરિચિત છે તે વ્યક્તિ સંઘધર્મને ઉભવ બનાવી શકે છે અને એની ઉન્નતિદ્વારા પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે છે.

લૌકિક સંઘધર્મ લોકવ્યવહાર કેવી રીતે ચલાવવો અને એને ચલાવવા માટે કેવું સામૂહિક તંત્ર ઘડવું જોઈએ એનો સુંદર પરિચય આપે છે. આવકઆવિઝઓ બે લૌકિક સંઘધર્મની મહત્તા અરાખર સમજી સામૂહિક તંત્રના નિયમોપનિયમ અનુસાર પોતાને જીવનવ્યવહાર ચલાવે તો આજે લૌકિક સંઘધર્મ દાખી બેઠો. લૌકિક સંઘધર્મનું પાલન અરાખર થશે તો લોકાત્તર ધર્મ પણ વ્યવસ્થિત

આ જ પ્રમાણે અમરો નમજ સત્કર્મ મળીને એક યોગ્યને છે અને આપના સંપત્તિ પ્રાપ્તિ સંપત્તિન મળતી હોય એક સમાન અવસ્થામાં આવે છે; પણ જે સમયે જોવી કામચલાનું અને કામચલાનું કામચલાનું ઉત્તરદર્શિન (ઉત્તરદર્શિન) સંપત્તિ સમાન નથી. તેથી જ રીતે સાધુઓ આવીની અને આવક સાધુઓની જવાબદારી પાર પાડી શકતા નથી.

જે સાધુઓની જવાબદારી આવક ઉપર નાંખવામાં આવે તે સંધર્મ જરૂર નહીં થઈ જાય. જેથી રીતે કોઈ એક આગળે દ્વિધ પિતૃકાચીને જ આપણે હવેન રાખી શકીએ છીએ; એવી અસ્થામાં કોઈ સાધ્વી ધરણે તો ? શાસ્ત્રના શિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જરૂર દોષ લાગે.

પણ જે કોઈ સંસારી સ્ત્રી, સાધ્વીને આગળ ધરણવામાં પાપ લાગે છે, એટલા માટે 'હું પણ આગળે ધરણવીશ નહિ.' આ પ્રકારે કહીને જે તે આગળે ધરણે નહિ; તો આપણે તે શું કહીએ ? નિર્દયી.

શાસ્ત્રોમાં આવકો માટે પહેલા અણુવતના પાંચ અતિચારો જતાં વવામાં આવ્યા છે તેમાં “અન્નપાનનો નિષેધ”* કરવો એ પણ એક અતિચાર છે; અને સાધુ જે કોઈ જનવર અથવા મનુષ્યને અન્નપાણી આપે તો તેઓ માટે અતિચાર કહેવામાં આવ્યો છે. હવે જે સાધુઓની જવાબદારી આવકો ઉપર નાંખવામાં આવે, તો આવકના ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે ?

* જુઓ પ્રતિક્રમણસૂત્રના પહેલા પ્રતના પાંચ અતિચારોમાં મત્તપાણવોચ્છોદ (મત્તપાનવ્યુચ્છેદઃ) અન્નપાણી ભોગવતાં અટકાવ્યાં હોય તે નામનો પાંચમો અતિચાર.

જુઓ—શ્રીવાચકમુખ્ય ઉમાસ્વાતિજનુ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રનું અધ્યયન ૭ મા સૂત્રના વચ્ચવવિચ્છેદાતિમારાન્નગાનનિરોધા : અ. ૭

ને આ પ્રમાણે સાધુ અને શ્રાવકની ભિન્ન ભિન્ન વ્યવસ્થા સ્વીકારીએ નહિ તો લોકો શ્રાવકમાંથી સાધુ અને જ શા માટે ? એટલે માટે કે આરંભ-સમારંભમાં પડવું ન પડે તેમજ જરૂરીયાતો ઓછામાં ઓછી રહે.

ને સાધુ અને શ્રાવકનો એક જ ધર્મ છે, તો સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મમાં ભિન્નતા શી રહી ? સાધુ અને શ્રાવકની વાત તો દૂર રહી, જ શ્રાવક-શ્રાવકમાં પ્રત્યેકનો ભુલો ભુલો ધર્મ હોય છે. જેવી રીતે કે એક શ્રાવક પોતાના ઘરમાં એકલો જ છે અને તે ૫-૭ રૂપિયા માસિક વ્યયથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે છે. બીજો શ્રાવક એક રાગ છે; અને તેનો કુટુંબપરિવાર પણ મોટો છે. હવે, ને એકલો રહેના શ્રાવક વિચારે કે, ' ને હું કહું છું, તે જ શ્રાવકધર્મ છે ' અર્થાત્ ૫-૭ રૂપિયાના માસિકવ્યયથી જ ઘરખર્ચ ચલાવવું. તે જ શ્રાવકધર્મ છે; અને ને ઉપર કહેલા માસિકવ્યયથી ને કોઈ વધારે માસિકવ્યય કરે અથવા હું નેટલો આરંભ-સમારંભ કહું છું; તેથી કોઈ વધારે આરંભ-સમારંભ કરે તે શ્રાવકધર્મ પાલન કરી શકતો નથી. તો શું પહેલા શ્રાવકની અપેક્ષાએ તે રાગ બાર વ્રતધારી શ્રાવક બની શકે ? નહિ.

શાસ્ત્રમાં પ્રત્યેક શ્રેણીની વ્યક્તિ માટે ભુલો ભુલો ધર્મ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. એક મનુષ્ય, સોળ દેશોનો રાગ હોવા છતાં પણ બાર વ્રતધારી એક શ્રાવક ધર્મ શકે છે. ને આ પ્રકારની શાસ્ત્રસમ્મત અને નીતિયુક્ત વાતને ઝિલ્લી કહેવામાં આવે તો તે સંઘર્ષધર્મને દાનિશરદ છે.

ઉપર્યુક્ત ચતોર્થી એ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુઓનો આચારધર્મ અને શ્રાવકોનો આચારધર્મ ભિન્ન છે. ને લોકો સાધુઓનો અને શ્રાવકોનો આચારધર્મ એક જ કહે છે, તેઓ બૂઝ કરી દેવા છે. તે જ આચારધર્મ સંઘર્ષધર્મ પણ ચક્રમાં પડી ગયો છે. સંઘર્ષની સમુદ્ભવિત વ્યવસ્થા ન હોવાથી, સાધુ પોતાની જવાબદારી

આવી ઉપર અને આવશે પૈનાની જવાબદારી સાધુઓ ઉપર નથી.
 ઉ. જેવી રીતે પાપમાત્રા અસાધ્યો, અથવા બેચેની, કાર્યાલ નો શરૂ
 અવસ્થા કરવી, કૌશલ્ય નેમજ જ્ઞાનમયજ્ઞાનો શક્તિ પ્રયત્ન કરે
 કરવાદિ દયા અને પરાયણતાનાં કાર્યો અવરૂપ છે; પણ સાધુઓ અપા
 બ્યારદારિક પ્રયત્નમાં જ પડી જાય નો ને હીક નથી. સાધુ ઉપકાર ન
 કરે તો પડી ઉપકાર જાણ કરશે કે જે જેમ દેવદામાં આવે તો કુ
 પૂર્ણ પૂર્ણ કે આવા પરાયણો, જેમાં અનેક ક્ષારભાદિ કિયાઓ કરવો
 પડે છે, તે સાધુઓ જ કરવા સામર્થ્ય, નો આવક લેખિ શું કરશે ?
 જે આવશેની જવાબદારીનું કામ સાધુઓ ઉપાદી લેશે, નો
 સાધુઓના પાંચ મદાનનોનું પાત્રન શુ આવશે કરશે ? જે આવશેનું
 કામ સાધુ લઈ લે, તો આવશે પાંચ મદાનનોનું સંપૂર્ણરૂપે પાત્રન
 કરવામાં અસમર્થ તો છેજ, એટલે પાંચ મદાનનોની આવી રીતે
 દાનિ તો યરાનો જ ને ?

સાધુ ધર્મને કાર્ધને સલાહ આપે કે અમુક સંસ્થાને એક
 દળર રૂપિયા આવે, અથવા આ પ્રમાણે રપટ ન કરેતા એમ કહે
 કે 'પૈસા ઉપરથી મોડ ઉતારી નાખો, અથવા પુરુષોનો ત્યાગ કરી દો.'
 આ પ્રમાણે પૈસાના પ્રયત્નમાં પડતું ને સાધુઓને માટે મોઝ્ય નથી
 કારણ કે પૈસાની અવ્યવસ્થા યરાને કારણે અનુચિત અથવા ધાય છે
 અને વિશ્વાસપાત્રનું પાપ સાધુ ઉપર આવે છે; માટે આત્મસાધક સાધુ
 પૈસાના પ્રયત્નમાં કેમ પડી શકે ?

વર્તમાન સમયમાં કેટલીક સંસ્થામાં અવ્યવસ્થા ચાલી રહી છે.
 સ્વાર્થત્યાગી અથવા સાવક અનુધ્યોની કદર નથી રહી અને મમે
 તે પુરુષ સંસ્થા સ્થાપિત કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. આવી નવી
 નવી સંસ્થાઓ બની કરનારાઓની પરીક્ષા કર્યા વિના આવક લેખિ
 તેઓને નિયમવિરુદ્ધ સહયોગ આપે છે અને સાધુત્વનો હાલ કરે છે.
 જે કાર્યો આવકને કરવા મોઝ્ય છે, ને આવકોએ અને જે કાર્યો
 સાધુને કરવા મોઝ્ય છે, ને સાધુઓએ કરવાં નોઈએ.

સાધુઓને બહુતું અત્યંત આવશ્યક છે કારણ કે જે સાધુઓ
 હૃદય વિદ્યા બધું નહિ તેા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું મદદરૂપ સંપૂર્ણ
 થઈ જાય છે તે નહિ અને સાધુઓની મુદ્દ વ્યાખ્યા તેમજ સાધુઓનું
 મુદ્દ હૃદયજ્ઞાન હોય છે તેથી તેા ધર્મદાનિ કરાવેા સંભવ
 થઈ શકે છે. અત્યારે ધર્મમાન પરિગ્રહિનિર્મા જે પરિવર્તન કર્યું રહ્યું છે
 તેમાં પણ આપણે આપણે સંધ્યે દર્શાવેા છે. એટલા મટે સાધુઓને
 બધા સાધુઓ નિપુણ બનાવીને જીવનધર્મની પ્રજ્ઞા બોધાવી દેવાવડી
 આવશ્યક છે. 'વદસે જાણે જાણે જ્ઞાણ' એ જાણે મહાવીરના દિવ્ય
 શ્રેણી કર્વે જ દેખાવેા બની આવશ્યક છે.

જે સાધુ સાધુઓમાં પાતંગન થવા પછી વિચારે કે મહાદાસ-
 બન્ધનમાં વધારે વિકાસ નથી મળે તેથી બુદ્ધિ થઈ જાય જે
 દિવ્ય છે, આ પ્રમાણે વિચારીને જે તે સાધુ સમ્રાજ્યબન્ધનથી
 બુદ્ધિ થઈ જાય અને પોતાની રચન-ગતિ પ્રમાણે કાર્ય કરવા લાગે તેા
 આચાર્ય પણ તેને અધિકારી બનાવીને દાહી દે, તે જતા તર્મ તે સાધુની
 સદાચાર્ય કરતા થઈ જાય અને સમ્રાજ્યબન્ધન ન કરીકારવા લાગે
 પણ તેને પૂજતા થઈ જાય તેા તે સાધુ આચાર્યની પદ્ધતિ કરી ને
 સાધુને આપ્યા મદદા કરવામાં આવેા છે તેને તર્મ દેખેા પૂજન
 થઈ જાય તેા તે આચાર્ય મદદા મુલાખાઈકર કરવા બરાબર છે કે નહિ.

જે તમારે જિજ્ઞાસુ થઈ કરવું હોય તેા તે તમારી બુદ્ધિના વળ
 છે, પણ આ તમારું કાર્ય જાણવામાં રાખીશો કે આપણા આજ્ઞાબદ્ધ
 કરવામાં આવેા સાધુની સદાચાર્ય કરવી તે અધિકાર છે ૭૫૨ ૩૦૦૦
 થાત કરવા બરાબર છે

જે તમારે આજ્ઞાબદ્ધ કરવામાં આવેા દિવ્ય-દેવ આજ્ઞા
 કરતા થઈ જાય તેા બધા સાધુ રચન-ગતિ કરવા બરાબર છે જાણે
 વિદ્યાબન્ધનોની અધિકારીવાસ નથી, તે જાણે પણ દિવ્ય આજ્ઞાબદ્ધ
 થઈ જાય.

સૂત્રધર્મ અને ચારિત્રધર્મનો પરસ્પર તુલ્યતા હોય છે. તે પદની આ બન્ને ધર્મોનું સુદૃઢ પૂર્વગત પદના જે શા માટે હું ? એકે પ્રથમ કાર્યને માત્ર એ સંકલિત છે એ બન્ને ધર્મોનો સંબંધ ધનિષ્ઠ હોવા છતાં પણ બન્ને ધર્મોના આચારો તિત્ત દેવાથી તે જિન્ન પણ છે.

સૂત્રધર્મ આચાર અને ચારિત્રધર્મ આર્થિક છે. સૂત્રધર્મ એકોટી થઈ શકે છે; પણ ચારિત્રધર્મ સૂત્રધર્મ વિના એક પણ પદી થકતો નથી. ચારિત્રધર્મની પહેલાં મનુષ્યમાં સમ્યક્ત્વ આદિ સૂત્રધર્મ આવી શકે છે, પણ સૂત્રધર્મ વિના ચારિત્રધર્મ આવી શકતો નથી.

પણ લોકો ચારિત્રધર્મને જ ધર્મ માને છે અને સૂત્રધર્મ તો તેમની ગણતરીમાં જ નથી. સૂત્રના કેવળ અક્ષર વાંચી લેવા એને જ તેઓ પાંડિત માને છે. પણ આ તેઓની ભાવકર ભૂલ છે. સૂત્રધર્મનું સાંસુધી વાંચન-મનન અને નિદિધ્યાસન થતું નથી. સાંસુધી સૂત્રધર્મનું રદગમ સમજી શકાતું નથી. પણ શાસ્ત્રમરોએ સૂત્રધર્મનું એટલું બધું મદત્તર બતાવ્યું છે કે જો સૂત્રધર્મનું નિશ્ચિત વાંચન, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવામાં આવે તો મનુષ્ય પરિતસંસાર કરી શકે છે, અર્થાત્ મોક્ષસિદ્ધિને સાધી શકે છે.

ચારિત્રધર્મ-આચારધર્મને આચરતા પહેલાં સૂત્રજ્ઞાન અર્થાત્ વિચારધર્મનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. કારણ કે યથાર્થ જાણ્યા વિનાનું આચરણ અર્થવિનાનું છે. ન જાણેલું જાણવું અને જાણેલાં શોધવું અને શોધેલું જીવનમાં ઉતારવું એ જીવનશુદ્ધિના માર્ગો છે. જે મનુષ્ય સૂત્રજ્ઞાનનું આચરણ કર્યા વિના ચારિત્રધર્મનું આચરણ કરે છે તે મોક્ષધર્મનો મર્મ બરાબર સમજી શકતો નથી અને પરિણામે મોક્ષમાર્ગનો અધિકારો બની શકતો નથી. એટલા જ

માટે ભગવાન 'મહાવીર' 'પદમે' 'માર્ગકૃતઓ' 'દયા' 'પ્રથમ'
જાન અને પછી 'દયાનો' 'દિનો'પરેશ આપ્યો છે.

સૂત્રધર્મનું બરાબર માહાત્મ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શાસ્ત્ર-
ધારોએ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને જીવનમાં ઉતારવાનો
ઉપદેશ આપ્યો છે. સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારો નીચે
પ્રમાણ છે:—

* નિસ્સંકિપ નિકંચિપ નિન્ચિગિચ્છં અમૂદદિદ્ધી ય ।

‘સવૃદ્ધ, ધિરીકરણં, વચ્છલ્લ, પમાવણેડ્ઠેતે, ॥ ૩૧ ॥

(ધી, ઉત્તરાખ્યયનઝી સૂત્ર અખ્યયન ૧૮ મું ગ્યા ૩૧)

ટીકા:—શક્તિતં ગદ્ધિત—દેશસર્વશક્ત્યત્મકં તસ્યામાયો ‘નિ:શક્તિતં,
એવં કાંક્ષણં કાંક્ષિતં—યુક્તિયુક્તતાવાદિનાપભિપાયિત્વાચ શાક્યોલ્લસ્યદિદ્-
ધૈનાન્યપિ સુન્દરાન્યેવેત્પન્યાન્યદર્શનમદ્વાત્મકં તવમાયો ‘નિશ્કાક્ષિતં’
પ્રાગ્બુદ્ધમવત્ર વિન્દુલોપ:, વિચિચિકિત્સાઠ્ઠકં પ્રતિ સન્દેહો યયા—કિમિયત:
ક્લેશસ્ય ફલં સ્થાપુત મેતિ ! તન્નરન્થાયેન ‘વિદ:’ વિજ્ઞા: તે ચ તત્ત્વત:
સાપચ એ તજ્જુબુદ્ધા યા યયા—કિમમો ચત્તયો મલદિગ્ધદેહા ! પ્રામુકજ-
સ્ત્લાને દિ કો દોષ: સ્વાદિત્યાદિકા મિન્દા તદમાયો ‘નિચિચિકિત્સં,’
‘નિવિન્દુખં’ યા, અર્પત્વાચ સૂત્ર એવં પાઠ:, ‘અમૂદા’ ઋદ્ધિમલ્લુતીવિ-
‘અર્પેતે’પ્યનચીત્તમેવાસ્મદર્શનમિતિ મીઠ્ઠિરિહિતા યા ચ સૌ દષ્ટિય મુદ્ધિરૂપા
અમૂદદદ્ધિ:, ય કાયં ચતુર્થિયોડ્ધ્યાન્તર આચાર:, યાદ્યમ્વાદ— ‘ઉચ્ચવૃદ્ધ’ સિ,
ઉચ્ચવૃદ્ધમુપવૃદ્ધા—દર્શનાદિગુણાન્વિતાનાં મુલમ્બજન્માનો ધૂયે મુક્તે ચ
મવારશામિદોમન્યાદિવચોમિસ્તત્તદ્ગુણપરિવર્દન તથ સ્થિરીકરણં ચ—
અખ્યુપગમ (ત) ધર્માનુષ્ઠાને પ્રતિ ચિવીદતાં સ્વર્યોરાદનમુપવૃદ્ધા । સ્થિરીકરણે
‘ચન્સલભાયો’ ‘વાસત્વં’—સાધમિકરણસ્ય મજ્જાનાદિનોચિતપ્રતિવ-
સિદ્ધર્ણ તથ ‘પ્રમાણના’ ચ—તથા સ્વતીર્યોચનિદેતુચેશામુ પ્રવત્તના-
સ્થિયા વાસત્વપ્રમાણે, ઉપસદ્ધારમાદ—અદૈતે દર્શનાચારા મવન્નીતિ મેવ: ।
એમિરેવાશમિરાચાર્યમાજ્ઞાસ્યોક્તફલસમ્પાદકતેતિ ભાવ:, એતથ જ્ઞાના-
ચારપુપાપજ્ઞક, થદ્ધા દર્શનસ્યેવ ચદાચારમિધાન તદસ્થેશોક્તન્યાયેન
મુક્તિમાર્ગમુલ્યસમર્થનર્થમિતિ સૂત્રાર્થ: ॥

(૧) નિઃશંકા, (૨) નિઃકાંક્ષાના, (૩) નિર્વિચિત્તિસા,
(૪) અમૂઢદષ્ટિત્વ (૫) ઉપગૂહન (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય
(૮) પ્રભાવના.

જેમ હાથમ્પગ આદિ અંગોનું વર્ણન કરવાથી તરીકેનું વર્ણન થઈ જાય છે તેમ સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગોનું વર્ણન કરવાથી સમ્યક્ત્વ-સૂત્રધર્મનું સ્વરૂપ જાણી શકાય.

૧ નિઃશંકા:—સમ્યગ્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આંતરિક ગુણો કસા સમ્યગ્જ્ઞાનીએ જે સમ્યગ્ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમાં શંકા ન કરવી. નિઃશંક થઈ એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિઃકાંક્ષા:—સમ્યગ્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં કાંક્ષા અલિલાષા ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યગ્ધર્મમાં અટલ, અચલ રહેવું અને નિષ્કાંક્ષિત થઈ સત્પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે,

૩ નિર્વિચિત્તિસા:—સમ્યગ્ધર્મના કળમાં સંદેહ કરવો, સમ્યગ્ધર્મની આચાર-વિચારો પ્રતિ અરુચિ રાખવી, ઘૂણા કરવી, તિરસ્કાર કરવો એ વિચિત્તિસા દોષ છે. આ દોષથી રહિત થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્તિસા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિત્વ:—વિવેકબુદ્ધિ કળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વાતને યુક્તિ, અનુભવ કે આગમની કસોટી ઉપર કસીને સ્વીકારવી; સદ્ધર્મ પ્રતિ સદ્ભાવ રાખવો, કાઈ ધર્મ પ્રતિ ઘૂણા ન કરવી અને સદ્ધર્મ પ્રતિ મૂઢતાથી નહિ પણ વિવેકબુદ્ધિપૂર્વક અટલ વિશ્વાસ રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યગ્જ્ઞાનીના આંતરિક ગુણો છે. આ આંતરિક ગુણોને કળવ્યા વિના સમ્યગ્જ્ઞાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપગૂહન:—સદ્ધર્મના માર્ગે સમ્યગ્જ્ઞાનને વિકસાવવાનાં બાહ્ય ગુણો—આલનારને ઉત્સાહિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મશુભની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

૬ સ્થિતરીકરણુ:—સદ્ધર્મથી એ કાર્ત મનુષ્ય ચ્યુત થનો હોય કે આપત્તિ તથા પ્રલોભનોથી સદ્ધર્મનો માર્ગ છોડતો હોય તો તેને આપત્તિમાં મદદ કરવી અને પ્રલોભનોમાંથી બચાવવો અને ધર્મમાર્ગમાં સ્થિત કરવો એ સમ્યક્ત્વનો જીવો ગુણ છે.

૭ વાત્સલ્ય:—જનજીવો અને તેમાં સદ્ધર્મીઓ પ્રતિ વાત્સલ્યભાવ રાખવો અર્થાત્ જન-ધુભાવ રાખવો અને પરસ્પર જન-ધુભાવ વધતો રહે તેવો પ્રયત્ન કરવો એ સમ્યક્ત્વનો સાનનો ગુણ છે.

૮ પ્રભાષના:—દરેક ધર્મસાધનોદારા ધર્મોદાર કરવો, ધર્મ-પ્રચાર કરવો અને ધર્મપ્રભાવથી જનસમાજને પ્રભાવિત કરી ધર્મમાર્ગ ઉપર લાવવો એ સમ્યક્ત્વનો આઠમો ગુણ છે.

સમ્યક્ત્વના આ આઠ ગુણોમાં ચાર આંતરિક ગુણો અને ચાર સમ્યક્ત્વના જોનક બાહ્ય ગુણો છે. આ બાહ્ય ગુણોનાં આચરણથી સમ્યક્ત્વનું પ્રકાશન થાય છે. સમ્યક્ત્વના આંતરિક ગુણો—નિઃશંકા, નિષ્કાંક્ષા, નિર્વિચિત્તિ-સા અને અમૂઢદષ્ટિત્વ—જગત્યા વિના બાહ્ય ગુણો—ઉપમૂઢનરતિ, સ્થિતરીકરણુ, વાત્સલ્યભાવ અને પ્રભાવના—પ્રગટી શક્તિ નથી અથવા કૃણી શક્તિ નથી.

આ આઠ ગુણો દર્શનના આચાર છે. આ દર્શનાચારોનું આચરણુ કરનાર પુરુષ ઉપર્યુક્ત ક્ષયનો સંભાદક બને છે. આ આઠ આચાર યાનાચાર આદિના પશુ ઉપસશક છે. દર્શનાચાર મુક્તિનો માર્ગ છે. સૂત્રધર્મનું સમર્થન કરવા માટે આદિ દર્શનાચારનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. ઉપર્યુક્ત આઠ આચારો સૂત્રધર્મના પશુ છે.

આ આઠ આચારોમાં પ્રથમ આચાર ‘નિઃશંક બનો’ એ છે. જે મનુષ્ય ધર્મ શ્રદ્ધામાં અથવા બીજા કાર્ત ધર્મિક પ્રવૃત્તિમાં ચરિત રાખે તે મનુષ્ય જીવનખ્યેયને પહોંચી શકતો નથી, એવો તેનો રપટ અર્થ છે.

- (૧) નિઃશંક, (૨) નિઃશંક, (૩) નિર્વિચિત્સા,
 (૪) અમૂઢદષ્ટિ, (૫) ઉપગૂહન, (૬) વિચારણા, (૭) પ્રમાણ,
 (૮) પ્રમાણ.

જેમ હાથપગ આદિ અંગેનું વર્તન કરવાથી જીવન વર્તન થઈ જાય છે તેમ સમ્યક્તાના આ આઠ અંગેનું વર્તન કરવાથી સમ્યક્ત્વ-સુખધર્મનું મ્લકપ જળાર્ધ આવશે.

૧ નિઃશંકા:—સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આંતરિક ગુણે કસા સમ્યક્તાનીએ જે સમ્યક્ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમાં સંમત કરી નિઃશંક થઈ એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિઃશંકા:—સમ્યક્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં કંઈ અભિલાષા ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યક્ધર્મમાં અટક, અડચણ રહેતું અને નિઃશંકિત થઈ સત્પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે,

૩ નિર્વિચિત્સા:—સમ્યક્ધર્મના કળમાં સંદેહ કરવો, સમ્યક્ધર્મની આચાર-વિચારો પ્રતિ અરુચિ રાખવી, ધૂણા કરવી, નિરૂપણ કરવો એ વિચિત્સા દોષ છે. આ દોષથી રહિત થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્સા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિ:—વિવેકશુદ્ધિ કેળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વાતને મુક્તિ, અનુલવ કે આગમની ક્યોટી ઉપર ઠસીને સ્વીકારવી, સદ્ધર્મ પ્રતિ સદ્ભાવ રાખવો, કાઈ ધર્મ પ્રતિ ધૂણા ન કરવી અને સદ્ધર્મ પ્રતિ મૂઢતાથી નહિ પણ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક અટક વિચાર રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યક્તાનીના આંતરિક ગુણો છે. આ આંતરિક ગુણોને કેળવ્યા વિના સમ્યક્તાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપગૂહન:—સદ્ધર્મના માર્ગે સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના બાહ્ય ગુણો:—ચાલનારને ઉત્સાહિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મગુણની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

નિઃશંકે અને એટલે દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. દૃઢ વિશ્વાસ અંધવિશ્વાસની જરા પણ ગંધ હોતી નથી. દૃઢ વિશ્વાસ એ સ્વચ્છ હૃદયનું પ્રધાન અંગ છે. ધર્મમાં દૃઢ વિશ્વાસને સ્થાન ન હોય તો ધર્મનું આચરણ પણ ચતુર્મુકેશ થઈ જાય. દૃઢ વિશ્વાસ એ ધર્મ મહેત્વનો પાયો છે. જો દૃઢ વિશ્વાસનો પાયો ઢીલો હોય તો શંકા કૂતરું આદિ વાવાઝોડાથી ધર્મમહેત્વ ખળભળી જાય. ધર્મમાં જે દૃઢ વિશ્વાસ હોય તે અંધશ્રદ્ધામાંથી પેદા થયેલો ન હોવો જોઈએ. શ્રદ્ધા અને તર્કની કસોટીએ ચડેલો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તો જ ધર્મશ્રદ્ધા મજબૂત રહે. એટલા માટે દૃઢ વિશ્વાસ શ્રદ્ધાશુદ્ધ અને તર્કશુદ્ધ હોવો જોઈએ. ધર્મશ્રદ્ધાનો જન્મ સાચી જ્ઞાનાસામુદ્ધિમાંથી પેદા થાય છે. એટલે જ્ઞાનાસામુદ્ધિદ્વારા ધર્મશ્રદ્ધા દૃઢ કરવી જોઈએ. જે લોકોને ધર્મ વિષે શંકા કરવાથી ચક્રાવૃત્તિનો ભય રહે છે તે ભય અસ્થાને છે. જે કેવળ વિતાંડવાદ વધારવા માટે કે પોતાની તર્કશક્તિ પ્રદર્શન કરવા માટે શંકાવમજમાં ગોથાં ખાયા કરે છે તે ધર્મને જરાપણ મર્મ સમજી શકતો નથી. ધર્મ વિષે શંકા કરી જે પોતાની શંકાનું નિવારણ કરે છે તે ધર્મનો મર્મ સમજી અને તે પ્રમાણે ધર્મ અચરણ કરી આત્મશુદ્ધિ સાધી શકે છે.

સાદિત્યમાં 'સંશય' વિષે લિખ લિખ વ્યાખ્યા મળે છે. કેટલાકે સંશયની એવી વ્યાખ્યા મળે છે કે:—

‘સંશયમનારુદ્ધ નરો મદ્રાણિ ન પદ્યતિ’^૧

અર્થાત્:—ત્યાંમુખી મનુષ્ય શંકા કરતો નથી ત્યાંમુખી તે કલ્યાણમાર્ગે જોઈ શકતો નથી.

ત્યારે બીજે સ્થળે ‘સંશય’ ની એવી વ્યાખ્યા મળે છે કે:—

‘સંશયાત્મા વિનદ્યતિ’^૨

અર્થાત્:—સંશય કરનારનો ગાનાદિહુ આત્મા નર થઈ જાય છે.

૧ દિનેશચંદ્ર. ૨ ભગવદ્ગીતા.

૩ જૈનશાસ્ત્રમાં આત્મા આઠ પ્રકારનો છે:—(૧) દ્રવ્યભાવ

કેવળ આપણના ભણતી કાર્મ પ્રમાણી દર રહેતું. તેમાં કોઈ જુદિમતા સમાયેલી નથી. કાર્મ કરતી વખતે કનિષ્ઠામને વિચાર અને વિવેક આવડ્યું હોવાં જોઈએ, પણ સરળતાથી જ કોઈ કામને શંકાતી દૃષ્ટિએ જોતું ન હોતું જો. મનુષ્ય નિર્જ્ઞાનમત્ત દૃષ્ટિએ જોતો અધિક નિચાર-વિવેક કરે છે. તેટલું તેને મેનું કાંઈ રહ્યું સમજાય છે.

પરંતુ જો કાર્મ મનુષ્ય આ પ્રમાણે શંકા કરીને અટકી જ કે કાણુ જાણે પરમાત્મા છે કે નહિ? આ સાધુ છે કે નહિ? અથવા સાધુએ બનાવેલા ઉપાયો વડે પરમાત્મપદ મળશે ના નહિ? આ પ્રમાણે શંકાઓ કરીને જો મનુષ્ય ધર્મ અને ઇષ્ટદેવ પ્રત્યે વિશ્વાસ રાખતો નથી, તે મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞાણ પોતાના હૃદયમાં શંકાને સ્થાપ દેતો દેતો, આખરે શંકાશીલ બની જાય છે અને તેનો જ્ઞાનાત્મ જ્ઞાનદૃષ્ટિએ નિશ્ચિતરૂપે નષ્ટ થઈ જાય છે.

જો કાર્મ એમ કહે કે અમે જોનશાસ્ત્રોને સત્ય માનીએ, અને તેના ઉપર શંકા પણ ન કરીએ. પણ જોનશાસ્ત્ર જ સત્ય છે. આ વાતને પુષ્ટિ માટે શું કાર્મ પ્રમાણુ છે? આ પ્રશ્ન અગમ્ય છે.

હવે હું તમને પ્રશ્નુ છું કે પાંચમાં પાંચ મેળવવાથી કેટલા થાય? દશ

હવે જો કાર્મ એમ. એ. પાસ થયેલ શિક્ષિત માણસ કહે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી અગિયાર થાય છે. તો શું આપ તે માનશો? કદાપિ નહિ પણ જો તે કહે કે હું એમ. એ. પાસ થયો છું. માટે મારા વાત પ્રમાણુભૂત છે, તો આપ તેનો ઉત્તર શું આપશો? તમે જરૂર કહેશો કે અમારો આ વિષે અનુભવ છે, એટલું જ નહિ, પણ અમે વિશ્વાસ પણ છે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી દશ જ થાય છે. અમે તમે અગિયાર બતાવીને સદેહમાં નાંખી રહ્યા છો. તે વાત અન્વીકારી શકીએ નહિ. તમે પોતે ભૂલ કરી રહ્યા છો.

જેની રીતે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી દસ જ થાય છે, તે વાત પ્રત્યેક મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક સમજી શકે છે. તેવી જ રીતે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તેવા છે; અને તેની સત્યતા પણ ઘણી જલ્દીથી માલુમ પડી શકે છે; અર્થાત્ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની ધરાબગબધી વાતો પોતાના અનુભવથી સમજી શકાય એવી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે જે ધર્મ દિંસાનું પ્રતિપાદન કરે છે, તે ધર્મ વાસ્તવમાં ધર્મ જ નથી. હવે તમે બતાવો કે જૈનધર્મ દિંસાનું પ્રતિપાદન કરે છે કે અદિંસાનું ? અદિંસાનું.

તમારી પાસેથી જો કાર્મ મનુષ્ય દ્વાખાજીથી કાર્મ બીજ મૂંટવી લે, તો તમે તેને ધર્મ કહેશો કે અધર્મ ? અધર્મ.

પ્રત્યેક મનુષ્ય શિષ્યા વિના, કેવળ પોતાના અનુભવથી જ જાણ કરી શકે છે. આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ અનુભવસિદ્ધ છે. તેની સત્યતા બનાવવા માટે પ્રમાણ દેશની આવશ્યકતા નથી. પોતાના આત્માનો અનુભવ જ તે સિદ્ધાન્તોની સત્યતા માટે પ્રમાણબૂત છે.

જો કોઈ કહે કે જેઓએ અદિંસાનો ધર્મ બતાવ્યો છે, તેઓએ બનાવેલ જૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળની સાથે મગતાં બાવનાં નથી, તો પાત્રી તમે તેઓને સર્વથા સા માટે માનો છો ?

આ પ્રશ્નને ઉત્તર એ છે કે મેં તેઓને જૂગોળ-ખગોળ રચવાને માટે પરમાત્મા માન્યા નથી, પણ અદિસા, સત્ય આદિ મંગળ ધર્મના અરૂપ દેવાને કારણે પરમાત્મા માન્યા છે. હવે તેઓએ બનાવેલ જૂગોળ ખગોળ આધુનિક જૂગોળ-ખગોળ સાથે મગતી બાવના નથી, તેને માટે અમારી પાસે એવું કોઈ સાધન નથી, કે જે વડે તમને બનાવી શકીએ કે તેઓએ જૂગોળ-ખગોળની રચના દયા વિશિષ્ટ વિચારથી કરી છે. પરંતુ અદિસાના સિદ્ધાન્તો જે માત્ર અનુભવ પ્રમાણે મન્ય અને પૂર્ણ દરબાબુદારી નિવડ્યા છે, તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અદિંસા સત્ય આદિ સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક કે બાવું અસત્ય બોલી શકે નહિ.

જેનધર્મમાં અદિસા, અત્યુપાદિ મંત્રધર્મો વિશે સુદૃઢ વિચાર કરનાં
 વ, અત્યુપ આદિ નવ નવનાં નવા અનેકાન્નવાદ, નવવાદ, પ્રમાણવાદ
 'વાદ, સોશલિસ્ટ વ્યાદિ ધાર્મિક સિદ્ધાન્તોનું જે અન્વેષણ કરવામાં
 મું છે તે એવું દેવાગાવિક અને વૈજ્ઞાનિક છે કે જોથી તે જેનધર્મ સી
 ને માટે આચરણીય ધર્મ પડે છે. વિજ્ઞાનના વિકાસની સાથે
 ર્મનું ગદસ્ય જ્ઞાનમમાજને સમજમાં આવતું હતું. જેનધર્મનાં મિદ્ધા-
 ૧ જરાજર સમજવા માટે અનેકાન્નવાદ એક ગારી છે. જાને
 નું વાસ્તવિક સત્ય જે પ્રાચ: શૂંધાર્મ મું છે તેનું પ્રધાન કાન્ધ
 અનેકાન્નવાદની અવરજ્જુના છે. અનેકાન્નવાદની આવીદારા જ્યારે
 જ્ઞાનધર્મનું પ્રવેશદાર ઉપાડવામાં આવશે ત્યારે જેનધર્મનો
 સાક્ષાત્કાર ધર્મ શકશે.
 એક પ્રશ્ન, જે આખી દુનિયામાં ચર્ચાઈ રતો છે કે, જે અદિસા
 ક્યાજુ કરનારી છે. તેા અદિસાધર્મો જ્ઞાનોની અવનતિ કેમ ધર્મ? આ
 વાન સત્ય છે, કારણ કે વાસ્તવમાં અવનતિ ધર્મ રહી છે. ભારતમાં અદિસાને
 પાળનાર ધણા છે. ભલે જોછ વાતોમાં બેદ દોષ; પશુ સંવ, વૈષ્ણવ
 જેન આદિ બધા ધર્મોએ " અદિસા પરમો ધર્મ : " શ્રીકાર્યો
 છે, તે અદિસા પ્રધાન ભારત દેશની અવનતિ કેમ ધર્મ?
 આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે અદિસાધર્મ આચરણીય ધર્મ છે.
 આનું અગ્રરસ : પાલન કરનાર બદુ થોડા છે અને તે જનુ નામ માનના છે.
 અદિસાધર્મનું પાલન વોરપુરુષો કરી શકે છે; જ્યારે આને
 મનુષ્યોમાં ડર પેસી ગયો છે. જે મનુષ્ય ડરપોષ છે, તે અદિસાનું
 પાલન કદાપિ કરી શકતા નથી.
 જ્યાંસુધી મનુષ્યો આરી રીને અદિસાનું પાલન કરનાં રીતે નહિ,
 ત્યાંસુધી ઉત્તર કદાપિ ધર્મ સકવાની નથી, એ વાન સુનિશ્ચિત છે.
 અદિસા ધર્મ શકા કરી શકે છે કે જ્યારે અદિસાનું પાલન કર્યા
 વિના ઉત્તર ધર્મી સમર્થન નથી, તેા પછી દિસા કરવા છતાં પણ
 રોપ આદિ પાશાન્ન દેશોની ઉત્તર કેમ ધર્મ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે યુરોપની આ દેખાતી ભૌતિક ઉન્નતિ વાસ્તવિક ઉન્નતિ નથી, પણ ભયંકર અવનતિ છે. ભારતવર્ષમાં અદિસાના જેટલા સંસ્કારો આટી છે, તેના પ્રભાવથી જેટલી સારી સંસ્કારિતા અધિકતર ભારતીયોમાં જોવામાં આવે છે, તેટલી સંસ્કારિતા સંસારમાં ખીજે ક્યાંય જોવામાં આવતી નથી. ભારતવર્ષમાંથી કેદમ પતિપત્નીધર્મને આપણે અમેરિકાના પતિપત્નીધર્મ સાથે સરખાવીશું તો આપણને માણસ પડશે કે અમેરિકાના પતિપત્નીધર્મને કેટલો અવઃપાત થયો છે ! અમેરિકામાં મેંકેટર દુધ ટકા વિવાહસંબંધ તોડવામાં આવે છે; આ સિવાય અત્યારે પણ ભારતવર્ષમાં ગરીબો ગરીબ માણસોને જેટલું મુખ મળી રહ્યું છે, તેટલું મુખ ત્યાંના ગરીબ માણસોને મળતું નથી. ત્યારે હું ચાટકાપર (મુંબઈ) ચાતુર્માસસ્થિત હતો, ત્યારે મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે અમેરિકા ગએલ એક ભારતીય સત્તજનનો અદિ પત્ર આવ્યો છે. તેમાં તેઓએ લખ્યું છે કે, “અમેરિકાના નિમ્નશ્રેણીના મનુષ્યોની આર્થિકસ્થિતિ ભારતવર્ષના નીચી શ્રેણીના મનુષ્યોની આર્થિકસ્થિતિની અપેક્ષાએ વધી ખરાબ છે. અહિંના ગરીબો પ્રાયઃ ચોપાનીયાઓને ઓઢવા-પાથરવાના કામમાં લે છે.” કેટલાક મનુષ્યો તો અખજપતિ છે અને કેટલાક એવા છે કે, જોઓને ઓઢવા-પાથરવાનું પણ મળતું નથી: આને મુધારો કે ઉત્તિ કહેવી તે ઉચિત નથી.

પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના આત્મા સમાન છે એમ સમજીને દુઃ-કષ્ટો કરવાં નહિ, એ જ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે.

જો વૈષમ્ય જ વાસ્તવિક ઉત્તિ છે, એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, અર્થાત્ ગરીબોના ઇવનમરણનો વિચાર ન કરીને, બીજી થકે તેટલા પ્રત્યેક ઉપાયોથી ધન ખેંચીને નિજેરી ભરી લેવી, એ જ ઉન્નતિ છે, તો જો મનુષ્યો દગા-ફટકા કરીને ધન એકત્રિત કરે છે તેઓ પણ ઉન્નતિ કરી રહ્યા છે, તે પ્રમાણે આપણે માનવું પડશે. પણ

આ પ્રકારના કથા-રૂઢિ કોને ધનજુટી ભેગાને ઉન્નતિ માનવામાં આવે.
તે આપણે ઉન્નતિનો અર્થ નથી સમજવા એમ કહી શકાય.

આપારે વિવચનાનાં વિરપાનથી આપું જનન અનપ્રાપ જનન
જીવી રહ્યું છે. ત્યાં જુઓ ત્યાં જોડાવા, વિવચના, ઉચ્ચનીચની
જાવના પ્રવર્તી કહી શકે અને તેને સીધે દુઃખદારિદ્ર વધવા પામ્યાં છે,
આવી દુઃખી અવસ્થામાંથી જનનને ઉતારવાનો એક જ માર્ગ છે અને
તે સમાનતાનો આદર્શ છે સમાનતાના આદર્શના અનુમરણમાં જ
સાચું સુખ મેળવે છે.

એક અદિસાવાદી, બંને તે મરી જાય, પણ અન્યાયપૂર્વક
દોષનું પ્રાપ્ત્યન કરેણુ દરે નદિ અને એક બીજાને માણસ, દોષને
મારી નાંખીને પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરે, તો આ બન્નેમાં તમે કોને
ઉન્નત સમજશો ? અદિસાવાદીને.

અદિસાધર્મનું રક્ત્ય બરાબર ન સમજવાથી, અથવા અદિ.
સાવાદી કહેવાણીને પણ દિસકે કાર્ય કરવાથી અવનતિ ન થાય, તો
શું ઉન્નતિ ધર્મ શકે ? ઉત્તર ધર્મ શકે નદિ.

આજે, મંદિરો, તીર્થો અને ધર્મસ્થાનોમાં ધર્મને નામે કાર્ક
દોષ દેહાણે જે અત્યાચાર-અનાચાર ધર્મ રહ્યો છે, તો શું તે બધા
કુર્મોનું કળ મથ્યા વિના રહેશે ! આરનવર્ષ પોતાના કર્મોંથી જ
અવનતિના ખાડામાં પડી રહ્યો છે અત્યારસુધી મનુષ્યોમાં જે સત્ય,
શીલ, સદાચાર આદિ ગુણોનો કોઈ અંશ ગ્રાપી છે, તે મધુ પૂર્વજોના
પ્રતાપથી જ છે. અત્યારે તો આપણે કેવળ પૂર્વજોની એકત્રિન કરેલી
ધર્મસમ્પત્તિનો વ્યય કરીએ છીએ. કાર્ક નવું કમાઈને તેમાં ઉમેરું
નથી અત્યારે પણ મનુષ્યો અદિસાપાત્રન, નપશરણ આદિ ધર્માંચરણ
નેટલા પ્રમાણમાં કરે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેઓ સંસારને કપાણ-
માર્ગ ઉપર સર્પ જવા માટે તેમજ વિદ્યોને દૂર કરવા માટે મનુષ્યજીવનનો
સફળયોગ કરે છે.

કોઈ કહે કે જૈનધર્મમાં જે પ્રકારનો અહિંસાની આખ્યાયક કહેવામાં આવી છે! જેવી રીતે કોઈ જીને પણ કહે છે કે 'હવેને ન મારવા તે અહિંસા છે; પણ કોઈ મરતાં હવેને જ્યાવવો તે પણ છે,' આ કેવો ન્યાય!

આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે જેઓને અહિંસાનો અર્થ માણે નથી, તે ભલે ગમે તે કહે; પણ આખી દુનિયા સારી પેઠે જાણે છે કે અહિંસા શબ્દ હિંસાનો વિરોધી છે.

જેમાં હિંસાનો વિરોધ હોય તે અહિંસા છે, અને જેમાં અહિંસાનો વિરોધ હોય તે હિંસા છે.

માનો કે, એક મનુષ્ય કોઈ જીન નિરપરાધી મનુષ્યને તક્ષત્રાચી મારી રહ્યો છે; હવે કોઈ જીને મનુષ્ય તે મારનાર પુરુષને ઉપદેશથી તે દુષ્ટ કૃત્યથી રોકે છે; તો તેણે હિંસાનો વિરોધ કર્યો કહેવાયને? હા.

'હિંસાનો વિરોધ કરવો તે અહિંસા છે.' આ વાત પહેલાં કહેવામાં આવી છે; એટલા માટે જે મનુષ્ય હિંસાને રોકે છે, અર્થાત્ હિંસાનો વિરોધ કરે છે, તે મનુષ્ય નિશ્ચિત રૂપે અહિંસક જ છે; હવે આવા અહિંસક મનુષ્યને કોઈ હિંસક કહે, તો તેઓને શું કહેવું જોઈએ? તેઓ ભુલું કહે છે.

રક્ષા કરનાર હિંસક અથવા પાપી છે, એવું કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કહી શકે નહિં.

રાવણ, સીતાનું શીઘ્ર હરણ કરવા તત્પર થયો હતો અને તેને વિભીષણે રોક્યો, તો આ જનનેમાં કુશીલ કાણુ કહેવાય? 'રાવણ.'

અને વિભીષણ? શીઘ્રવાન

હવે જે કોઈ મનુષ્ય એમ કહે કે સીતાનું શીઘ્ર જ્યાવવાથી વિભીષણ કુશીલ થઈ ગયો, તો શું આ કથન તેઓનું ન્યાયયુક્ત કહેવાય? 'નહિં.'

ત્યારે આપણે આ પ્રમાણે માનીએ છીએ, તો પછી જે

સમદૃષ્ટિને નિષ્કાંક્ષી મનનું અભ્યાસનું છે. જાણી રહે
બાહ્યવિદ્યોતેની ધર્મી વાતો કહેવાથી જેમજેમ અપ્રત્યક્ષ છે,
પણ તે પૂર્ણપર વિરુદ્ધ દોષથી તેઓની વાતો વધારી નથી.
અમદૃષ્ટિને સર્વજ્ઞમણીનું ધર્મ મિત્રાંશ અન્ય જાણનાથી મક્કા મુકા
હિમિન કેરી રીતે કરી સમજાવે. એટલા માટે 'નિષ્કાંક્ષી' અમદૃષ્ટિને
આચાર માનવામાં આવ્યો છે.

(૩) નિર્વિચિત્તિત્સા:-ધર્મમાં વિચિત્તુદિ ન રાખવાથી એ
મનને કમાડેલો મિથિમાં મોડાઈ મૂકવાથી ધર્મ અને અધર્મનો વિભેદ
જાણતો નથી. અને નિર્વેકબુદ્ધિ ન જાણવાથી, ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી
અને અધર્મબુદ્ધિનો નાશ થતો નથી. મારે અધર્મમાં દુરવિધાસ મુજબ
જોઈએ અને પરધર્મમાં ખોટી મોદબુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ.

વિચિત્તિત્સા:-અર્થાત્ કળના પ્રતિ સદેહ કરવો તેનું નામ
'વિચિત્તિત્સા' છે. કાંઈ મનુષ્ય વિચારે કે 'હું ધર્મ-પાલનમાં આવ્યો
બધો પરિશ્રમ કરી રહ્યો છું. તેનું ફળ મળશે કે નહિ?' આ પ્રકારનો
સદેહ કરવો; અથવા આ સાધુઓ પોતાના દેહને મરણ્યુક્ત શ્રી માટે
રાખે છે? જો અચિત્ત બદથી સ્નાન કરે તો તેમાં શું દોષ? આ
પ્રકારના વિચારોવડે સાધુઓની નિંદા કરવી, તેનું નામ
'વિચિત્તિત્સા' છે. વિચિત્તિત્સાનો જ્યાં અભાવ હોય તેનું નામ
નિર્વિચિત્તિત્સા છે.

(૪) અમૂઢદૃષ્ટિ:-અન્ય ધર્માવધમ્મીઓને ઋદ્ધિસમ્પન્ન જોઈને
પણ જેનાં મનમાં વ્યામોહ પેદા થાય કે 'આ ઋદ્ધિસમ્પન્ન છે એટલે
તેનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, અને હું અહ્ય ઋદ્ધિવાળો છું, એટલે મારો
ધર્મ કનિષ્ઠ છે' આ પ્રકારનો વ્યામોહ જોણે છોડી દીધો છે, તે
અમૂઢ-દૃષ્ટિ કહેવાય છે, અને તે સમક્ષિતનો આચાર છે.

જે મનુષ્ય કાંઈની બાહ્યસિદ્ધિ જોઈને પોતાના હૃદયમાં વિચારે
કે, 'આ શુરુ તો કાંઈ ચમત્કાર બતાવતા નથી, આ પ્રકારનો

કે વિચાર કરે તે મુદ્-દર્ષિત કરેલા છે, જેનામાં જાણી શકે-
દિ ને દોષ ને અપરદહિત છે; આ પ્રકારેનાં પદ્ય
અર્થવાં રોગિયે.

ઉપર દેવામાં આવેલા માર અર્થવાં (નિઃક્રોધ, નિઃમદ્ય
નિર્વિવિધિતા અને મનુદર્ષિ) મનાવરિત્ત જાણશે કે, અર્થવાં
આ અર્થવાં પ્રવર્તી આવરવાના છે. ઉપે જાણીતા માર અર્થવાં
(ઉપજુદ્ય, નિઃક્રોધ, નામસ્ય અને પ્રમાણનાં જુ વર્ણન કરવામાં
આવે છે.

(૫) ઉપજુદ્યનિઃક્રોધનાં પાર્થિવ ઉપાદયો કર્તવ્યને જાદિ
કરવી તેનું નામ 'ઉપજુદ્ય' છે. જેવી રીતે કર્તવ્યનાં (સમજાવવાં)
મુદ્દેથી મુદ્દ પ્રકરોના મુદ્દો જોઈને તેઓને કર્તવ્ય રીતે ઉપાદિત
કરવા, અર્થવાં 'નમારે જન્મ સદાપણે છે, નમારે જોય અર્થવાં-
પ્રકરને આપુ જ કર્તવ્ય કરવું થશે.' આ પ્રકારે તેઓને 'ધર્મ' પ્રતિ
વધારે ઉપાદિત કરવા તેનું નામ 'ઉપજુદ્ય-ઉપજુદ્ય' છે.

(૬) નિઃક્રોધનિઃક્રોધ:- 'નિઃક્રોધ' અર્થવાં કર્તવ્ય કરતાં ધર્મનું
અનુધાન કરવામાં તે કર્તવ્ય મનુષ્યને વિચાર-જોઈ થયો દોષ ને તે પ્રકરને
રિધર બનાવવો, અર્થવાં તેને ધર્મનું અનુધાન કરવામાં દોષ બનાવવો,
તેનું નામ 'રિધરીકરણ' છે. કર્તવ્ય મનુષ્યને રિધર બે રીતે બનાવો સદાપણે-
એક નો ધર્મથી અરિધર બનેલાને ધર્મનો ઉપદેશ આપીને રિધર
બનાવવો અને બીજી રીત અસદાપણે સદાપણ આપીને રિધર બનાવવો.

કર્તવ્ય એમ કહે કે અસદાપણે સદાપણ આપવાથી કર્તવ્ય પ્રકારનો
આરંભ થઈ જવાનો સંભવ છે. તે હીક છે. પણ સમદર્ષિ આરંભને
પણ આરંભ માને છે; તે પણ સદાપણથી જો પ્રકર ધર્મમાં રિધર
થાય, તે તે મદાનમજિનો આચાર જ છે. તેમાં પાપ નથી, પણ
ધર્મ છે.

કર્તવ્યને ધર્મમાં રિધર બનાવવો તે સમજિતો આચાર છે અને
તે પ્રમાણે કરવાથી ધર્મની વદિ થાય છે.

(૭) વાત્સલ્યભાવ:- ‘વાત્સલ્ય’ માં વણો ગંભીર વિચાર સમાયેલો છે. જેવી રીતે એક શ્રાવકને એક પુત્રી છે. તેણે વિચાર્યું કે મારી પુત્રીને વિવાહ તો કરવાનો છે; પણ જો કોઈ સહધર્મી સાથે વિવાહ થાય તો કીડકારણ કે જે ધર્મ મેળવવો દુર્લભ છે અને તે ધર્મ ઉપર અદ્ધા રાખવાથી મને જે અઘાટિક આનંદ મળે છે, તેવો જ આનંદ તેને પણ મળે અને ધર્મ પ્રતિ તેની અભિકૃષ્ણિ પણ વૃદ્ધિ પામે. વાત્સલ્યગુણ કહેવાય છે. કોઈ ચીજ બજારમાંથી ખરીદવી હોય તો સહધર્મીની જ દુકાનથી લેવી અથવા એક નોકર રાખવો છે, તો સહધર્મીને જ રાખવો; અને આ પ્રમાણે વિચારીને કે આ સહધર્મી છે તો નોકરનો નોકર રહેશે અને સાથે સાથે ધર્મની પણ સહાયતા મળશે. આનું નામ વાત્સલ્ય છે; એટલા માટે વિવાહાદિ સંબંધમાં પણ સહધર્મીવાત્સલ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ.

પ્રાચીન સમયમાં સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો ગુણ કેટલો વિસ્તેલો હતો તે નીચેના ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાશે:-

વર્ષો પહેલાંની આ વાત છે. માંડળગઢ નામની મહાન નગરી હતી. ત્યાંના જૈનો સ્વધર્મીવાત્સલ્યમાં જીવી જાણતા. સૌ સમાન હતા, સ્વધર્મીબન્ધુ હતા. તેઓ હાથોહાથ મેળવી રહેતા અને વિશ્વસ સાધતા.

એનું સામાજિક જીવન પણ એટલું જ ઉન્નત હતું; રોટી-ખેડીવ્યવહાર સૌ સાથે સમાન હતો. દયા, વિશ્વાસ, આસવાદ, પોરવાદ કે ખડેલવાદ એવા વાલ્યાલનો બેદો નહોતા. સાંભળીને આશ્ચર્ય થશે, પણ કહેવાય છે કે એ બધા લાખોપનિ હતા. અને લાખ ધરોની ત્યાં જૈન વસ્તી હતી.

આ ગમ્મ નથી. એની પાછળ ઐતિહાસિક પ્રમાણો છે. આજે પણ અનેક મહાનોની એક સરખી દાર થોડેથોડે આંતરે નાવજાપથી માંડીને માંડળગઢ સુધી છ માર્ગલની લંબાઈમાં ખંડેરરૂપે કાંબી કાંબી

આ વાતની સાક્ષી આવે છે. પહેલાં એ જૈનપુરી હતી; આને એ ધાર રેટને આધીન છે. ત્યાંના ગરીબ અને રાજ્યપીડિત, બીલોનું તે આશાસનદાયક સ્થાન બન્યું છે. આને એ, એકસરખી બાંધણી અને નમુનાનાં મકાનો ભેંધે પૂર્વચિત્ર આગેદગલ ખડું યાવ છે.

એક સરખાં મકાન ચાથી ! એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એ છે કે ત્યાં સાચું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય હતું, આપણામાં એક જુની છતાં અમૂલી કહેવત છે કે " પંચદી લાકડી એકકા બોજ. " આ કહેવત સૌએ સાંભળી હશે.

માંડળગદના જૈનોનો નિષ્ઠા હતો કે ચોતાનો નવો સ્વધર્મી આવે ખટલે ધરદીઠ એક રૂપિયા અને એક ઇંટનું આતિથ્ય ધરવું. એક લાખ ધર ખટલે આવેલો સ્વધર્મી સીધો લખપતિ અને બંગલાવાળો બને. આનું નામ જૈન સમાજનું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય !

આ સ્વધર્મીવાત્સલ્યની આરાધના કરવાથી સહેજે સમાનતા આવી જાય છે અને આવી સમાનતા વિશ્વવ્યાપી સાચી માનવતામાંથી જન્મે, અને માનવતાનો પ્રચાર તથા વિકાસ યાવ એ જ જૈનસંસ્કૃતિનો આદર્શ છે.

પણ આનો અર્થ એ નથી કે બધાએ જૈનોએ લખપતિ બનવું ભેંધે એ ! અને એ જૈનો લખપતિ બને તો બીજા પ્રજાનું શું ! અપરિમલ એ તો જૈનોનું ગુણ્ય વન છે, અને હોવું ભેંધે એ.

ન્યા સાચી બાંધરૂઢિ રહુર છે, ત્યાં સંગઠન સહેજે ધર્મ જાય છે અને ન્યાં બહુત્વભર્યું સામાજિક જીવન અને મહામૂલી સ્વતંત્રતા છે ત્યાં જ સાચો સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો ગુણ વિકસેલો છે.

ન્યાં જિન વિચારવાળા, જિન ધર્માવધ્યખી પતિપત્ની, અથવા સ્વામીસેવક દોષ છે, ત્યાં પ્રાયઃ વિચારોનો અસમાનતા રહે છે અને તેનું પરિણામ પણ કોઈકોઈ વખતે ધણું ભયંકર આવે છે; એટલા મારે સદ્ધર્મીની સાથે સંબંધ રાખવાથી સમક્ષિતાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થવાનો સમ્ભવ છે.

મારાંય માત્ર એ જ છે કે, પોતાના સદ્ધર્મો મનુષ્યને જોડે પોતાના હૃદયમાં પ્રેમ વિસરણ અને તેને અમારું મારે ઉચિત સંસ્કાર કરવામાં આવે, તેનું નામ વાતસલ્ય છે.

આ 'વાતસલ્ય શુભ' પણ સમજાવેલા આચાર છે. વાતસલ્ય શુભ વિશે જોડેલા વિચાર કરવામાં આવે તેટલો જોડો જ છે.

(૮) પ્રભાવના:-પોતાના ધર્મની ઉન્નતિની પ્રતિ કરવી તેનું નામ પ્રભાવના છે; અથવા જે કાર્ય કરવાથી જૈનધર્મ દેદાપ્યમાન થાય, તે પણ 'પ્રભાવના' કરેવામાં આવે છે.

સાંભળવામાં આવે છે કે, પહેલાં કરોડો જૈનો હતા. આ લોકોને તરવારના બળથી કે ડગલીને લેમજ ધમકી આપીને જૈનો બતાવવામાં આવ્યા ન હતા, પણ તે સમયના જૈનોનાં વાતસલ્ય અને પ્રભાવના શુભથી પ્રભાવિત થઈને અન્ય ધર્માવધર્મી લોકો જૈનધર્માનુયાયી બની જૈનધર્મનું પાલન કરતા હતા.

અત્યારે પણ જે જૈનભાઈઓ પોતાનું ચારિત્ર આદર્શ બનાવે અને વાતસલ્ય અને પ્રભાવનાશુભની વૃદ્ધિ કરે, તો સંસારમાં જૈનધર્મનું ગૌરવ અવશ્ય વધારી શકે. જે જૈન ભાઈઓ આચાર-વિચાર શુદ્ધ રાખે અને અન્ય લોકોની સાથે સહાનુભૂતિ સહિત વ્યવહાર કરે, તો લોકો જૈનધર્મ પ્રતિ આદરિત થશે, અને તીર્થંકરોના પવિત્રમાર્ગ પણ પવિત્ર બનશે.

સ્થાનાંગસૂત્રના ચોથા સ્થાનમાં કહ્યું છે કે પ્રવચન-પ્રભાવના માટે પાત્ર-અપાત્રને દાન દેનાર દાતાર ત્રીજા લંગેનો દાતાર છે; આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અપાત્રને દાન દેવાથી પણ તીર્થંકરના માર્ગની પ્રભાવના થાય છે; અર્થાત્ દાનના પ્રભાવથી અપાત્ર અર્થાત્ સૂત્ર-ચારિત્ર ધર્મથી વિદૂિન જે સામાન્ય પ્રવૃત્તિને મનુષ્ય છે, તેને પણ દાન આપીને જૈનધર્મનો અનુયાયી બનાવવાથી

નિર્દોશને માર્ગ ઉલ્લંઘન કરી ચકાવ છે. સાચોમાં તીર્થંકરમાર્ગને ઉલ્લંઘન કરવાથી નીચકરપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું ઉદ્દૃષ્ટમાં ઉદ્દૃષ્ટ કૃષ્ણ બતાવવામાં આવ્યું છે.

કાર્પ શ્યાંધર્મા, સુશ્યાં-શ્યાંધર્મા વગેરે અસુશ્યાં જતોને દાન દેવાથી સંસાર ઉપર જનમધર્મનો પ્રભાવ પડે છે; એવું પણ જોવામાં આવે છે. આવો પ્રભાવ સંસાર ઉપર પાડે તે પણ જનમધર્મની પ્રભાવના છે.

જે મનુષ્ય દાન દેવાને પાપ કરે છે, તેઓ પ્રવચન-પ્રભાવનાનો અર્થ બરાબર સમજતા નથી, એમ સમજવું જોઈએ.

આ આદિ આચારિ મુખધર્મના છે. આ આદિ આચારિનું આગમ્ય કરનાર પુરુષ ઉપર બનાવેલ કલ્પનો સુગ્રાહક બને છે. આ જ આદિ આચારિ આગ્નિધર્મના પણ ઉપવચક છે. આ આદિ આચારિનું પાલન કરવાથી આગ્નિધર્મનું પાલન થાય છે.

(૯)

ચારિત્રધર્મ - આચારધર્મ

[ચરિત્ત-ધર્મ]

દુનિયાની ખીછ પ્રજાઓ કરતાં આપણને જેની અત્યારે વધારે જરૂર છે તે એક જ છે અને તે ચારિત્રની ખીત્તવણી છે.

જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષઃ

ત્યારે વિચાર આચારમાં ઊતરે છે ત્યારે જીવન્મુક્તિ મળે છે. ચારિત્ર્યશુદ્ધિ જીવન્મુક્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે.

માનવજીવનનો મુખ્ય હિદેશ રાગદ્વેષથી વિમુક્ત થઈ જીવન્મુક્ત બનવાનો છે. જીવન્મુક્ત બનવા માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ રાગદ્વેષના મૂળ દારણુને વિચારી - શોધી તેને નિર્મૂળ કરવા માટે પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ કરવો આવશ્યક છે.

વિચાર - મનન, નિદિધ્યાસન - શોધન એ બધાં સૂત્રજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો છે અને આચાર - પ્રયત્ન - પુરુષાર્થ શબ્દો આદિ ચારિત્રધર્મના પર્યાયાર્થક છે.

‘પદ્મં નાણં તત્તો દયા’ ‘જ્ઞાનં વચ્ચં ક્રિયાં વિના,’ ‘જ્ઞાનચારિયામ્યાં મોક્ષ’ એ બધાં આર્થશુદ્ધો મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે સૂત્રજ્ઞાન અને ચારિત્રના સાદ્યર્થની આવશ્યકતા સૂચવે છે.

१८
 १९
 २०
 २१
 २२
 २३
 २४
 २५
 २६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

આચાર્યશ્રીએ વિવેચના કરવામાં આવ્યું છે.
આચાર્યશ્રીએ એટલે આચાર્યશ્રી અને આચાર્યશ્રી એટલે અંતરિક્ષાના
કિનારીવાળા એવો સામાન્ય અર્થ થાય છે. વ્યક્તિના તથા
અને ગૃહસ્થ એ એ વર્ગોની અપેક્ષાએ આચાર્યશ્રીમાં પણ એ
મેદ છે. અમુક વ્યક્તિઓ આચાર્યશ્રીનું અર્થમાં પાત્ર છે અને
અમુક આસિદ્ધ પાત્ર છે. જે આચાર્યશ્રીનું અર્થમાં પાત્ર
કરે છે તેમને અન્યથા કે ત્યાગી કહેવાય છે અને જેઓ આચાર્ય-
શ્રીનું આસિદ્ધ પાત્ર કરે છે તેમને આચાર્ય કે ગૃહસ્થ કહેવાય છે.
સત્કારોએ આચાર્યશ્રીનો મુખ્ય એ આચાર્યશ્રી
પરિણામને દર્શાવે છે.

સત્કારોએ ચારિત્ર્યભર્યો બુદ્ધ્ય જે ભાગમાં વિભક્ત કર્યો છે:-
 ચરિત્રધર્મ કુપિદે પં ૦ તં ૦ અણગારચરિત્રધર્મ, આગારચરિત્ર
 ધર્મ ધ - રથનાહમુદ્ધ
 અનગાર-ત્યાગીનો આચારધર્મ અને મુદરચનો આચારધર્મ એમ
 ચારિત્રધર્મ જે પ્રકારનો છે.

આનંદ-આશીર્વાદો આપવાનું અને મુદરચનો આપવાનું એમ
આરંભ થયો છે.

ਅਮਰੀਕਾ

અન્યકારણે સંક્ષેપમાં ત્યાગીનો દ્વચ પ્રકારનો ત્યાગીધર્મ બતાવ્યો છે:-
 દમવિદે સમળધર્મ્મે પંતઃ:-
 (૧) સંતી (૨) મનિ

(૧) સંતી (૨) મુક્તિ, (૩) અજ્ઞાપે, (૪) મહયં, (૫) લાપયં,
(૬) નયે, (૭) સંજમે, (૮) તયે, (૯) ચિયાપ, (૧૦) વેમચેરયાસે
અર્થાત્ - મમજુધર્મ - ત્યાગીધર્મ એ પ્રકારનો છે. સાધુના
ધર્મો નીચે પ્રમાણે છે:-
(૧) ક્ષમા, (૨) મહિ

(૧) ક્ષમા, (૨) મુક્તિ, (૩) આજીવ, (૪) મૃત્યુના, (૫) લલ્પના,
(૬) સત્ય, (૭) સંવત્સર, (૮) તપ, (૯) ત્યાગ અને (૧૦) અભય.

- દોષો દુરૂચન - અગ્નિય વચન કહે તોપણ કષ્ટભાવ રાખવો -
- દોષિન ન થવું.
- બાળાબ્યન્તર બંધનોથી મુક્ત થવું.

- જાણાબજાર બંધનોથી મુક્તિ મળે.

- ૩ - મન, વચન કાયાની કૃતિના જોડી સમુત્પન્ન - સરળતા ધારણ કરવી.
- ૪ - અનંતરૂપિની દર રતી નમના - સદ્ગુણ ધારણ કરવી.
- ૫ - આંતરિક તથા બાહ્ય ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો ત્યાગ કરી સમુત્પન્ન ધારણ કરવી - જોડી મોટાર્થ ન કરવી.
- ૬ - સત્યવાદી થવું.
- ૭ - સંયમ ધારણ કરવો - ઇન્દ્રિયસમન કરવું. સંયમ ૧૭ પ્રકારનો છે.
- ૮ - તપ - ઉપવાસ આદિ બાહ્ય તપશ્ચર્યા અને પ્રાયશ્ચિત આદિ આશ્મન્તર તપશ્ચર્યા કરવી.
- ૯ - ત્યાગવૃત્તિ ધારણ કરવી.
- ૧૦ - સ્વલ્પચર્ચામય ઊવન વ્યતીન કરવું - સ્વલ્પચારી બનવું. આ દશ પ્રકારના સાધુધર્મમાં પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ શુભિ, ૧૭ પ્રકારનો સંયમ, ૨૨ પરિપદ, ૨૭ સાધુગુણ આદિ વિશેષ સાધુધર્મોના સંક્ષેપમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ દશવિધ સાધુધર્મને *હિન્દુ બૌદ્ધ આદિ અન્યધર્માવલંબીઓએ પણ વધતા ઓછા પ્રમાણમાં ઉદારતાપૂર્વક સ્વીકાર્યો છે.

ગૃહસ્થધર્મ

તत्र च गृहस्थधर्मोऽपि द्विविधः सामान्यतो विशेषतश्चेति।
 ગૃહસ્થધર્મ મુખ્ય બે પ્રકારનો છે. ૧-સામાન્યધર્મ. ૨-વિશેષધર્મ.

ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ

તत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मो न्यायतोऽनुष्ठानमिति।
 ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તે સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ છે.

* ધૃતિજ્ઞમાદમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ

ધૌર્વિચાસત્યનક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥

- ૯ - વૈગ-વ્યાયામ-સ્નાન-સ્નાન-મોક્ષન સ્વચ્છન્દવૃત્તિભાષ્ય-
કોપગ્ન્યયાન ।
ગૃહસ્થે સીમ-વ્યાયામ-નિગ-સ્નાન-ચોરસ-પાદિ નિગ
આનારૂપમોદું શરીરની રસા માટે જોઈપિ ઉપવન કરવું નોઈએ.
- ૧૦ - શરીરયામજનની ક્રિયા વ્યાયામઃ ।
શરીરને કસવાવાળી ક્રિયા 'વ્યાયામ' કહેવાય છે.
- ૧૧ - શાસ્ત્રવાહનાભ્યાસેન વ્યાયામં સાધતેન ।
સત્ત્વ-ચાતુર-દંડ-બેડક આદિના અભ્યાસથી વ્યાયામ
સકલ થાય છે.
- ૧૨ - આદેહસ્વેદં વ્યાયામં કાન્તમુશન્ત્યાચાર્યાઃ ।
જેથી શરીર પરમેવાથી તરણોળ મળે ત્ય તોને વ્યાયામાચાર્યો
વ્યાયામ કહે છે.
- ૧૩ - અવ્યાયામશીલેષુ કુતોઽગ્નિપ્રદીપનમુત્સાહો દેહદાહ્યંચ
વ્યાયામ વિના બહરાગ્નિ, ઉત્સાહ, તથા દેહની મજબુતાર્થ
વધતાં નથી. માટે ગૃહસ્થે અવશ્ય વ્યાયામ કરવી જોઈએ.
- ૧૪ - ધ્યમસ્વેદાલસ્યવિગમઃ સ્નાનસ્ય ફલમ્ ।
ગૃહસ્થે પરિશ્રમ, પરમેવો તથા આત્મસ્યને દૂર કરવા માટે તથા
શરીરસ્ફુર્તિ વધારવા માટે સ્નાન અવશ્ય કરવું જોઈએ.
- ૧૫ - સ્વચ્છન્દવૃત્તિઃ પુરુષાણાં પરમં રસાયનમ્ ।
ગૃહસ્થો માટે સ્વચ્છન્દવૃત્તિ પરમ રસાયનરૂપ છે. અહીં સ્વચ્છન્દવૃત્તિ એ
સ્વચ્છન્દાચારના અર્થમાં નથી. અહીં સ્વચ્છન્દવૃત્તિનો અર્થ સ્વ-આત્માના
છંદ-વિષયમાં વૃત્તિ-વિચરવાનો છે. ગૃહસ્થે આત્માના હિતાર્થે દેવ,
શુરુ અને ધર્મનું આસેવન અવશ્ય કરવું જોઈએ; કારણ કે ગૃહસ્થો માટે
દેવ, શુરુ અને ધર્મ એ એક જ શાન્તિનું સ્થાન છે. સાંસારિક દુઃખ-
નિવારણનું એ એક માત્ર પરમ ઔષધ છે.

ત્યારે ગૃહસ્થો ઉપર દહેષા માર્ગાનુસારીરૂપ સામાન્ય * ગૃહસ્થ-ધર્મનું અરાગર પાલન કરે છે ત્યારે તે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મનું પાલન કરવામાં સમર્થ થાય છે.

• ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ

નૈતિક ગુણોને કેળવ્યા બાદ ગૃહસ્થે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણો કેળવવાના હોય છે. નૈતિક ગુણોને સર્વપ્રથમ કેળવવા એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે અને એ નૈતિક ગુણોની કેળવણી સાથે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણોને કેળવવા એ ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ છે.

ત્યાંસુધી ધર્મ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હોવો નથી ત્યાંસુધી ધર્મનું પાલન થતું નથી એટલા માટે ગૃહસ્થે શંકા-કાંક્ષા આદિ ધર્મભુલિને નાશ કરનારા દોષોને દૂર કરી ધર્મપાલનમાં વિશ્વાસપૂર્વક દૃઢ રહેવું જોઈએ. કારણ કે ધર્મશ્રદ્ધા હોય તો જ ધર્મનું પાલન અરાગર થઈ શકે છે.

ધર્મશ્રદ્ધા દૃઢ થઈ બાદ ગૃહસ્થે નીચેના બાર પ્રકારના વિશેષ ધર્મધર્મોનું પાલન કરવામાં તત્પર રહેવું જોઈએ.

૧-અહિંસામત

દુષ્ટાઓ પાળાઈયાયાઓ વૈરમર્ષ । સ્પૃહ પ્રાણાતિપાતથી વિરતયતું. અર્થાત્-ગૃહસ્થે એવી વનનાપૂર્વક Guardedly-Thoughtfully-દાર્પપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી કે ખીત્તે વસ્તુ પ્રાણીઓને-ઈજા થવા પામે નહિ અથવા ઝોઝામાં ઝોઝા પ્રાણીઓની ઝોઝામાં ઝોઝી ઈજા થાય. બંધ, વધાદિ દિંસા-કરી પ્રવૃત્તિ હોડીને દાર્પપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. એ ગૃહસ્થનું અદિશાવન છે.

* ગૃહસ્થો નૈતિક ગુણો કેળવ્યા વિના ધાર્મિક ગુણોને પાલન કરી શકતા નથી. એ વાતની સાક્ષી સિદ્ધાન્તસૂત્ર પૂરે છે. બજવલીસૂત્ર નામક અંગસૂત્રમાં ટુંબીયા નમરીના આવક-ગૃહસ્થના મૂલ્ય બાદ નૈતિકધર્મો બતાવ્યાં છે.

૩-સંન્યાસ-યોગ

શ્રીકૃષ્ણએ કુરુક્ષેત્રના યોદ્ધાઓને કહ્યું કે : મહાશયોરો વિદ્યતાં શ્રી
 યોગેશ્વરમયોરો એ વચન સાંભળે તેના પુણ્ય અનંત છે. આ વચન
 સાંભળીને યોદ્ધાઓએ પોતાના હથેલી ત્યાગ કરી દીધી અને શ્રીકૃષ્ણ
 તેમને કહ્યું કે : હવે મેં તમને કહ્યું છે કે તમે યોદ્ધાઓ ન હોવો, તમે
 યોગીઓ છો. તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.

૪-સંન્યાસ-યોગ

શ્રીકૃષ્ણએ સંન્યાસ-યોગના યોગીઓને કહ્યું કે : મહાશયોરો
 વિદ્યતાં શ્રી યોગેશ્વરમયોરો એ વચન સાંભળે તેના પુણ્ય અનંત છે.
 આ વચન સાંભળીને યોદ્ધાઓએ પોતાના હથેલી ત્યાગ કરી દીધી
 અને શ્રીકૃષ્ણ તેમને કહ્યું કે : હવે મેં તમને કહ્યું છે કે તમે યોદ્ધાઓ
 ન હોવો, તમે યોગીઓ છો. તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.
 કે તમને કહ્યું છે કે તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો, તમે યોગીઓ છો.

૫-સંન્યાસ-યોગ-મર્થાનામ-અર્થાનામ-અર્થાનામ

શ્રીકૃષ્ણએ મહાશયોરોને કહ્યું કે : મહાશયોરો વિદ્યતાં શ્રી
 અર્થાનામ- મહાશયોરો પોતા પોતા કરતાં વધારે પોતાની અને
 બીજાઓની અનેક પ્રશ્નોની ઉત્તર સાધવા માટે સદુપોચ કરશે
 નેત્રીએ. પાશવશક્તિઓને પોષવામાં વીરનો દુરુપોચ કરશે ન નેત્રીએ.
 વીર્યશક્તિ ઉચ્ચ આત્મિકતાને પ્રાપ્ત કરાવે છે એ ક્ષીઓ અને નેત્રી
 બની શકે તો અખંડ જ્ઞાનચારી રહે. તેમ ન બની શકે તો તમારું
 વિચારોને વિધ્નરૂપ ન થાય એવી સદ્વ્યવસ્થા શોધીને, નેત્રીને
 તેનાથી સંતુષ્ટ રહે. એક બીજાને અનુકૂળ અને સદાવધારી ધર્મ યજ્ઞ
 એવું પાત્ર ન બની આવે કે બરડા બતાં પ્રાપ્ત થાય તેમ ન થાય.

‘ ધરનાર વગરના ગાવા જ ગતો, બૂખ્યા મરો, કુંડુખતું ભરણુપોષણુ ન કરો ’ એમ આ આજ્ઞાનો ઉદ્દેશ નથી; પણ લોભપ્રકૃતિ, મોહપ્રકૃતિ, મમત્વભાવ, જડપદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં જ આનંદ માનવાપણું— એ ચીજોને છોડો અને પ્રામાણિક બુદ્ધિપૂર્વક—અંતપૂર્વક—અવસ્થાપૂર્વક કરાતા ઉદ્ધમથી મળતું દ્રવ્ય તમારી અને તમારા આત્રિતોની આવશ્યકતાઓ પૂરી પાડવામાં, અર્થવાની જરૂરીઆતો પૂરવામાં—ઉત્લાસપૂર્વક અર્થો પરિગ્રહ પર જોટલા પ્રમાણમાં મૂર્છા ઓછી, તેટલા પ્રમાણમાં ચિત્તશાન્તિ—Equilibrium of Mind—વધારે. પરિગ્રહબુદ્ધિને છોડી સંતોષવૃત્તિ ધારણ કરવી એ ‘ગૃહસ્થનું’ પરિગ્રહમર્યાદાવ્રત છે. ૬—દિશામર્યાદાવ્રત

દિસાપરિમાણ—દિશાની મર્યાદા કરવી. અર્થાત—ગૃહસ્થે આશય વગરનું—‘ઉપયોગ’ વગરનું—પરમાર્થ વગરનું બ્રમણ જેમ અને તેમ ઓછું કરવું જોઈએ.

૭—ભોગોપભોગમર્યાદાવ્રત

ભોગ—ઉવભોગપરિમાણ—ભોગ અને ઉપભોગોનું પરિમાણ કરવું. અર્થાત—ગૃહસ્થે ભોજનાદિ ભોગોની અને કપડાંલતાં આદિ ઉપભોગની લાલસા મર્યાદિત કરવી જોઈએ.

ગૃહસ્થે ટેવોમાં સાદા, આત્મસંયમી, નિયમિત અને મિતાહારી બનવું જોઈએ.

જો તમારી તંગીઓ જેમ થોડી હશે તેમ તમારી ચિન્તાઓ, ઉપાધિઓ, લાલસો, ઓછી થશે અને વધારે મહત્ત્વની પ્રવૃત્તિ તરફ લક્ષ આપવાનો વધારે અવકાશ મળશે.

દેખાદેખીથી, ખાનદાનીના ખોટા ખયાલથી, મોટા દેખાવાની મૂર્ખ લોભપતાથી, ફાંકડા દેખાવાની લાલસાથી અને ગુણદોષ સમજવાની બુદ્ધિના અભાવથી અનેક ખીનજરૂરી તંગીઓ, આવશ્યકતાઓ

હિત્યન્ન યાય છે અને તે શારીરિક નિર્જાળતા, માનસિક અધમતા અને બુદ્ધિવીનતાને જન્મ આપે એ માટે ઉપભોગ-પરિભોગના પદાર્થો જરૂર પૂરતાં ન—ઉપભોગના સિદ્ધાન્તને જન્માગ આપે તેવા જ ગમે. આ પ્રમાણે ભોગોપભોગોની મર્યાદા કરવી તે ગૃહસ્થનું ભોગ-ઉપભોગપરિમાણવત છે.

૮—અનર્થદંડનો ત્યાગ

અણક્રાદવદ્ધા ચેદમર્જ—અનર્થદંડથી વિરમણું. અર્થાત—ગૃહસ્થે અર્થ વગરના ‘વ્યાપાર’માં—પ્રવૃત્તિમાં મન-વચન અને કાયાને પ્રવર્ત્તાવવી જોઈએ નહિ. તેમ ખટપટ, નિંદા, કુધ્વોન, ચિન્તા, કૃતક, ખેદ તથા અપમાન શરીરસંપત્તિ, ધનસંપત્તિ, સમપસંપત્તિ તથા સંકેષ્પ-સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરવો ન જોઈએ. કારણ કે આર્તધ્યાન અથવા ચિન્તા અને રોદ્ધ ધ્યાન અથવા કાષ્ઠના ઉપર કોષમય વિચારો કરવા ને દ્વિયકાષ્ઠ કામ છે, આનંદમય-વીરત્વમય આત્મપ્રભુનો દ્રોહ કરવા સરખું કૃત્ય છે; કારણકે એમાં કૃત્યોથી મનુષ્યત્વ ક્ષીણ થાય છે. માટે અનર્થદંડનો ત્યાગ કરવો અર્થાત નિષ્પ્રયોજન પ્રવૃત્તિથી આત્માને દંડિત ન કરવો તે ગૃહસ્થનું મત છે.

૯—સામાયિકમત

ગૃહસ્થે પ્રતિદિન નિયમિત સમયે જ જાને તેટલા વખત સુધી સમતોલવૃત્તિ-સમભાવ શીખવાનો અભ્યાસ અથવા મદાવરો પાડવો જોઈએ. ગૃહસ્થનું આ સામાયિક મત છે.

૧૦—દેશાવકાશિકમત

ગૃહસ્થે સ્વદેશ બહારથી મંગાવેલી ચીજ જનતા સુધી વાપરવી ન જોઈએ. સ્વદેશપ્રેમ અને સ્વદેશભિમાન રાખવું અને સ્વદેશને શ્રુષ્ટી મરતો કરવામાં સાધનબૃત ન બનવું એ ગૃહસ્થનું દેશાવકાશિક મત છે.

૧૬-અભિવ્યક્તિ પોષણવન

ગુરુજી ૧૨ માર્ચે એકવાર આપણે જય કુશલ હૈ માર્ગે અને અનુકૂળ સર્વશક્તિ-આશીર્વાદ લેવાની જે વખતે મારાપ બેઠું તેવું એ કે જેથી સારી પ્રિયતા અને સહનિયમ અને એને જે વિનિયમ ૨૦ કે ૨૨ વખત અનુમતિ-નિયમો મુજબના જે મુદતવર્ષ પ્રતિષ્ઠા પોષણવન છે.

૧૭-અભિવ્યક્તિ વિભાગવન

ગુરુજી ઉપકારી મનુષ્યોની ભાવિ-જેવા જરૂરનો પ્રયત્ન કરી ત્યારે તેમની જેવા પોષણથી જાળવણી કરવાની જે પુરુષો જાળવણી ઉપકારમાં જ જીવન સમજાવવા દેવા, જેવા પોષણથી શરીરશક્તિની આર-સંભાળ કરવા જેટલી ફરસાદ ન કરી શકવા દેવા, તેમના અસ્થિત્વ, આરોગ્ય અને પ્રવૃત્તિની જાળવણી કરવી જ જરૂર દેવાથી, તેમની તંગીઓ જાળવણી અને ને પૂરી પાડવાની નિયમરૂઠા બનાવવી એ ઉપકૃત વર્ગનું કર્તવ્ય છે.

એમણે ઉકાવેલાં મિશનોને નિભાવવામાં પોતાના શરીરબળ, દ્રવ્યબળ, લાગવગ, સમય, ભુદ્ધિ, આદિનો ફાળો આપવો, તેમની મુશ્કેલીઓ અને દુઃખો તથા સંકટોમાં દીવસોહ ધરાવીને તે દૂર કરવા માટે પોતાથી બનતું કરવું અને તેમના જીવમાં પોતાનો જીવ-સમાજનો જીવ-માનવો એ ગૃહસ્થનું અતિથિસંવિભાગવત છે.

આ પ્રમાણે નૈતિકધર્મ-સામાન્ય ધર્મની સાથે વ્રતધર્મ-વિશેષ ધર્મોનું બરાબર પાલન કરવામાં ગૃહસ્થજીવનનું સાદૃશ્ય છે.

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થજીવનને વ્રતધર્મના પાલનથી સફળ બનાવ્યા બાદ શ્રમણધર્મનો સ્વીકાર કરી રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મના કલ્યાણ સાધવાની સાથે આત્મકલ્યાણ સાધવા માટે ત્યાગમય જીવન વ્યતીત કરવું એમાં માનવજીવનની સફલતા છે.

સા. સિંહધર્મને જાણનારના ઘાટે સા. સિંહધર્મને જાણનારના
જાણનારના જાણનારના છે, જ્યાં જાણનારનાને જાણનારના છે
જ્યાં જાણનારના છે.

● સા. સિંહધર્મ-આચાર્યધર્મને વિષય જ્ઞાનસ્પર્શ દોષથી ધોરું ન મદન
છે. જ્ઞાનસૂત્ર-સાદિધર્મમાં આચાર્યધર્મને ધર્મનું મદનસ્પર્શ જ્ઞાન આપવામાં
આવ્યું છે. આ ન કારણે આચાર્યધર્મની જાણ જ્ઞાન સાધુ કે પ્રાચી સમાજ
કપર જુલન મટેલી સ્પર્શ જ્ઞાનમાં આવે છે. અત્રે સા. સિંહધર્મ વિષે સૂચિપદમાં
અંતુલિનિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે અપૂર્ણ છે. જ્ઞાનધર્મને આચાર્યધર્મ
વિષે 'જ્ઞાનવતની ટીક'માં સ્પષ્ટ સમજાવી આપી છે. જ્ઞાનધર્મના અદિગ્રા-
મરૂ સુચન આદિ મદનિષ્ઠક પુસ્તકો સા. સિંહધર્મ સમજવા માટે વાંચી
નવાની ખાતર જરૂર છે. આ પ્રકરણ નૈવાર કરવામાં સ્વ. વા. મો. શા. ૦
ની લેખસામગ્રીને ખાતર જરૂર કરવામાં આવ્યો છે. એટલે તેઓધર્મો
સદાય આચાર માનવાની અત્રે તક લઈ લું.—શાં.

(૧૦)

જીવનધર્મ

[અત્યિકાય-ધર્મે*]

‘મિત્તી મે સવ્વમ્મણસુ વેરં મજ્ઝં ન કેણઈ’
‘અધા પ્રાણીઓ અત્યે મારે બંધુભાવ છે, મારે કોઈની સાથે
ઝરવેર નથી. વિશ્વબંધુત્વ એ જીવનધર્મનો આદર્શ છે.

અસ્તિ શબ્દનું મૂળરૂપ સત્ શબ્દ છે. સત્ એટલે હોવું.
જીવનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રગટવું તે અસ્તિકાયધર્મ અથવા જીવનધર્મ
કહી શકાય. સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા જીવનને સત્યમય બનાવવું, જીવનમાં સત્યનો
સાક્ષાત્કાર કરવો તે જીવનનો વાસ્તવિક ધર્મ છે.

જે વ્યક્તિ સંસ્કારિતા, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા, આદિ ધર્મ-
ગુણોને જીવનમાં તાણાવાણાની માફક વણી લે છે તે જ વ્યક્તિ
પોતાના જીવનધર્મ—આત્મધર્મને જીવનમાં સાંગોપાંગ ઉતારી શકે છે.

જીવનધર્મનો ધર્મ સમજવો એટલે આત્માને ઓળખવો. ગ્રામ-
ધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ આદિ ધર્મો એ જીવનધર્મરૂપ આત્માના
અંગપ્રત્યંગો છે. ન્યાંમુધી સમાનતાનો આદર્શ જીવનમાં ઉતરતો નથી
ત્યાંમુધી આત્માની ઓળખાણ થતી નથી. સમાનતાનો આદર્શ જીવનમાં

* ‘અસ્તિકાયધર્મ’ ની શાસ્ત્રીય ચર્ચા વિષે જુઓ પરિશિષ્ટ દશમું.

ઉત્તરે, મોટા અને મધ્યમ કાળનાં શુભનરમ કે મનુષ્યો મોટા હોય અને
 નાના કાળનાં નેતા હોય એવું કહેવામાં આવે છે. જો મનુષ્ય એક
 દેવ છે કે " શુભનરમ, શુભનરમ, શુભનરમ " એવું કહેવામાં આવે
 હોય તો તે મોટું મનુષ્યન હોય છે. જો મનુષ્ય એક મનુષ્ય હોય તો
 તે મોટું મનુષ્યન હોય છે. જો મનુષ્ય એક મનુષ્ય હોય તો તે મોટું મનુષ્યન હોય છે."

જેના શુભનરમ માનવના કાળને બતાવી આપે તેવા છે તેને જોઈ
 માને અને શુભનરમ છે કે જો મનુષ્ય છે તે માનવ મોટો છે માનવને
 વધારે સારી-વધારે મૂલ્ય-વધારે શક્તિશાળી બનાવવા મોટો મનુષ્ય
 છે. એટલે જો મનુષ્ય માનવને મનુષ્ય બનાવે તેવા જોઈ જોઈ મનુષ્યને
 શુભનરમ માનીને શુભનરમ કરવી પડે.

બધા મનુષ્યો માનવધર્મ શીખવા મોટો છે. માનવધર્મ નિરૂપણ
 ઉપર કરાવે, શુભનરમ શીખવાટે, માનવને દરેક મનુષ્યો શીખવાટે જોઈ
 બધી વાતો મનુષ્યોની દોષ ન રહે.

મનુષ્ય મનુષ્ય પાત્ર છે તે પોતાની જાતને જોઈ કરાવવા મોટો
 નહિ પણ ખરેખર જોઈ બનાવવા મોટો અને એવી ઉત્કૃષ્ટ મનોદશા
 પ્રાપ્ત કરવા મોટો જોઈ શુભનરમ કેવળ 'વિશ્વમનુષ્ય' દેવ છે.
 અર્થાત્ " વિશ્વ એ મનુષ્યનું શરૂ મનુષ્ય એ કેવળ " અર્થાત્ બધા
 પ્રાણીઓ પ્રાણે મોટો મનુષ્ય-મનુષ્ય છે; મોટો કોઈની સાથે
 મોટો નથી જોઈ સાચી મદદતા સાચી દેવ છે તેમ જોઈ મદદતા
 માનવધર્મ પણ સાચો સરળ છે. એને જોઈ જોઈ મનુષ્ય-મનુષ્ય 'મનુષ્ય-
 મનુષ્ય'માં મૂળી મૂળી.

જો તમને ન મોટો તે કોઈ ને ન મોટો. અવેશનું પાણી જો તમે
 પી ન શકો તો બીજો કોઈ માનવ પી ન શકે. માંદગીમાં સદાચ કરે
 એમ જો તમે છોડો, તો બીજા પણ એ જ છોડે.

આટલો સીધો-સાદો માનવધર્મ જો મનુષ્ય સમજે તે અને
 પોતાના બધા સાધનો એ માનવધર્મ વધારવા મોટો છે એટલું જાણી

એવો પદો એવો ધર્મ વિનિયમ વિનિયમ જાત સંસ્કારી - એવી રીતે કારણ કે તે સારો માનવધર્મ જેમ કે જો એક પદોમાં સુખ્ય છે તેમ છે તેમ જ એ માનવધર્મમાં રહેલી ગુણવત્તા પણ સુખ્યરસે મદદ અને શોધન માટે એવો જોડો જોડો જોડો છે. એવો જોડો આદર્શ વિચારો ઉપર વિનિયમ પ્રાપ્ત કરી વિનિયમનાં ઉપવર્તો છે.

આત્માને એવો જોડો આપના કુળનાં પદોમાં મર્મ મર્મમાં એ સંસ્કાર નથી. કારણ કે મુગ્ધતા-રોગી માનવસામાજ વાસનાઓ, અજ્ઞાનતા, સંભૂતતા, અવધા તો એ મર્મમાં આંતરશત્રુઓનાં અધારના શત્રુઓ કરતાં સુવિચારનીય છે, સંસ્કાર છે, પદ છે. વાસનાદિ આંતરશત્રુઓ ઉપર વિનિયમ પ્રાપ્ત કરે એ સાધારણતા માટે સારું નથી. આત્મવિનિયમ પ્રાપ્ત કરવા માટે એવો જોડો-પ્રાચીન પદ-કર્યા જોડોમાં અભાષ અદિસા, ત્યાગ, જ્ઞાન, નય આદિ આત્મ બળની પરમ આવશ્યકતા રહે છે. એ આત્મબળ વિના એવનપુદ્ગલ એકી શક્તિ નથી અને તેથી આત્મબળવરે પુરુષાર્થપૂર્વક એવનપુદ્ગલો વિદ્યારથવુને પરાજિત કરી દુર્લભ આત્માને દમવો એ લાખો સુશોભે છતવા કરતાં પરમવિજય છે. *આ આત્મવિનિયમનો વિનિયમનાં સમસ્ત સંસારને સંભળાવનાર અને સ્વાતંત્ર્યનો રાજમાર્ગ દેખાડનાર તે જોડો જોડો છે.

એવનમાં જોડો પ્રગટાવવું એ આત્માને શોધવાની મૂળ ચારી છે. કારણ કે જોડો એ વિશ્વવિજેતાનો ધર્મ છે; આત્મવિનિયમ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થયેલા વિદ્યારવિજયી ક્ષત્રિયવીરોનો વિનિયમ-જોડો છે. શુદ્ધમાં વીરતા દાખવી વિનિયમ પ્રાપ્ત કરનાર તરીકે ક્ષત્રિયવીરો પ્રસિદ્ધ છે પણ તેમની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ તો એવન-સંગ્રામમાં વાસનાદિ કર્મરૂપ આંતરશત્રુઓ ઉપર વિનિયમ પ્રાપ્ત કરનાર

* જો સહસ્ત્રં સહસ્ત્રાણં સંગમે દુજ્જણં જિણં ।

एवं जिणेज्ज अप्पाणं एव से परमो जजो ॥ ઉત્તરા. ૯.

તરીકે તમારો જીવનધર્મ—જીવનધર્મના પ્રચારક તરીકે સવિરોધ છે. આત્મસ્વાતંત્ર્યનો વિજયનાદ જગત માગેને સંસારાવનાર ઋષભદેવ સ્વભાવી. સર્વ શ્રી. મહાવીર પ્રભુ સુધીના ચોવીસ વિદ્યારવિજયી તીર્થંકરોએ જન્મજીવોને કર્મબંધનથી મુક્ત થવાનો, સ્વતંત્ર બનવાનો જે વિજયમાર્ગ બતાવ્યો છે એ વિજયમાર્ગ તે જીવનધર્મ. એ ઋષભદેવ મહાવીરાદિ તીર્થંકરોએ જીવનધર્મના જે આત્મવિજયના સ્વાતંત્ર્યમન્ત્રો જગતમાગેને સંસારાવ્યા છે તેનો સાર એ છે કે:—

(૧) સ્વતંત્ર બનો; સ્વતંત્ર બનાવો અને સ્વતંત્ર બનેલાના પગને ચાલો; એ પહેલો વિજયમન્ત્ર.

(૨) પરાધીન બનો નહિ, કોઈને પરાધીન બનાવો નહિ. અને કોઈ પરાધીનને પગલે ચાલો નહિ; એ બીજો વિજયમન્ત્ર.

(૩) સંપત્તિ કેળવો, એ ત્રીજો વિજયમન્ત્ર.

(૪) સંપત્તિને પુષ્ટ કરવા માટે વિવેકબુદ્ધિને કેળવો અને હ્રામહુદ્બુદ્ધિને સ્થાને સમન્વયબુદ્ધિને સ્થાન આપો; એ ચોથો વિજયમન્ત્ર.

(૫) તમારી આત્મશક્તિમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખો, બહારની ભ્રામણનારી શક્તિનો આધાર રાખો નહિ. વિજયઆદંશી બની વિજય પ્રાપ્ત કર્યો જાઓ; એ પાંચમો વિજયમન્ત્ર.

ઉપરના વિજયમન્ત્રો ઉપરથી જીવનધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો નીચે લખ્યા પ્રમાણે દર્શન થાય છે:—

(૧) આત્મસ્વાતંત્ર્ય—આત્મસ્વાતંત્ર્ય—પ્રત્યેક નાના મોટા પ્રાણીનો આત્મ સ્વતંત્ર છે. કોઈની આત્મસ્વતંત્રતા મુંઢરી લેવાનો કોઈને અધિકાર નથી. કોઈથી કુંવર સુધીના નાના મોટા પ્રાણીઓ આત્મસ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિએ અમાન છે. માટે નાના મોટા કોઈપણ જીવને સ્વાર્થ સાધવા માટે કે ભોક્ષમાત્રિ કે ધર્મના ખેડા બહાના નીચે મારવાનો—અધિકાર કરવાનો—દિવસ કરવાનો કે કષ્ટ દેવાનો

જીવનધર્મના સ્વભાવ માટે જુઓ: પતિસિદ્ધ ૧૦ મુ.

અમર બનાવનાર ને અનેકાન્તવાદ છે. અનેકાન્તવાદને સારી બાબમાં વિવેકશુદ્ધિ અથવા સમન્વયશુદ્ધિ કહી શકીએ, ત્રિવેક વિના જેમ ધર્મ પણ અધર્મ બની જાય છે. નેમ અનેકાન્ત દટિ વિના ધર્મમય રૂપ અધર્મમય બની જાય છે. અનેકાન્તવાદ તે વિચારરૂઢું સૂચ છે. અનેકાન્તવાદ એ જૈનધર્મની ખાસ વિશિષ્ટતા છે. વિદેશીઓનું ઇમન અને પોતાનું ઇમન કરનાર અનેકાન્તવાદ એક સત્ય સમ છે. આ સત્યથી વિજ્યપ્રાપ્તિ અવસ્ય થાય છે. અનેકાન્તવાદ અને અદિન્તાવાદનો સુમેળ થાય છે ત્યારે આત્મવિજ્ય અવસ્ય થાય છે.

(૫) આત્મવિશ્વાસ-આત્મવિશ્વયનો મૂલમંત્ર-વિજ્યમંત્ર બની આત્મવિશ્વાસપૂર્વક અવલન કરવો એ આત્મવિજ્યનો મૂલમંત્ર છે. આત્મવિશ્વાસને જૈનધર્મની પરિભાષામાં 'સમ્યક્ત્વ' કહેવામાં આવે છે. આત્મવિશ્વાસ-સમ્યક્ત્વ-વિના આત્મવિજ્ય થવો શુરેકેષ છે. પોતાની આત્મશક્તિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી પ્રવૃત્તિ કર્યે જવી એમાં જ આત્મવિજ્ય રહેલો છે. બદારની કામપિણ સક્તિ ઉપર આધાર રાખી પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મવિજ્ય પ્રાપ્ત કરવો કઠણ છે. તમારી પોતાની જ શક્તિ તમને આત્મવિજ્ય પ્રાપ્ત કરાવી શકશે. બદારની કામપણ જરૂરશક્તિ તમારામાં જીવનમાણ પૂરી નહિ શકે.

પોતાની આત્મશક્તિમાં પૂરેપૂરો આત્મવિશ્વાસ રાખો અને આત્મવિશ્વાસપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કર્યે જઓ; એમાં જ પોતાનો આત્મવિજ્ય રહેલો છે. સમ્યક્ત્વ-આત્મવિશ્વાસ-જ આત્મવિજ્યનો મૂલમંત્ર છે. આ મૂલમંત્ર સમજ્યા પછી આત્મવિજ્ય પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ નથી.

વિશ્વમાત્રને જીવવાનો આ વિજ્યમંત્ર છે. જે ધર્મ વિશ્વમાત્રને જીવવાનો આવો અમોઘ વિજ્યમંત્ર શીખાવે છે, તે ધર્મ માનવ-માણનું જ નહિ જનનમાત્રનું કલ્યાણ કરનારો હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પૃતિ

પરિશિષ્ટ ૧ સુ.

ધર્મ અને ભ્રમ

(૧)

અનુસંધાન અને ઉપસંહાર

[અને આપેલ પરિશિષ્ટમાં ધર્માખ્યા પરિશિષ્ટો સહિત છે અને ફક્ત નવા લખેલા છે. હરા ધર્મોને બાજુ સમજવા માટે અને હરા ધર્મોની પરસ્પર સાકળ સાંધવા માટે આ પરિશિષ્ટો ધર્મા ન સદાચર્યન નિવડે એવા દેવાથી અને આપ્યા છે.]

ખાખ્યામાં જેમ સોનાની સાથે માટી મળેલી હોય છે તેમ ધર્મની સાથે ભોક્ષમ મળેલો હોય છે. ધર્મનો આપક અર્થ સનાતન મંત્ર અથવા નિયમ થાય છે. બાળતું એ અગ્નિનો ધર્મ છે. જૂખ લાગવી એ પ્રાણીમાત્રના દેહનો ધર્મ છે. બાળક ઉપર પ્રેમ કરવો એ માતાનો ધર્મ છે. બહુમનિને વસ થઈ જતું એ સંધનો ધર્મ છે. મન્ડિયો ઉપર વિગ્ન પ્રાપ્ત કરવો એ આત્માનો ધર્મ છે. સ્વાર્થજ કરવું એ હૃદયનો ધર્મ છે. ઉપરુક્ત બધાં વિધાનોમાં ઓછાવતા પ્રમાણમાં ધર્મનો એક જ અર્થ થઈ છે.

લૌતિક, નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક ગ્રંથોના યથાર્થ દર્શન ઉપર ધર્મની રચના કરવામાં આવી છે.

ત્યાંસુધી મનુષ્ય આ શાશ્વત નિયમોને સમજી શકતો નથી ત્યાંસુધી ખોટા અનુમાનો કરતો રહે છે અને તેને જ ધર્મ માની બેસે છે.

અગ્નિની જ્વાળા શાન્ત થઈ જવાથી જેમ અગ્નિમાંથી ધુમાડો નીકળે છે તેમ મનુષ્યશુદ્ધિ અને મનુષ્યહૃદય ત્યારે જડ થઈ જાય છે અને આત્મજાગૃતિ મંદ થઈ જાય છે ત્યારે આવાં ભ્રમો ઊપજે છે.

નાસ્તિકતારૂપી પાણીદારા લોકાન્તરૂપી હૃદયની અગ્નિને શાન્ત કરવો એ સાચો ઉપાય નથી પરંતુ સાચો ઉપાય તો એ છે કે આવા સમયે જિજ્ઞાસા અને અનુભવરૂપી દૃઢધી ધાર્મિકતાને સચેત ફરી ધર્મની જ્યોતિને ફરી જાગૃત્વમાન કરવી એ છે.

ધર્મશિક્ષા અને ધર્મના જિંડા ચિન્તન-મનનથી લોકાન્તરૂપી નાશ અને ધર્મનો ઉદય થાય છે. અજ્ઞાન-કુજ્ઞાન અને લય-લાલચ એ ધર્મના કટ્ટર શત્રુઓ છે. કારણ કે ધર્મનો નાશ કરનાર લોકાન્તરૂપી, અજ્ઞાન અને લયમાંથી જ પેદા થાય છે,

ઋષિ-મુનિઓ તથા ધર્મ-ગ્રંથાપકો ત્યાંસુધી પોતાની શ્રદ્ધા અને પોતાના સ્વાનુભવની વાતો કરે છે ત્યાંસુધી તો તેઓમાં શુદ્ધ સત્ય અથવા સનાતન ધર્મનો વાસ હોય છે પણ ત્યારે તેઓ અથવા તેમના અનુયાયીઓ ૩૬ માન્યતાઓને અથવા પોતાની કલ્પનાઓને જેટલી ગંદકીથી, અજ્ઞાનથી કે અણીશુભને ધર્મમાં મેળવી દે છે તેટલી અશુદ્ધિ તે ધર્મમાં આવી જાય છે અને ત્યારે ધર્મના આંધળા અનુયાયીઓ એ અશુદ્ધ થયેલા ધર્મને પકડી રાખે છે ત્યારે ધર્મસેવો દાયે જ ધર્મનો પરાજય થાય છે.

(૨)

ધર્મ-સંસ્કરણ

માનવજીવનનો ચારે બાજુથી વિચાર કરનારા જે કાર્મિક છે તેને ધર્મ જ છે. જીવનનું સ્થાયી અથવા અસ્થાયી એકપણ એ

અંત નથી કે જોનો વિચાર થયે નથી. તેથી ધર્મ મનુષ્યના સત્તાત્મક જીવન જોડેલા જ અથવા તેથી પણ વિશેષ વ્યાપક હોયો જોઈએ અને જીવનસમસ્યા નેનું હોય છે, તેથી અન્યન ઉત્કૃષ્ટજીવ જીવેલા હોયો જોઈએ.

આજે જાતના જે પ્રખ્યાત ધર્મો છે તે મળે અંગે એવા વ્યાપક ધર્મો છે. રમાખાને અમરે તો તે બધા જીવતા જતા જ. પરંતુ તેમના મેનને ધાર્મિક પુસ્તકોએ વારંવાર જણાડી તેમને જીવતા રાખ્યા છે. સમગ્રીમાનિ દેવના અમાને જ એમ વારંવાર મદ પડી જાય છે અને તેથી વારંવાર શાસના પૂરીને અને ફરીને નેનું મંત્રરુપ કરવું પડે છે, તેને જામનો રાખવો પડે છે. તે જ પ્રમાણે સમાજમા ધર્મ-તેજને જામન રાખવા સાત ધર્મપરાયણ ગમાજ પુસ્તકોને તેને ફરીનું અને ઉપન પૂરવાનું કામ કરવું પડે છે. આ કામ જો વખતોવખત ન થયું તો ધર્મજીવન ધીમું અને વિફળ થઈ જાય છે; અને ધર્મનું ફીણ અને વિફળ ગરબ અધર્મ જોડેલું જ ગુસ્તાન કરે છે. ધર્મને મેનનવાન અને પ્રત્યક્ષ રાખવાનું કાર્ય ધર્મપરાયણ અક્ષિઓ જ કરી શકે છે.

ધર્મનો અનિયમ આધાર મનુષ્યહૃદય છે. ધર્મગિગાસા અને ધર્મવિચાર એ મનુષ્યોનો સ્વભાવ જ છે અને તે કારણે મર્વકાગમા અને મર્વકાગમાં ઉન્નતિની કક્ષા પ્રમાણે મનુષ્યહૃદયમા ધર્મનો આવિર્ભાવ થયો જ છે. આ હૃદયધર્મ ગમે તેટલો કલુષિત હોય, મલિન હોય, તો પણ તેની મૂળ વસ્તુ શુદ્ધ છે. અશુદ્ધ સુવર્ણ કંઈ પિત્તમ નથી, અને પિત્તમ ગમે તેટલું શુદ્ધ, અક્રમક્રમ અને ખાટીકું હોય તો પણ તે સોનું નથી. માત્ર શુદ્ધિના જોર પર જીવો કરેલો, લોકોમાં રહેલા રાગદ્વેષનો લાગ લાગ ચાલુ કરેલો અને ચોડા અથવા ખળા સાધર્મ્યવાન ભોક્ષિના સ્વાર્થને પોષનારો ધર્મ તે ધર્મ નથી, અસરકારી હૃદયની કુદ્ર વાસના અને દંભમાંથી ઉત્પન્ન થતી વિદ્યુતિને લાંકતો ક્રિદાચાર કે અતુરાર્થપૂર્વક તર્કથી કરેલો તેનો જવાબ એ પણ

ધર્મ નથી. અજ્ઞાન, જોગપણ અને અધિકાર એ વજુ દેવોથી શુભિત થયેલો ધર્મ અધર્મની દ્રશ્યો પડેલી વસ્તુ તે ને વસ્તુ જુદી છે અને મૂળમાંજ જે ધર્મ નથી પણ દેવજ સીદ્ધિથી ધર્મનું રૂપ ધારણ કરે છે તે વસ્તુ પણ જુદી છે. માનવમનિદાસમાં ઉપર જણાવેલા ધર્મનો ખત્રે પ્રકાર જોડાળા પ્રમાણમાં મળે એટલો મનુષ્યસમાજ પાકે થયો છે. પરંતુ આ ખત્રે વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરી લેમનું યથાર્થ સ્વરૂપ જોગખવાની તરફી મનુષ્યે દહ લીધી નથી.

કોઈ ચાલુ દુકાન પોતાની આગાદી કાપમ રાખવા અને વધારવા જેમ વારંવાર જૂતો અને નકામો થયેલો માત્ર કાઢી નાંખે છે; અને પડી રહેવાથી જગડેલા માલને વાળીફરી સાફ કરી ડિસ્પોઝ કરે છે તે જ રીતે ધર્મ વારંવાર પોતાનું સંસ્કરણ કરવું જોઈએ. પરંતુ એ સંસ્કરણ ખરું સોનું પારખવાની અને સંભાળી રાખવાની જેમતામાં શક્તિ છે એવા દુરાજ, ધર્મજ સમાજસેવકોને હાથે જ થવું જોઈએ. જગતમાં વધી પડેલી વાણીખરી પ્રચલિત નાસ્તિકતાનું કારણ ધર્મસંસ્કરણનો અભાવ જ છે.

—કાકા કાલેશ્વર

પરિશિષ્ટ ૨ નું

ગ્રામધર્મ

ત્યાંસુધી માનવસમાજનું જીવન અત્ર અત્રે વસ્ત્ર ઉપર અવલંબિત છે ત્યાંસુધી સમાજનો ખેતી જ એકમાત્ર મહત્વપૂર્ણ અને અનિવાર્ય ધંધો રહેશે અને ખેતીને માટે માનવસમાજે ગામડાઓમાં જ રહેવું પડશે.

અત્ર અને વસ્ત્રોની સિવાય મનુષ્યોને ત્યારે ખીંછ આવશ્યકતાઓ હોવી થશે ત્યારે તેની પૂર્તિ કરવા માટે તથા પરસ્પરાવલંબી સમાજને

મુનિવંશિન અને નિરધમજદ હોવા માટે બળદ-દાદ નથા નમરો પગ
જરૂર હોય તેથી

જ્યાંમુખી માનવસમાજ આજની માફક ગજલ-નકારા નિય-
તિન રહેવાનું સ્વીકાર્યું છે ત્યાંમુખી રાજધાની અને તેની અગ્રવંશી
અનિવાર્ય છે. આમ જ્યાં માનવજાતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર તેો માગ જ છે,
હારજી કે ગામડાનો ખેતીની સાથે સજીવ સંબંધ છે.

પુરોપે ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિના નામે આ અર્થશાસ્ત્રિક સ્થિતિને
બદલાવી દેશદેશાન્તરેની સાથે સંબંધ જોડી ખેતીને બદલે હારખાનાં-
ઓને અધિક મદદ આપ્યું છે. આનું કુલપરિણામ એ વ્યાખ્યું કે
ગામડાંઓ તદ્દન ઉત્તર-વેરાન થઈ ગયાં અને જ્યાં-ત્યાં ગાનાં નમરો
વસવા લાગ્યા. નાગરિકો ગામડાંઓને સાર-સંવંચ-ધાન્યબુદિ-
ગામડાનો પુરુષાર્થ તથા ગામડાની મહેનતને પણ પોતાની તરફ ખેંચી
જવા લાગ્યા.

નમરો, ગામડાંની આવસ્થાઓની પૂર્તિ કરવાને બદલે આજે
તેને જ આજીવિકાનું સાધન બનાવી બેઠાં છે. એટલું જ નહિ પણ
પોતાની આજીવિકાની પૂર્તિ ગામડાંઓથી થાય છે એટલા માટે ગામડાને
જીવિન ગામવા માટે છે. આ દૃષ્ટિ સ્થિતિને લીધે માનવસમાજનું
આરોગ્ય, તેનું વ્યાપ્ત્ય, આરોગ્ય અને તેની મતોવશસ્તિને બારે આપાત
પડેલો છે. આ આધાનને દૂર કરવામાં અને ગામડાંઓને પુનઃ સજીવન
કરવામાં જ માનવસમાજનું હસ્તાક્ષર રહેલું છે.

ગામડાંઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા મામલે પાકનથી જ સાચવી
સાચવે એમ છે મામલે પાકનથી ગામડાંઓ પુનઃ સજીવન થશે.

(૨)

આમોદાર

આજે દિ-દુરયાનમાં ગામડાંના સમાજની અસાધારણ કુદંડા
છે સહેરામાંથી પરદેશી માલ અને મોજશોખની વસ્તુઓ ગામડાંમાં
પડેલો છે; ધંધાઉદ્યોગ પડેલો નથી. સહેરી કુર્ચીઓ ત્યાં ઝપાટાથી ફેલાવા
માંડ્યા છે; પણ સહેરામાં જે ધર્મવિચારનો જાગૃતિ, રાજકીય પ્રગતિ

પ્રત્યેક પ્રજામાં ચોનાના રાષ્ટ્રની જાવના, રાષ્ટ્રીય-ગ્યાના, રાષ્ટ્રીય સ્વભાવ અને રાષ્ટ્રીય સજાતીય અવસ્થા દોરી જોઈએ. કારણ કે પ્રજાની રાષ્ટ્રીય જાવનામાં રાષ્ટ્રનું ઊંચાન રહેતું છે, જો પ્રજામાં રાષ્ટ્રીય જાવના ન હોય અથવા હુમખાવા થઈ ગઈ હોય તો રાષ્ટ્રધર્મનું અધઃપતન અવશ્યભાવી છે.

જો પ્રજાસંઘમાં અંગત છે તે પ્રજાનો ગાદી અજોય-સ્વમર છે, હનિદાસ ક્ષા વાનની જાણી પુરે છે

પ્રજાની શક્તિ

(૨)

રાજસત્તાનું અસ્તિત્વ પૂરેપૂરું પ્રજાના હાથમાં છે. આજ વાતને મેટાસો પહેલાં ચીની મદર્સિ મનમુખ્યે (Mencius) કહ્યું હતું કે:—“ પ્રજા સૌથી વિશેષ મૂલ્યવાન છે—ત્યારબાદ મંદિરો અને જમીનમાં રાજમહારાજઓ. ”

પણ હનિદાસ ઉપરથી તો એથી તલ્લ કાઢ્યું જાણાય છે કે રજેન્ડાચારી રાજ્યઓએ તથા સમ્રાટોએ હમેશા પ્રજાના અધિકારોનું અપહરણ કર્યું છે અને કરતા આવ્યા છે.

પ્રજાસંઘની દ્વારા રાજ્યનું સચાલન હોવું જોઈએ એ વર્તમાન યુગનો અગ્રાજ છે. જેથી વર્તમાનયુગને આપણે પ્રજાનંત્રનો યુગ તરીકે જાગૃત્તીએ હીએ પ્રજાનંત્ર માટે અનેક વિદ્રોહો થયાં છે. જેમાં અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ અને ફ્રાન્સની રાજ્યશાન્તિ સફળતામાં અગ્ર-મ્થાન ધરાવે છે પણ તેઓએ રાજ્યશાન્તિની સફળતા માટે પૂનઃપાર મારામારી કરી હતી અને લોહીની નદીઓ વહેવડાવી હતી.

શું અમેરિકા અને ફ્રાન્સનો મારામારીદ્વારા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવાનો આ આદર્શ ચીનને માટે આદરણીય છે ? નહિ, કદાપિ નહિ. મે. સન-યાન-સેન આ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે કે મારામારી દ્વારા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિનો આદર્શ ચીનરાષ્ટ્રની પ્રાચીન સંસ્કૃતિથી અને ચીન

પ્રજનની મનોવૃત્તિથી તદ્દન પ્રતિકૂલ છે. મધ્યયુગથી જ યુરોપમાં રાજ્યો તથા સમ્રાટોના અત્યાચાર-અનાચાર તથા ધાર્મિક દમન એટલાં બધાં ફેલાઈ ગયાં હતાં કે જેથી વ્યક્તિની પાસે સ્વતન્ત્રતા રહી ન હતી. એટલા માટે યુરોપની પ્રજા સ્વતન્ત્રતાને અત્યંત આત્મપ્રિય અને પવિત્ર માનવા લાગી અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણુની પણ પરજા ન કરી. તેમનો પ્રધાન સૂત્ર એ બહતો કે “અમને સ્વતન્ત્રતા આપો અથવા મૃત્યુ” પણ તેમની સ્વતન્ત્રતા વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતા હતી. રાષ્ટ્રીય સ્વતન્ત્રતા ન હતી. આવી વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતા ચીનમાં અતિ પ્રાચીન કાળમાં પણ હતી. પણ રાષ્ટ્રીય સ્વતન્ત્રતા આગળ વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતાની જરાપણ કીમત નથી. માટે ચીન પ્રજાએ હવે રાષ્ટ્રીય સ્વતન્ત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતાનું બલિદાન આપવું પડશે. અત્યારે ચીનરાષ્ટ્રનો આદર્શ વૈયક્તિક સ્વાધીનતા નહિ પણ રાષ્ટ્રની પૂર્ણ સ્વાધીનતા છે.

પ્રજા જ રાષ્ટ્રને શક્તિ પ્રદાન કરી શકે છે. માટે રાષ્ટ્રનું કાર્ય વ્યવસ્થિત ચલાવવા માટે રાષ્ટ્રશક્તિને પાંચ વિભાગોમાં વિભાજિત કરી દેવી જોઈએ:-૧ શાસન. ૨ વિધાન. ૩ ન્યાય. ૪ પરીક્ષણ તથા (૫) નિરીક્ષણ. રાષ્ટ્રશક્તિને આ પ્રમાણે વ્યવસ્થિતરૂપે આપવાથી રાજ્યવ્યવસ્થા સારી ચાલશે અને ફલતઃ રાષ્ટ્ર અને પ્રજા વચ્ચે મિત્રતા જળવાઈ રહેશે.

એક બાળુ શાસનચન્દ્ર મુદ્દ હોય અને બીજા બાજુ શાસનચન્દ્રને ચલાવનાર પ્રજા પણ બળવાન બને તો શાસનશક્તિ રાજતન્ત્ર અને પ્રજા વચ્ચે બરાબર વહેંચાએલી રહી શકશે. આ પ્રમાણે શાસનશક્તિની વ્યવસ્થા થાય ત્યારે પ્રજાસંઘ પૂર્ણ પ્રજાતન્ત્ર પ્રાપ્ત કરી શકે.

એક કે દ્વંડીરૂપે સ્વીકાર નહિ થાય. તેમ જ બંને ત્યાં સ્ત્રી સ્વપાળનારની દ્વંડી ધર્મરની દુકાને વટારી નહિ ચકાય.

ધર્મર પોતે નિશ્ચય, વ્રતની સંપૂર્ણ મૂર્તિ છે. એના કાલકામાંથી એક અણુ પણ ફરે તો એ ધર્મર મટે. સૂર્ય મહાવ્રતધારી છે, તેથી જગતનો કાળ નિર્માણ થાય છે ને શુદ્ધ પંચાંગો રચી ચકાય છે. તેણે એવી શાખ પાડી છે કે તે હંમેશા જીવ્યો છે ને હંમેશાં જીવ્યાં કરશે, ને તેથી જ આપણે આપણને સુરક્ષિત માનીએ છીએ. વેપારમાત્રનો આધાર એક ટેક ઉપર રહ્યો છે. વેપારીઓ એકબીજા પ્રત્યે બંધાય નહિ તો વેપાર ચાલે જ નહિ. આમ વ્રત સર્વવ્યાપક વસ્તુ જોવામાં આવે છે, તેથી વ્રતની આવશ્યકતા વિષે આપણાં મનમાં કદી શંકા ન જ ઊઠે.

—પૂ. ગાંધીજી.

પરિશિષ્ટ ૬ હું

ગણધર્મ

પ્રાચીન ભારતનું રાજ્ય ધર્મરાજ્ય જેવું હતું. રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મસંબંધ હતો. રાજાના હિતમાં પ્રજા પોતાનું હિત અને પ્રજાના હિતમાં રાજા પોતાનું હિત સમજતો. આ પ્રમાણે રાજ્ય-શાસન સારી રીતે ચાલતું. રાજ્યશાસન મુખ્યવસ્થિત ચાલવામાં એક મુખ્ય કારણ ગણધર્મની પ્રતિષ્ઠા હતી. ગણધર્મને આજની સભ્ય ભાષામાં પ્રજાસત્તાત્મક શાસનપ્રણાલી કહી શકાય. રાજા પણ પ્રજાના પ્રતિનિધિરૂપે કાર્ય કરતો. એટલે પ્રજા પોતાની ઉપર પોતે શાસન ચલાવતી. આ પ્રજાસત્તાત્મક શાસનપ્રણાલીથી ગણરાજ્યોની ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ વચ્ચે સમૃદ્ધ બંધો હતાં અને ગણરાજ્યોનો પરસ્પર સ્નેહસંબંધ ધણો ગાઢ હતો.

આ મજસસાક મંજુભાઈ જેઠાં નાથ મુકર સંપત્તિનું તે વાત
તે તે વખતે મગધપાનિ અમલનકમુ (ગોવિંદ) ગોવાના કલ્પ-નિલક
નામના જાણીયા સાથે હાર તેમજ કાચી મારે કોણ અગાવર
રોક્યા મારે તેમની સાથે વૈશાલીપતિ ગેરુ નનલિવજી, તનમજી
આદિ ૧૮ મજસસાકના કાલકાચી કરેલી પ્રતિદાસપ્રસિદ્ધ 'મધુસૂત્ર'
અને 'મહાશિક્ષાકંઠક' નામની ગ્રંથકર, જ્ઞાપીયાથી જાણીતી ગ્રંથ
આને છે.

પરિશિષ્ટ ૭ મું

સંઘસંગઠનનાં સાધનો

[જિનશાસનની માફક બુદ્ધશાસનમાં પણ સંઘયોજના વિષે સરક
વિગારણા યજ્ઞેડી છે. સંપત્તિપારબુમા તે સદામમૂત નીવડશે એમ પારી
બુદ્ધાગમમાં આનેતા સંઘયોજના વિષયક ફેટલાક કલ્પેએ આદી આપણ
દર્શિત માર્ગી છે.]

સંઘસંગઠન

મુસો બુદ્ધાનમુખ્પાદો મુસા સદ્ધમ્મદેસના ।

મુસા સંઘસ્સ સામગ્ગી સમગ્ગાનં તપો મુસો ॥

અર્થાત્-બુધ્ધોના જન્મ સુખકર છે. સદ્ધર્મની દેશના સુખકારક
છે. સંઘની સામગ્રી-સંગઠન સુખકારક છે અને સંપત્તી રહેનાર બિહુ
ઓનું તપ સુખકારક છે.

સંઘસંગઠનની ઉપયોગિતા અને તેથી થતા લાભો

एकधम्मो भिक्खवे ! लोके उपज्जमानो उपज्जति बहुजनहिताय
बहुजनसुखाय बहुनो जनस्स अत्थाय, सुखाय, देवमनुस्सानं । कतमो एक-
धम्मो ? संघस्स सामग्गी । संघे खो पन भिक्खवे ! समाने न
चैव अज्जमज्जं भण्डनानि होन्ति, न च अज्जमज्जं परिभासा होन्ति,

ન વ અન્નમન્નં પરિક્ષેપા હોન્તિ, ન વ અન્નમન્નં પરિવ્રજના હોન્તિ તત્ત્વ
અપ્પપ્પા વે વ પ્પહીદન્તિ, પમમાનન્ન મીયોમાલો હોત્તીતિ ।

અર્થાત્-ભિક્ષુઓ ! લોકમાં એકં ધર્મં એવો છે કે જોને પેદા
કરવાથી પણ લોકોનું કલ્યાણ, ધણા લોકોનું સુખ તેમજ દેવમનુષ્ય
સહિત ધણા લોકોનું કલ્યાણ, સુખ અને હિચ્છિત કાર્ષ થાય છે. તે
કયો ધર્મ ? સંઘનું સંગઠન. ભિક્ષુઓ ! સંઘનું સંગઠન ધવાથી
પરસ્પર ક્ષેયકંકાસો થતા નથી, પરસ્પર અપશબ્દ (માળામાળી)નો
બ્યવહાર થતો નથી, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થતા નથી, પરસ્પર
પરિનર્જના-નુચ્છકાર થતો નથી. આ પ્રમાણે સંઘનું સંગઠન ધવાથી
અપ્રસન્ન થએલાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે (હળીમળીને રહે છે) અને
પ્રસન્ન થએલાઓમાં ખૂબ સદ્ભાવ પેદા થાય છે.

સંઘસંગઠન સાધનારની ધ્યેયસિદ્ધિ

સુદ્ધા મંઘસ્સ સામગ્ગી સમાગ્ગાનન્ન અનુગ્ગહો ।

સમાગરતો હમ્માલ્લો યોગલ્લેસા ન વસતિ ।

સંઘે સમર્થ કલ્લાન કપ્પ સગ્ગમ્મિ મોદત્તીતિ ।

અર્થાત્-સંઘની સામગ્રી-સંગઠન ગુપ્તકારક છે. સંપત્તી
રહેનારાઓની સદાય કરનારો, ધર્મમાં સિધ્ધ રહેનારો અને સંગઠન
સાધનારો ભિક્ષુ યોગલ્લેસ (જીવનધ્યેય) નિર્વાણથી મુક્ત થતો નથી
અને તે ભિક્ષુ સંઘનું સંગઠન કરીને સ્વર્ગમાં કલ્પવર્ષ સુધી સુખ
પામે છે.

સંઘલેહની નિરૂપયોગિતા અને તેથી થતા ગેરલાભો

एक धम्मो मिच्छत्वे ! लोके उपज्जमानो उरमति बहुजना-
दिताव, बहुजनागुलाव, बहुनो जनस्य समत्थाव, अहित्ताव, दुक्खाव देव-
मनुजान । कम्मो एकधम्मो ! मंघमेदो । संघे गो पन मिच्छत्वे ।
मिम्मे अन्नमन्नं अण्डगानि पेव होमि, अन्नमन्નं परिभाषा व होन्ति,
अन्नमन्नं परिक्षेपा व होन्ति, अन्नमन्नं परिव्रजना व होन्ति तत्त
अप्यपपा पेव न प्पहીदन्ति वसमानन् एक्कान्नं अन्नमन्ने होतीति ।

અર્થાત્—લિહુઓ ! લોકમાં એક ધર્મ એવો છે કે જેને પેદા કરવાથી ઘણા લોકોનું અકલ્યાણ, ઘણા લોકોને અમુખ અને દેવ-મનુષ્ય સહિત ઘણા લોકોને અનર્થ, અકલ્યાણ અને દુઃખ પેદા થાય છે. ક્યો તે ધર્મ ? સંઘભેદ. લિહુઓ ! સંઘમાં ભેદ પડવાથી પરસ્પર કલેશકંકસો ઊભા થાય છે, પરસ્પર અપશબ્દ (ગાળાગાળી)નો ઉપયોગ થાય છે, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થાય છે અને પરસ્પર પહિતર્જના-તુચ્છકાર પણ થાય છે. આ પ્રમાણે અપ્રસન્ન થઈ પરસ્પર હળતામળતા નથી અને એકબીજા હળીમળીને રહેનારાઓમાં અન્યથાભાવ—અસદ્ભાવ પેદા થાય છે.

સંઘભેદની દુર્ગતિ

આપાયિકો નેરયિકો કપ્પત્થો સંઘભેદકો ।

વગ્ગારામો અઘમ્મત્થો યોગક્ષેમતો ધંસતિ ।

સંઘ સમગ્ગ મિત્વાન કપ્પં નિરયમ્હિ પચ્ચતીતિ ।

અર્થાત્—સંઘભેદમાં આનંદ માનનારો, અધર્મ કરનારો નરકમાં કલ્પવર્ષ સુધી રહેનારો, સંઘભેદ પાડનાર—સંઘભેદક યોગક્ષેમ—નિર્વાણ (હવનધ્યેય)થી વ્યુત થાય છે અને તે સંગઠિત સંઘમાં ભેદ પાડીને નરકમાં કલ્પવર્ષ સુધી દુઃખ પામે છે.

સંઘસંગઠનનાં સાધનો

હ હિમે મિક્કલ્ ! ધમ્મા સારાણીયા પિયકરણા ગરુકરણા સંગહાય અવિવાદાય, સામગ્ગિયા ઇકીભાવાય સંવતન્તિ । કતમે હ ?

(૧) ઇધ મિક્કલ્લવે ! મિક્કલ્લુનો મેત્તં કાયકમ્મં...રહો વ ।

(૨) ઇધ મિક્કલ્લવે ! મિક્કલ્લુનો મેત્તં વચીકમ્મં...રહો વ ।

(૩) ઇધ મિક્કલ્લવે ! મિક્કલ્લુનો મેત્તં મનોકમ્મં...રહો વ ।

(૪) મિક્કલ્લવે ! મિક્કલ્લુ યે તે લામા ધમ્મિકા ધમ્મલલ્લા અન્તમણે પત્તપરિચાપન્નમત્તંડપિ તથારૂપેહિ લાભેહિ અપ્પટિવિમત્તમોગી હોતિ સીલ-વન્તેહિ સવ્રદ્ધચારીહિ સાધારણમોગી ।

પરિશિષ્ટ ૮ મું

ચારિત્ર-ધર્મ

ગૌડ ગૃહસ્થ-ધર્મ

દશશીલ ધર્મ

“ સપરિગ્રહ ગૃહસ્થ માટે કેવળ નિવૃત્તિ-ધર્મ મુજબ વર્તવું મંજૂ નથી. માટે જે રીતે વર્તવાથી આપણ સન્નિવૃત્ત ગાય તે ગૃહસ્થનું વળ દું કદું હું:—

“ તેણે પ્રાણનાં કરવી નહિ કે કસાવવી નહિ. સર્વ જૂનમાન પ્રત્યે પછી તે રિયર મો કે ચર હો. હંડગુદિ-શિશ્યાગ્રનિનો ત્યાગ કરીને વર્તવું.

“ તે પછી સમણુ આવડે, કાર્ધ જગ્યાએ કાર્ધપણુ વરતુની ચોરી કરનારને ઉત્તેજન ન આપવું; આ રીતે બધા અદત્તાજાનનો ત્યાગ કરવો.

“ તે સુત આવડે ધગધગતા, સળગતા કાસ્યાની ખાઈની જેમ અષ્ણતચર્યનો ત્યાગ કરવો; પણ જે અષ્ણતચર્યનું પાલન અશક્ય હોય તો અતે પરદારગમન તો ન જ કરવું.

“ સભામાં, પરિપદમાં, અથવા એકલો જ ખીજ સાથે બોલતા હોઈએ ત્યારે બોલું ન બોલવું, ખીજ પાસે ન બોલાવવું અને બોલું બોલનારને ઉત્તેજન ન આપવું; આ રીતે બધા અસસનો ત્યાગ કરવો.

“ જે ગૃહસ્થ આ છુદ્ધધર્મ પાળે તેણે મઘપાન ન કરવું, ખીજને મઘ ન આપવું અને પીનારાને ઉત્તેજન ન આપવું; પણ તે ઉન્માદ્યારક છે એમ સમજીને વર્તવું.

“ કારણ કે, દારના ઘેનમાં મૂર્ખ લોકો પાપાયરણ કરે છે અને ખીજ લોકોને પણ પ્રમત્ત કરે છે. પાપનું આયતન, ઉન્માદ્યારક, મોહ-કારક અને મૂર્ખપ્રિય એવા આ કૃત્યને વર્ત્ય કરવું.

“માનુષ્ય ન હરે, ઘોડી ન હરે, પોતું ન ભંગાવું, મગપી ન રહે, અપ્રજાપતિ અને ઓળંગથી વિગત થવું અને અશાંતિ એટલે રીત ન જાયું.”

“માતા પાશુ ન હરે, ચંદન ન ભંગાવું. માદી પાટ ઉપર અથવા જમીન ઉપર મૂકી, દુઃખની પાશ મચેલા જુદા પ્રકારના દરેલા આ અટાંગ ઉપોસથાન છે એમ કહે છે.

“અને આ અટાંગપણા સમયે જ ઉપોસથાન વચખતારીએ ચોરસ, પૂનમ અને આદ્ય એ ત્રણ દિવસોએ અને વર્ષાઋતુમાં પ્રસન્ન મનથી પાળવો.

“ત્યારપછી ઉપોસથાને ખીલે દિવસે પ્રભાતે તે શૂને પ્રસન્ન મિત્રથી મિત્રમંથન અનુષ્ઠાન કરીને મિત્રજોમાં વચાચોગ અથવા પાન વહેવવાં.

“ધર્મધાર્મિકી માખાપતું પાલન કરવું, અને દાર્મિક રીતે વેપાર કરવો. આ રીતે ચક્રસ્થ જો સાવધાનતાથી વર્તે તો તે સ્વર્ગનિને પામે છે.”

(ધર્મિકસુત સુતનિષાત) વ્કોક-૩૧૩-૪૦૪

સુતનિષાત (યુગ્વદાતી અનુવાદવાળું) ૫ ૮૫-૮૬

.....

પરિશિષ્ટ ૯ મું

અસ્તિકાવ-ધર્મ

સાતેમા ‘અતિકાવ’ અર્થાત્ અસ્તિકાવની દીક્ષા આ પ્રમાણે થી છે:—

અનયઃ પ્રવેગાન્નંદાં કવ્યો-કર્મશક્તિકાવઃ મ એવ ધર્મો ગતિપર્યાય વપુન્નયોપાર્ણાશ્વમ્નિકાવ-ધર્મઃ ॥

* સ્તોત્રકાવઃ—એટલે શીવકાવ, આ ગાંધ આપ અને બાવની દ્રષ્ટિએ એક જ છે.

અર્થ:-અસ્તિ-પ્રદેશની કાવ અર્થાત્, અવસ્થાને અસ્તિકાય કહે છે; તદ્વચ્ચ એ ધર્મ છે તે બનિ ગાને પાશ્વિકામાં કુલ અને પાશ્વિકાને ધારણકર્તા હોવાથી અસ્તિકાય-ધર્મ કહેવાય છે.

અર્થ દીકરાએ પંચાસ્તિકાયમાંથી કાવ ધર્માસ્તિકાયને જ અસ્તિકાયધર્મ કહ્યાએ છે. આનો નામપૂર્વક એ છે કે ભગવતીક મૂલમાં ધર્માસ્તિકાયના અભિવચન અર્થાત્, અનેક નામોમાં ધર્મ અને ધર્માસ્તિકાયને સાધર્મ્યરૂપે એક માનવામાં આવ્યું છે. ત્યાં નીચે પ્રમ.એ પાઠ છે:-

ધર્મસ્તિકાયમ્ નં મંત્રેન્નાસ્તિ અભિવચના પશ્યતા ? મેવમા ! અંગેના અભિવચના પશ્યતા । તેજઃશ્લોક:-ધર્મેન્નિ વા, ધર્મસ્તિકાય વા, પાશ્વિકવાચવંરમર્મેન્નિ વા, સુગાત્યાચવંરમર્મેન્નિ વા, પદ્મ જાત પરિગતવંરમર્મેન્નિ, કંઠ વિવંરેન્નિ વા, જાત મિન્દ્રાન્દમગમલિવંરેન્નિ વા, શ્રિયાસમિર્ણિ વા, ભાસાસમિર્ણિ વા, પસાસમિર્ણિ વા, આદ્યાગમંદમનનિકલેવયાસમિર્ણિ વા, ઉચારપાસવળમેવજઙ્ગસિવાગતરિકાયણિયાસમિર્ણિ વા જે, આ મર્મે તદ્દપ્પગારા સચ્ચે તે ધર્મસ્તિકાયમ્ અભિવચના ॥

આ પાઠ ઉપરથી એ મિદ્ધ થાય છે કે ધર્મ અને ધર્માસ્તિકાય નામના સાધર્મ્યથી બંનેને એક જ માનવામાં આવ્યાં છે; આથી દીકરાએ અસ્તિકાય-ધર્મમાં ધર્મ શબ્દની સાથે ધર્માસ્તિકાયનું જ ઉદાહરણ-સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. ધર્માસ્તિકાયનું ધર્મ સાથે સાધર્મ્ય બતાવવાનું કારણ એ પણ છે કે ધર્માસ્તિકાય ગતિસદાયક દ્રવ્ય છે; એટલા માટે ઈર્મનો નાશ કરવામાં ધર્માસ્તિકાયની પણ સહાયતા પહોંચે છે. કદાચ આ અભિપ્રાયથી શાસ્ત્રકારોએ ધર્મ અને ધર્માસ્તિકાયને એક નામથી બતાવ્યું હોય.

અસ્તિકાયનાં પાંચ ભેદ છે. તેમાં છવાસ્તિકાય પણ છે. અને છવાસ્તિકાય સાથે સંબંધ હોવાથી છવનધર્મના અર્થમાં અસ્તિકાય ધર્મનું વર્ણન કર્યું છે.

ધર્મ અને ધર્મનાયક

સ્થવિરધર્મ-નાયકધર્મ

[ઉત્તરાધર્મ]

વિષયપ્રવેશ

यमिह सच्चं च धम्मो च अहिंसा संजमो दमो ।
स वे वन्तमलो धीरो सो येरो'त्ति पवुच्चति ॥

જેના હૃદયમાં અહિંસા, સંયમ, સત્ય, દમ-તત્વ આદિ ધર્મ-
ગુણોનો વાસ છે તથા જે દોષરહિત અને ધીર છે તે જ માથો
'સ્થવિર-ધર્મનાયક' કહેવાય છે.

કેાઈપણુ ધર્મ, સમાજ કે રાષ્ટ્રને નેતાની પરમ આવશ્યકતા
રહે છે. કારણ કે નાયક જ ધાર્મિક સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને
પુંજીભૂત કરે છે, નાયક જ રાષ્ટ્રીય કે ધાર્મિક મતને અભિવ્યક્ત કરે
છે અને નાયક જ ધાર્મિક, સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને ગતિશીલ
અને સમજા બનાવે છે.

સાચો નાયક તે છે કે જે ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્રનો પથ-
પ્રદર્શક હોય અને રાષ્ટ્રના કાર્યવ્યાપાર તથા વિચારોનું નિયંત્રણ
કરતો હોય.

ન્યાય-નેતૃત્વના અભાવે રાષ્ટ્રમાં અખવસ્થા અને અનિયંત્રિ-
તા અને પરિણામે અસંકુચતા મળે છે. સંસારના કાંઈપણ રાષ્ટ્રના
નેતાસ ઉપર દષ્ટિ ફેંકતા તમને રપટ જણાશે કે આદિલનો-
છી તે આદિલન ધાર્મિક હોય, સામાજિક હોય, રાજનીતિક હોય,
સાંસ્કૃતિક હોય-ની સફળતા દમેમાં એવા નેતાઓના હાથમાં રહી
કે જેઓ દરેક રીતે પ્રજાનો સદયોગ મેળવવામાં સમર્થ હતા.
આના પ્રમાણ માટે આપણે રાજનીતિવિજ્ઞાન કે સમાજશાસ્ત્રના
અર્થમાં કોઈ ઊતરવાની આવશ્યકતા નથી. જિજ્ઞાસુ રાષ્ટ્રોના
વર્તમાન નાથકો જ એ સત્યના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણભૂત છે. પ્રજાનો નેતા
તે પ્રજાનો સેવક છે. સેવકને કાંઈ દાન ન જોઈએ, સેવકને કાંઈ પૂજા
ન જોઈએ. પૂજાની ઇચ્છાથી કરેલી સેવા એ સેવા જ નથી.

ધાર્મિકવૃત્તિરાજી પોતાને 'ધર્માત્મા' કહેવડાવવાનો વિચાર
કર્યો પણ ન કરે. હંજનું નામનિશાન પણ તેમના ચારિત્રમાં ન મળે.

જેણે તદ્દન ઇન્દ્રિયદમન કર્યું છે અને શરીરચાત્રને જ સાડુ જેની
ઈન્દ્રિયો વ્યાપાર કરે છે, જેણે સર્વવિકારોને છૂતી લીધા છે અને
જેણે આત્માને પીજાવ્યો છે તે 'ધર્માત્મા છે-ધર્મનાયક છે.'

જે પુરુષ સાધુજીવન ગાળે છે, જેની વૃત્તિઓ સાદી છે, જે
સવની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે, જે નમ્રતામય છે, જે સત્યનું સ્વરૂપ છે, જેણે
પેલાપણા-દુષ્ટનો આત્મનિક ત્યાગ કર્યો છે તે પુરુષ પોતે જાણે,
અથવા ન જાણે તેા પણ ધર્માત્મા-ધર્મપુરુષ-ધર્મનાયક છે. આવા
ધર્મિક પુરુષને યાત્રકારો 'સ્થવિર' શબ્દથી સંજોષે છે. 'સ્થવિર'
શબ્દ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોથી સંપન્ન વૃદ્ધ એ અર્થમાં
વપ્રયોગ્ય છે એ ઉપર આપેલી 'સ્થવિર' શબ્દનો સાચોય વ્યાખ્યા
ઉપરથી રપટ જણાય છે.

દશવિધ ધર્મોની મુખ્યવસ્થા કરવા માટે યાત્રકારોએ દશવિધ
સ્થવિરોની યોજના કરી છે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં દશ પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરાવવા માટે નીચે લખેલા દશ સ્થાવરો-ધર્મનાયકોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે:-

(૧) ગ્રામસ્થવિર,	(૨) નગરસ્થવિર,	(૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર,
(૪) પ્રજાસ્તાસ્થવિર,	(૫) કુલસ્થવિર,	(૬) ગણસ્થવિર,
(૭) સંઘસ્થવિર,	(૮) જાતિસ્થવિર,	(૯) સૂત્રસ્થવિર,
(૧૦) સંયમસ્થવિર.	(પર્યાયસ્થવિર)	

ઉપર લખેલા દશ સ્થવિરો-ધર્મનાયકોની વિશેષ વ્યાખ્યા અત્રે ક્રમશઃ કરવામાં આવશે.

(૧)

આમસ્થવિર-આમનાયક

[ગામ-ચેરા]

આસ્તવર્ષનો ઉદાર આસ્તવર્ષના સારાસાત લાખ ગામડાં સંપન્ન થવામાં રહેલો છે. એ નાનાં નાનાં ગામડાંએ આસ્તવર્ષની સાથે સંસ્કૃતિ છે.

આમસ્થવિર એ શાશ્વીય શબ્દ છે આપણે બાધામાં તેને ગામનો મુખી, ગામનો પટેલ કે ગામનો નાયક કહીએ છીએ. ગામની અંદર જે દુર્ઘવસ્થા કે અવ્યવસ્થા પ્રવર્તતી હોય તે દૂર કરી તેની જગ્યાએ સુવ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવી તે આમનાયકનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

દુર્ઘવસ્થા શી છે અને સુવ્યવસ્થા શી છે-એ વાતનો વિવેક કરવો સાધારણ મનુષ્યો માટે સરલ નથી આ વાતને બરાબર તેજ મનુષ્ય અમલ કરે છે કે જેમને આ વિષયમાં પોતાનો બકિંગમ અનુભવ આપે હોય અને જેમને ઉપર કહેલા દશ પ્રકારના ધર્મોની સંકલ્પના પ્રત્યેક અંદાઝનું પૂરેપૂરું ધ્યાન હોય. જેમને દશ ધર્મોનું બરાબર જ્ઞાન અને જ્ઞાન દ્વારા તે મનુષ્ય દુર્ઘવસ્થા અને સુવ્યવસ્થાનો વિવેક બરાબર કરી શકે; કારણ કે કુદરતના નિયમોની મુદરમાં મુદર વ્યવસ્થા કરનાર ધર્મ છે. જ્યાં ધર્મ નથી ત્યાં વ્યવસ્થા નથી. અને જ્યાં વ્યવસ્થા નથી ત્યાં સુખશાન્તિ નથી. એટલા માટે ગામ, નગર કે રાષ્ટ્રમાં સુખશાન્તિ સ્થાપવા માટે ગામધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ

આદિ ધર્મોનું પૂર્વાપર જાન ધર્મનાયકને અવશ્ય મેળવું પડે. ને મનુષ્ય એકાંગી દૃષ્ટિથી ધર્મોનો વિચાર કરે છે ને મનુષ્ય દુર્ગવસ્થા અને સુવ્યવસ્થાનો વિવેક શું કરી શકે ? માટે ધર્મનાયકે ગ્રામમાં સુવ્યવસ્થા અને સુખશાન્તિ સ્થાપિત કરવા માટે વિવેકદૃષ્ટિ અવશ્ય પ્રગવવી જોઈએ.

ગામમાં દુર્ગવસ્થા પેદા થવાથી ગામ હમેશાં પતનને પથે ધસડાય છે. ને ગામમાં સુવ્યવસ્થા ન જળવાય તો ગામમાં ચેરી થાય છે, બિચાર વધે છે, લોકો ખૂબે મરે છે અને આખરે ગ્રામ્ય-જીવનનું પતન પણ થાય છે. આ વાત ધ્રુવ-સત્ય છે. કારણ કે એક તો અવ્યવસ્થિત ગામમાં સામાન્ય રીતે અનાયાર કેદાએલો હોય છે અને ત્યારે લોકોને ખાવાને અન્ન અને પહેરવાને માટે પૂરતાં કપડાં પણ મળતાં નથી ત્યારે તો અનાયારની અવધિ રહેતી નથી. અનાયાર-અત્યાચારને રોકવા માટે અને લોકોને સત્ય અને ન્યાયના માર્ગે લાવવા માટે એક ગ્રામનાયક-સુવ્યવસ્થાપકની આવશ્યકતા રહે છે કે જે અવ્યવસ્થા દૂર કરી ગામમાં સુવ્યવસ્થા સ્થાપિત કરે.

આજે ગામડાઓમાં સ્થવિરો-ગ્રામસેવકો ઘણા ઓછા છે. અને તેથી ગ્રામોદ્ધારનું મહત્ત્વનું કામ વ્યવસ્થિત થતું નથી. ગ્રામનાયકો ને ગ્રામોદ્ધારના કામમાં પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે તો નગરોદ્ધાર અને રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરવામાં વાર ન લાગે. ગ્રામનાયકનું ગામની વ્યવસ્થા કરવામાં શું સ્થાન છે ? તે વાત ઘણી જ વિસ્તૃત છે. પણ નીચેના એક બૌદ્ધશાસ્ત્રીય ઉદાહરણથી એ વાતનો સંક્ષિપ્ત સાર સમજવામાં આવી જશે:—

કોઈ એક ગામમાં ‘મધા’ નામનો એક ગ્રામનાયક રહેતો હતો. આ એક જ ગ્રામસેવકે પોતાના ચારિત્રવળથી, પ્રજ્ઞના પ્રેમથી અને પોતાના વ્યક્તિત્વના પ્રભાવથી આખા ગામમાં એવી મુંદર પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી કે ગામના લોકો તેના વચનને ધર્મવચન માની માથે ચડાવતા હતા. મધાનું પડયું વચન સા કોઈ ઝીલી લેતા હતા-

અને ડેટલો કરવો, ગાળ, ભંડા આદિ પશુવનની સારસંભાળ રાખવી વગેરે દૃષિ-રૂપાર વિષે સ્પષ્ટ સમજૂતી આપતો.

કાર્ધવાર મધો જાગરતા નવરાશના સમયે જલેસાને અને માં જોતે પણ એકા કરી 'શ્રીધર્મ' વિષે સારી બાબામાં સમજાવ આપ કાર્ધવાર બાળકોને ડેવીરીતે પાળવા-પોષવાં વગેરે વિષે સારી શીખાર આપતો, કાર્ધવાર ધરમાં સફારી ડેવીરીતે રાખવી તેનું જ્ઞાન કર. અને કાર્ધવાર શ્રીઓએ નવરાશના સમયે રંગિયો કાંતવો, વજૂ ગૂંથવું વગેરે ધરધંધાઓ કરતાં રહેવા માટે તેઓમાં ઉત્સાહપ્રાણુ ફેલાવતો.

કાર્ધવાર મધો ગામના નવસોદીવંતા નવજુવાનોને બપોરે એકા કરી યૌવનધનની કીમત સમજાવતો. કાર્ધવાર નવજુવાનો દેશ સમાજનું અને ધર્મનું ડેટલું દિત સાધી શકે છે તેને આજે જિતાર આપતો અને ઉપાના આંગણે જિમેલા નવજુવાનોએ પોતા યૌવનશક્તિનો સ્વપરવિશ્વાસમાં ડેવીરીતે સદુપયોગ કરવો જોઈ તેની સ્પષ્ટ સમજૂતી આપી જુવાનોમાં યૌવનપ્રાણુ પૂરતો અને યૌવનની પ્રાણુપ્રતિષ્ઠા સાચવવા માટે જાગ્રત રહેવાની ચેતવણી આપતો. કાર્ધવાર સંધ્યાના સમયે મધો શેરીઓના બાળકોને પણ એકા કર. અને તેમને રમતો-ગમતો શીખડાવતો, કાર્ધવાર તેમને અક્ષરજ્ઞ આપતો, કાર્ધવાર બાળકોને ભાવિજીવનના વિશ્વાસની દિનસલાહ આપતો અને કાર્ધવાર હાસ્યયુક્ત વાતો કહી બાળકોને પેટ પકડી હસાવતો.

આ પ્રમાણે મધો બાળકો, શ્રીઓ, જુવાનો, વૃદ્ધો બધા ખૂબ જ પ્રિય યર્થ પડ્યો હતો. મધાની આ સત્પ્રવૃત્તિથી ગામના લોકો તેને પોતાનો ગ્રામનાયક સમજતા અને તેનું કહ્યું માનવા હનેશ નૈયાર રહેતા.

મધો કહેવા કરતાં કરી જતાવવામાં માનતો હતો. શેરીઓમાં કે રસ્તા ઉપર કુડોકચરો પડ્યો હોય તો તે ઉપાડી બહાર ફેંક આપતો, અને ગંદકીવાળાં સ્થાનને એકદમ સાફ કરી નાંખતો. બણીવા

સેરીઓની સીઓ ભણીનેઈને કૂડોકચરો સાફ કરેલા રથાને ફેંડી
મળતી પણ મધો સીઓ ઉપર મેધિન ન મતાં કૂડોકચરો પાછો
ઉપાડી જતો. મધાનો આવો નિસ્વાર્થ સેવાભાવ નેઈ સીઓ
મળિન થઈ જતી અને ફરી એવું અનુચિત કાર્ય ન કરતાં ગિપ્ટી
મરના દાર્પમાં મદદ કરતી.

મલાની આ સુખ્યવસ્થાથી આખું ગામ એકદમ સ્વચ્છ અને
સુખ્ય જાણતું હતું. ગામના લોકો ગામની આવી સ્વચ્છતા, સુખ્યતા
અને સુખ્યવસ્થા નેઈ આનંદિત થતા હતા. પણ સત્કાર્યોમાં દમોશાં
વિષો નો છે એ ન્યાયે મધાની આ સત્પ્રતિષ્ઠાથી એક દારૂ
વેચનારો અને ખીજ રાજ્યાધિકારીઓ મધાથી નારુજ રહેના હતા.
મધાની સુખ્યવસ્થાથી તે ગામમાં કોઈ સગાથી રહો ન હતો તેમ જ
ગામમાં બધા સલાદસંપથી રહેના દોવાથી કોઈ ફરીવાર કરનાર પગુ
રહો ન હતો. આ કારણે દારૂ વેચનાર નથા રાજ્યાધિકારીઓને આખો
સ્વચ્છ ખાલી દારૂ બેસી રહેતું પડતું.

આખરે રાજ્યાધિકારીઓએ મધા ઉપર ખોટો આરોપ ચકાવી
મગધનરેશ સમક્ષ મધાની ફરીવાર ફરી મગધનરેશનાં કાન રાજ્યા-
ધિકારીઓએ મધાની વિરુદ્ધ પડેલેથી બંબેલાં હતાં કે આ મધો
લોકોમાં રાજ્યવિરુદ્ધ વિદોહ અને ઉગેરણી ફેલાવે છે અને એ રીતે
રાજ્યશાસનમાં ઉપદ્રવપાત્ર કરવા માટે છે માટે મધો એ રાજ્યનો
મોટો ઘ-દેમાર છે એટલે રાજ્યવિદોહી મધાને સખન શિક્ષા
થી નેઈ એ.

મગધનરેશ રાજ્યાધિકારીઓની બમળાગમાં ફસાઈ મધા. અને
રાજ્યાધિકારીઓના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી મગધનરેશ નિરપરાધી
મધાને તથા તેમના અનુયાયીઓને દારૂની પગના કચકપાન કરાવી
તેમને મારી નાંખવાની કહાર આપી. મગધનરેશની આ કહેાર
આગા માંજી બધાનું ફવાફ પણ કરકમ નહિ. મધો સારીરિન

સમજાવેલ રત્નો કે ‘મર્મ’ અને ‘મર્મનાયક’ ના આપને જણાવે જણાવે તે સત્ય-
માર્ગ કિપર નિયમ કયો રહ્યો. મગધનરેશે મધાને કહ્યું કે ‘મધા !
‘તું’ રાત્રિવિદોની કામ કોણે કે અને રાત્રિવિદોની કામમાં રહે.’
મધો મગધનરેશનો આવી વાત સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થયો. મધાને
આટલો વાગ્યું કે તે ને કાંઈ પ્રગતિ કરી રત્નો છે તેમાં રાત્રિવિદોની
રેતુ’ કયા કામ નથી કોણે રાત્રિવિદોની કામમાં ગમે કરી રહ્યો છે,
એટલે તેણે મગધનરેશને નમનાપૂર્વક કહ્યું કે “ મહારાજ ! હું ને કાંઈ
પ્રગતિ કરી રત્નો છું તેમાં રાત્રિવિદોની ગમે કામ નથી. હું તો
રાત્રિવિદોની કામ કરી રત્નો છું. જાણી આપને જો હું રાત્રિવિદોની
જગ્યાનો ટોડ તો આપની આજ્ઞા પણ માથે ચડાવવા નિવાર છું.”
મગધનરેશે મધાની આ વાત ધણી જ આનંદપૂર્વક સાંભળી. અને
કહ્યું કે ‘મધા ! તું આખા દિવસમાં પ્રગતિ થું કરે છે ! હું તે
જાણુવા આદું છું.’

મધાએ પોતાના આખા દિવસની દિનચર્યા કરી સાંભળાવી.
મગધનરેશે મધાની દિનચર્યા અને પ્રગતિ સાંભળી રત્ના બાદ ગામના
લોકોને પૂછ્યું કે ‘પ્રજ્ઞાનનો ! મધાની આ પ્રગતિથી તમને શું લાભ,
ગેરલાભ થયો તે હું જાણુવા આદું છું.’

પ્રજ્ઞાનનોએ જવાબ આપ્યો કે ‘મહારાજ ! મધાની આ સત્ય-
પ્રગતિથી આખા ગામમાં ટોડ શરાણી, લુગારી, દુરાચારી રત્ન’ નથી
અને બાળકો, યુવાનો, સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો બધાંને સત્યથે ચડાવી આખા
ગામમાં સુખશાન્તિ ફેલાવી છે. અમે મધાના સત્યાર્થથી ઘણા જ સંતુષ્ટ
થયા છીએ. ખરેખર મધો અમારા સાચો નાયક છે. અમારે માટે
તો તે પૂજનીય છે.’

મગધનરેશ મધાની આટલી બધી પ્રશંસા પ્રજ્ઞાનનો પામેથી
સાંભળી ઘણો જ આનંદિત થયો. મહારાજે દારૂ વેચનારાઓ તથા
રાત્રિવિદોનીઓને બોલાવી પૂછ્યું કે, તમે ને મધાને રાત્રિવિદોની

કોઈ કોઈ જ અપને પ્રવર્તનોમાં ગાંધારીવારુ અને અપને નહીં
કે છે, તેમ કોઈ કોઈ જ અપને પ્રવર્તનોમાં કાચા ?

કેવું વેચનરાશિ અને અપને વિદ્યાર્થીઓ પોતાની કલ્યાણની
કિંદ્રિ અને એક આયોજક દ્વારા આપવામાં આવેલા કલ્યાણ માટે
પ્રવર્તન કરવા માટે અને અપને વિદ્યાર્થીઓ અપને પોતાની કલ્યાણની
સેવામાં માટે એક આયોજકને કોઈ અપને અપને દ્વારા આપી.
અપને વિદ્યાર્થીઓ અપને આયોજક અને આયોજકને એક પોતાની જાણી
અને એ પોતાની આયોજક અપને આયોજકને એક પોતાની જાણી
તેને વિદ્યાર્થીઓ અપને અપને આયોજકને આયોજકની પાસે
આપી તેને નવાં નવાં.

સાચા આયોજકવિદ્યાર્થી કેવા જોઈ છે, તેમને આયોજકની કલ્યાણ
અપને વિદ્યાર્થીઓ વળેલા પોતાની જાણી અને સત્યપરોક્ષાવા વિદ્યાર્થી અપને
તેમને કલ્યાણ જાણી નિયમના અને દામનાનો પરિચય આપવો
પોતા છે તેનો સ્પષ્ટ અપને આયોજક અપને ઉદાહરણથી આવી
કોઈ એક છે.

તે વેચનના આયોજકો અપને અપને પોતાની કલ્યાણ એવા
નહીં તેઓ નિર્ભય દવા અને તેથી જ તેમની નિર્ભયતાથી
અપને વિદ્યાર્થીઓ અપને અપને પોતાની જાણી આયોજકને આપવું
પોતા કલ્યાણ.

આજે આયોજકોમાં 'અપ' જેવો આયોજક જોઈએ જાડો
નથી પ્રત્યેક મનુષ્યો પોતા પોતાનું સંભાળવામાં જ સ્વાર્થી થઈ રચના
પરમા રહે છે. આ જ કારણે આજે આયોજકોની જાણી અપને અપને
રહો છે આયોજકોમાં સાચા આયોજકોને આયોજક દોવાને કારણે જ
દુર્ગતિઓનું સેવન કરવામાં આયોજકોની તથા કલ્યાણમાં જાણી કલ્યાણ કરવામાં
આયોજકોની અત્યધિક જાણી થઈ રહો છે.

જે આયોજક અધિનાયક જુદામાન હોય છે તે આયોજક પ્રવર્તને

દુઃકાળે પડ્યા છતાં પણ, મુશ્કેલીમાં મરેલી પાતી નથી. અનેક ગ્રામનાગક પોતાની સર્વશક્તિથી જીવિતનો જવાબદાર બિચાર હશે. પાનગનો સમગ્ર ધરાની રાખે છે કે જેથી દુઃખાવના સમયે તેના સદુપયોગ ધર્મ શરૂ છે અને તેથી મામવાસીઓને કપડાં સદન કરતાં પાતાં નથી.

આજે ગ્રામનાગકના અર્થમાં ગ્રામીણ જનતાનું જનનધન - ગૌવંશ સ્વજ્ઞાન અને દુર્ઘનસ્થાને કારણે વંદ્યાર્થ રહ્યું છે. જો કોઈ ગ્રામનાગક હોય તો તે ગૌવંશની રક્ષા માટે ગંભીર જવાબદારી રાખે છે અને જીવિતમાં ગૌવંશનું રક્ષણ અને વર્ધન માત્ર તેના ઉપાયો માત્ર છે.

આજે કોઈ સાચો ગ્રામનાગક બહાર પડે અને ગ્રામીણ જનતા તેની કાર્યપ્રણાલીમાં સંપૂર્ણ સદકાર આપે તો ભારતવર્ષનો અસ્ત થયેલા જ્ઞાનચૂર્ણનો પાછો જરૂર ઉદય થાય.

માનવસમાજનું જીવન ત્યાંસુધી અત્યંત અને વસ્ત્ર ઉપર અવલંબિત છે ત્યાંસુધી માનવસમાજે ગ્રામધર્મને અતિ મહત્વનું સ્થાન આપવું જ પડશે. કારણ કે સંસારમાં મનુષ્યો માટે સાધારણતઃ અન્ન અને કપડાંની સર્વપ્રથમ વિશેષ આવશ્યકતા રહે છે. અન્ય વસ્તુઓ વિના તો કામ ચાલી શકે છે પણ અન્ન અને વસ્ત્ર જેવી જીવનોપયોગી વસ્તુઓ વિના ચાલી શકે નહિ.

ભારતવર્ષમાં એવાં ગામો અસ્તિત્વમાં છે કે જે પોતાની જ નીપજમાંથી ઉપર્યુક્ત બન્ને આવશ્યકતાઓને પૂરી પાડી શકે છે. ગામમાં પેદા કરેલું અન્ન ગામોની બધી ખાદ્ય વસ્તુઓની આવશ્યકતા પૂરી પાડી શકે છે. બાકી વસ્ત્રોની વાત રહી.

પ્રાચીન સમયમાં પ્રત્યેક ગામમાં કપડાં તૈયાર કરવામાં આવતાં. પ્રાયઃ કોઈ ગામ એવું ખાલી ન હતું કે ત્યાં કપડું તૈયાર થતું ન હોય ! ન્યારે પ્રત્યેક ગામો પોતાના માટે પહેરવાનાં કપડાં અને ખાદ્ય

ત્યારે આમધર્મનો ધર્મ અમલવાળા અમલજૂને સમજાવશે અને સમજેશે. ધર્મ હિંદમાં જેવડીયું ત્યારે અમલવાળા પૂનર્વિના શિષ્યે પીસાવડેલા દશે.

ભારતવર્ષમાં ત્યારે સાચા આચરેવશ હવા ત્યારે આમધર્મ ગયા ધર્મોનું સંગ્રહણ કરતો હતો. અર્થાત્ આમધર્મ જ ભગવાન, રામકૃષ્ણ આદિને પોતાને અને ગણતરતો.

ત્યારે જે હાલના વર્ષ પડેલાંની વાત છે તે ત્યારે સમગ્ર મન્દ્ર-શુભના રાજદરબારમાં સીસા દેશનો રાજદર બેગેરમાનક આગેા હતો ત્યારે તે ભારતવર્ષના ધર્મ વિશે પોતાના કેવલાંક વર્ષોના અનુભવે વર્ણવતાં લખે છે કે:—

‘ભારતવર્ષમાં ધર્મની એવી મુંઝવણ વ્યવસ્થા છે કે ભારતીય લોકો પોતાના મક્કનને તાણું પણ દેના નથી. અસત્ય જોડના નથી અને દુષ્કૃતિનું સેવન કરતા નથી.’

આજે પણ એ જ ભારતભૂમિ છે કે જેના શુભગાન એક પર-દેશીએ મુક્તકદે ગાયાં હતાં.

આજે પણ એ જ પુણ્યમયી ભારતભૂમિને આમધર્મના પાત્રનદારા ઉત્તમ ખનાવવાની આવશ્યકતા છે.

ભારતવર્ષની આમવ્યવસ્થાનું ઉપર જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવી વ્યવસ્થા ભારતવર્ષમાં ફરીવાર જે દિવસે આમનાથકોદારા ચાલુ થશે તે દિવસે ભારતમાં પુનઃ આનંદમંગલની હવા ચોતરફ ફેલાશે અને શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાશે એવું ભારતના શુભચિન્તકોનું માનવું છે.

શકે; નાગરિકાનું નિયંત્રણ આમ્યજનો દરી ન શકે. એક કવિએ અધિકારમયાદા વિશે કીક જ કહ્યું છે કે—

કેસે છોટું નગરને સરત વડેન કોં કામ ।

મડયો દમામ જાત ક્યોં લેં વૂંદે કોં વામ ॥

ભાવાર્થ:—કેમ અને નાના થઈ નર મોટાનું કામ;

ઉંદર ચર્મ વડે કદિ દોલ ન અને તે જાણુ.

‘છાકરાંથી છાક પીવાય નહિ’ એ લોકાદિતિ અનુસાર નાના માણસોથી મોટા માણસોનું કામ થવું મુશ્કેલ છે. જેઓનાં બુદ્ધિ, વૈભવ અને પ્રભાવ ઓછાં છે, તેઓથી મોટાઓનું કામ શી રીતે થઈ શકે ? જેવી રીતે ઉંદરની ખાલ વડે નગારું મઢી શકાતું નથી તેવી જ રીતે આમસ્થવિર નગરસ્થવિરનું કામ કરી શકે નહિ. અને એટલા જ માટે નગરધર્મની વ્યવસ્થા કરવા માટે સ્વતંત્ર નગરસ્થવિર—નગરનાયકની આવશ્યકતા રહે છે.

જે સંબંધ સમુદ્રમાં વહાણ અને હોડકાનો છે તે જ સંબંધ ગ્રામ અને નગર વચ્ચેનો છે. વહાણ હોડા પાણીમાં રહી શકે છે, અને હીછરા પાણીમાં ચાલી શકતું નથી. એટલા માટે હોડકું કિનારા ઉપરનો માલ લઈને વહાણમાં અને વહાણનો માલ કિનારા ઉપર લાવે છે. તેવી જ રીતે નગર એ વહાણરૂપ અને ગ્રામ એ હોડકારૂપ છે. જેવી રીતે કિનારાનો માલ હોડકાંદ્વારા વહાણમાં ચડે છે તેવી જ રીતે ગામની વસ્તુઓ નગરમાં જાય છે અને નગરનો માલ ગામડાંમાં આવે છે. આ કારણે ગામ અને નગરનો પારસ્પરિક સંબંધ ગાઢ છે. તદનુસાર ગ્રામનાયક અને નગરનાયક બન્નેનો સંબંધ પણ ગાઢ હોય છે. નગરસ્થવિરમાં નગરોદ્ધાર કરવાની ધગશ હોવી જોઈએ. આગળના નગરનાયકો જેમને આપણે મેયર કે મ્યુનિસિપલ કમિશનર નામથી ઓળખીએ છીએ તેઓ નગરોદ્ધારનું કામ સ્વતઃ ન કરતાં નોકરિયાત માણસો-દ્વારા કરાવે છે. પરિણામે નગરોદ્ધારનું કામ જોઈએ તેવું સુંદર થવું

વિનાયક આદિ ગિરજા-મંદિરાને નિર્માણ માનવસિક નિષ્કામ માનવને સાથેસાથે આગમને સુધે અમુક ભરેર આવી ન હતા અમુક કાળે પોષણિયું માનવ ન મળે ને આદિ ઉચીત-ગિરજા પ્રત્યે કરી નાગરિકમાં શિક્ષણ પ્રતિ ઉત્સાહમય પડે. એ પણ નગરપતિનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

નગરજનો આર્થિક અગમને પ્રતિ દુબી છવન માનતા હોય તેમને અર્થની આવક માનવે તેના રાકન ઉપાંગો પોછ કામધર્મે ગણવવા અને બેકારી દૂર માનવે તેનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ નગરપતિનું જ કામ છે.

નગરના આપારીઓને આપારમાં જે દાર્મ મુદેસીઓ આવતી હોય તે જાણી તેનો નિકાલ કરવો અને નગરનો આપાર દેમ વધે અને નાગરિકો વિશેષ સમૃદ્ધ દેમ માનવે તે વિશે ઉચિત પગલાં લેવાં એ પણ નગરપતિનું કર્તવ્ય છે.

નગરજનો સમાજનાં કદંગા રીતરિવાજને કારણે સામાજિક છવનથી કંટાળી ગયા હોય તો તેમને સમાજસુધારના માર્ગો બતાવવા અને સમાજસુધાર કરવામાં નાગરિકોને સંપૂર્ણ સહકાર આપવો એ પણ નગરપતિનું જ કર્તવ્ય છે.

આ સિવાય નગરજનોની ધાર્મિક, સામાજિક, રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં સમભાવપૂર્વક સક્રિય ભાગ લેવો અને નાગરિકોને સત્પથે લઈ જવા માટે નેતૃત્વ કરવું એ નગરપતિનું કામ છે.

ત્યારે નગરપતિ આ પ્રમાણે શુભ નિષ્ઠા અને પ્રમાણિતતા-પૂર્વક નગરોદ્ધારનું કામ કરે છે ત્યારે તેના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ નગરજનો ઉપર પડ્યા વગર રહેતો નથી. નગરપતિ નગરોદ્ધારના કાર્યદ્વારા નગરજનોનું હૃદય જીતી લે છે અને નગરજનો નગરપતિના આદેશને

બારણાસ એવન ૧૯૨૦માં મયારાજાસાહેબે મંજૂરિપત્ર મળી ઉપર આપ્યા. તેમના સમયમાં રાજ્યનો કામચાર એજન્ટના યામમાં હતો. રાજ્યઅધિકારી મંદર ન હોવાને કારણે પ્રજાને કામ વિશેષ સહેલું પાતું હતું. પ્રજા દુઃખથી ગરબી થઈ હતી. આખો અંદા નમરશેઠ થી ચંપાણાકુટ પાસે ગામી અને દુઃખનિવારણ માટે પગલાં લેવા પ્રાર્થના કરી. નગરશેઠ મયારાજા પાસે ગયા અને પ્રજાનો દુઃખ દર્દી દર કરવા પ્રાર્થના કરી. મયારાજાસાહેબે જવાબમાં જવાબમાં કે, તમે એજન્ટસાહેબ પાસે જઈ જાતી વાત કહો. નગરશેઠ પંચસદિત એજન્ટના બંગલે ગયા. પણ ત્યાં તે કીર્તિલેખી દેવલાલ દેવી, કર્મચારીઓએ એજન્ટ સાહેબના ઢાન ભાંગેલાં કે 'સાહેબ ! આપના ઉપર પ્રજા સંગઠન કરી ચડી આવી છે.'

એજન્ટ કર્મચારીઓના આ સમાચાર સાંભળી બહુ ગુસ્સે થયા. અને તેણે પોતાની રક્ષાર્થે ત્યાંનું તોપખાનું નૈયાર કરાવ્યું. નગરજનો તોપખાનું નૈયાર કરાવ્યાના સમાચાર સાંભળી બહુ ગભરાયા અને તેમણે આખા નગરમાં સખત લડનારા પાટી બધા નાગરિકો નગરશેઠ ચંપાણાકુટની સાથે ઉદેપુર નગરની 'સહેલિયાની* વાડીમાં' ચાલ્યા ગયા. અને ત્યાં નગરજનોને સંપૂર્ણ શાન્તિ અને પરસ્પર મજબૂત સંગઠન જળવવા વિશે નગરશેઠે સલાહ આપી અને નગરશેઠની શુભ શિખામણ બધા નગરજનોએ માન્ય રાખી.

એક દિવસ ઉદેપુરમાં એક બળદ મરાણ પામ્યો. પણ એ મરેલા બળદ ને ખસેડી જવા માટે કર્મચારીઓએ ટેલેલોટાને ઓઝાવ્યા. પણ ટેલેલોટાએ જવાબમાં કહ્યું કે નગરશેઠની આજ્ઞા વિના આવી શકીએ નહિ. કર્મચારીઓ

* ઉદેપુરમાં 'સહેલિયાની વાડી' નામનો સુંદર બાગ છે. ઉદેપુરની પ્રાકૃતિક સૌંદર્યતા અને રમ્યતા જગપ્રસિદ્ધ છે. આ બાગે પણ ત્યાંની સુંદરતામાં ઘણા વધારો કર્યો છે. પહેલાં ત્યાં મહારાણીઓ પોતાની સખીઓ—સહેલીઓ સાથે વાયુસેવન કરવા જતી. જેથી તે બાગ પણ 'સાહેલીઓની વાડી' તરીકે સિદ્ધ થવા પામ્યો છે.

દેવેશ્વરમાં પડી ગયા. આખરે કર્મચારીઓ નગરગેઠ પામે ત્યાં ટેક
 દેખેને મરેલા મળદને ઉપાડી લઈ જવા માટે આગા દેવા પ્રાર્થના
 કરી નગરશેઠ ઉદારચરિત્ર દત્તા તેમજે ટેકલેકિને મરેલા ગળદને
 ઉપાડી લઈ જવાની આગા આપી ત્યારે મરેલો બગદ સદેશમાંથી
 મળેલામાં આપ્યો. નગરશેઠ નગરજનો ઉપર પોતાના વ્યક્તિત્વનો
 ખૂબ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. નગરજનોમાં પણ ખૂબ સંગઠન હતું. એજન્ટ-
 સાહેબ જેમ પોતાના નિશ્ચયમાં દૃઢ રહ્યા તેમ નગરશેઠ પણ પોતાના
 નિશ્ચયમાં દૃઢ રહ્યા. કોઈ કોઈને નમતું આપવા નવાર નહોતા. એજન્ટ-
 સાહેબનો દુરામય જોઈ નગરશેઠ મોટોગાંવ (ગોમૃન્દા) નામના ગામમાં
 ગયા. નગરશેઠને પોતાના ઠાવમાં વિશ્વાસ હતો કે પોતે જ
 હી રહ્યા છે તે નગરજનોના દિન માટે કરી રહ્યા છે. એજન્ટસાહેબે
 ત્યારે નગરશેઠ ઉદેપુર નગર છોડી ગયા ગયા છે એમ સામજ્યું
 ત્યારે તેમને લાગ્યું કે નગરશેઠ અને નગરજનો નગર છોડી ગયા
 ત્યારે તેમને તેની પાછળ કશું કારણ અવશ્ય હોતું જોઈએ. એજન્ટ
 સાહેબે સરદારોદાર નગરશેઠને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને નગર
 છોડી જવાનું કારણ પૂછ્યું. નગરશેઠે નગરજનોની દુઃખદર્દની કહ્યું
 હતા હી મંજલાતી અને એજન્ટસાહેબે શાન્તચિત્ત નગરશેઠની
 બધી વાત સાંભળી અને નગરજનોનાં દુઃખદર્દ ફર કરવાનું વચન આપી
 નગરશેઠને આશ્વાસન આપ્યું.

શેઠ અપાસાસજી અને શેઠ પ્રેમચન્દ્રજી નગરજનોનું ખરા દિલથી
 દિન સાદવા દતા એટલે નગરજનો પણ તેમને પોતાના દિનેશ્વર
 પ્રતિનિધિ માનતા દતા જે સાચા નગરપતિ હોય છે તેઓ પોતાની
 દુઃખસરવરને લાત મારી નગરજનોના દુઃખદર્દને પોતાનું દુઃખદર્દ
 માને છે, જે નગરજનોના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી મેંડે છે ન
 જ સાચો નગરપતિ છે. નગરશેઠ અપાસાસજી અને નગરશેઠ પ્રેમચન્દ્રજી
 નગરજનોના સાચા દિનેશ્વર દતા અને નેથી જ નગરજનો તેમની

અધપુરુષ ખાડામાં પડો રહ્યો છે અને આપણે સતેવ હોવા છતાં તેને બચાવતા નથી. વાસ્તવમાં આપણામાં મનુષ્યતાનો ગુણ રહેવા પામ્યો નથી. ‘આપણે શું’ આવો ઉપેક્ષાભાવ સાચા મનુષ્યના હૃદયમાં પેદા ન થઈ શકે નહિ. પરસ્પર સહકાર આપવો, એક બીજાને મદદ કરવી એ પ્રત્યેક નાગરિકાનું કર્તવ્ય છે. જે મનુષ્ય, જે ગામ કે નગરમાં રહે છે તે ગામ કે નગરની સુખદુઃખની ચિન્તા કરતો નથી પણ ‘આપણે શું’ એમ કહી પોતાના સ્વાર્થમાં મગગૂંચ રહી આખા ગામ કે નગર પ્રતિ ઉપેક્ષા રાખે છે તે મનુષ્યને ગામ કે નગરમાં રહેવાનો પણ અધિકાર નથી.

જે બુદ્ધિમાન નાગરિક હોય છે તે સારી રીતે સમજે છે કે જે આપત્તિ-વિપત્તિઓ આ વખતે મારા નગરબંધુઓ ઉપર આવી પડી છે તે જ આપત્તિઓ મારી ઉપર ભવિષ્યમાં કદાચ આવી પડશે. ભવિષ્યના ગર્ભમાં શું રહેલું છે તે કાણ જાણે છે? એટલા માટે પહેલાંથી જ ચેતી જવું વધારે ઐયસ્કર છે. કહ્યું પણ છે કે ‘ચેતતો નર સદા સુખી.’ આ પ્રમાણે વિચારી બુદ્ધિમાન નાગરિક આપત્તિમાં આવી પડેલા નગરબંધુઓને પોતાથી બચાવે સહાય કરે છે અને એક નાગરિક તરીકે પોતાની ફરજ બજાવે છે. વાસ્તવમાં સાવધાન પુરુષ હમેશાં સુખી જ રહે છે.

મારા નગરમાં કાણ દુઃખી છે, કાણ ગરીબ છે, કાણ બીમાર છે, એમ જે દિનરાત નગરના સુખદુઃખની ચિન્તા કરે છે અને નગરોદ્ધાર કરવા માટે જે સતત પ્રયત્ન કરે છે તે જ નગરપતિ તરીકેનું મહામૂલ્ય બિરુદ મેળવી શકે છે અને તેને દીપાવી શકે છે. નગરપતિ બનવું સરલ છે પણ એ પદને પોતાના આત્મભોગદ્વારા દીપાવવું મુશ્કેલ છે. આ જ કારણ છે કે વર્તમાન સમયમાં અનેક મનુષ્યો પોતાને નગરશેઠ તરીકે ઓળખાવે છે પણ ત્યારે નગરપતિ તરીકેની ફરજ માથે આવી પડે છે ત્યારે ખોટાં બહાનાં કાઢી છટકી

હતો. તે આનંદ ગાયાપતિ એકઠો કુટુંબીજનો પોતે, આધારભૂત, આસન્નભૂત, અસુભૂત તેમજ ધાણીમાં જેમ વચસો સ્તંભ મુખ્ય હોય છે તેમ આનંદશ્રાવક નગરની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં આધારભૂત બોમવતો હતો. ”

શાસ્ત્રકારોએ આનંદગાયાપતિને જે મેદીભૂત, પ્રમાણભૂત આધારભૂત, આસન્નભૂત, અસુભૂત આદિ ગુણવિશેષજેથી નવાજેલ છે તે ગુણો ખરેખર એક સાચા નગરપતિને રોક્ષા આપે એવા છે. નગરપતિએ નગરજનોની રક્ષા કેવી કરતી જોઈએ અને તે માટે કેટલા ગુણો કેળવવા જોઈએ એનો આ એક નાકર નમૂનો છે.

આનંદશ્રાવક ‘મેદીભૂત’ એટલે ધાણીમાં જેમ વચસો સ્તંભ મુખ્ય હોય છે અર્થાત્ વચસા સ્તંભ વિના ધાણી ફરી શકતી નથી તેમ આનંદ ગાયાપતિ આખા નગરમાં પ્રધાન પુરુષ હતો. તે નગરજનોને પોતાના કુટુંબીજનો માની પોષતો અને મુખનો સાચો ભાગ બતાવતો.

આનંદ ગાયાપતિ ‘પ્રમાણભૂત’ હતો એટલે તે પોતાના પ્રામાણિકજીવનથી બીજાને પ્રામાણિક બનાવતો અને અપ્રામાણિક પ્રવૃત્તિથી જીવન કેટલું ખારું બની જાય છે અને પ્રામાણિક પ્રવૃત્તિથી જીવન કેટલું મુખમય બને છે તે નગરજનોને સમજાવતો અને તે રસ્તેજતા સૌ કોઈને પ્રેરણા આપતો. જે પુરુષ પ્રામાણિક હોય છે તે જ પુરુષ બીજાને પ્રામાણિક બનાવી શકે છે. આનંદ ગાયાપતિ ખરેખર આદ્ય પ્રામાણિક પુરુષ હતો.

આનંદ ગાયાપતિ ‘આધારભૂત’ હતો એટલે કે રાજા જેમ નગરનો મુખ્ય આધાર છે; કારણ કે રાજા નગરની રક્ષા કરે છે તેમ આનંદ ગાયાપતિ પણ નગરજનોની રક્ષા કરતો હોવાથી તે આધારભૂત હતો અથવા તે ‘આહારસ્વરૂપ’ હતો એટલે કે આનંદશ્રાવક મરીબ

દરજોને અમદાવાદ આપી નગર-શિક્ષકોની મેલા કરેલો હતો. અને
તેની રીતે અનુચિત પ્રાણી રક્ષા કરે છે તેવી જ રીતે આનંદ શૃદ્ધાનિ
પણ રાજ્ય તેમજ પ્રાણી રક્ષા કરેલો હતો.

આનંદશૃદ્ધાનિ 'આયનન-સ્વરૂપ' હતો એટલે કે અધિગા
મુખને માટે ઘાટી સદાશરૂપ છે તેમ આનંદ શૃદ્ધાનિ પણ રાજ્ય,
પ્રજા તેમજ કુટુંબને આયનનશૂન હતો.

આનંદ શૃદ્ધાનિ 'અશુભ-સ્વરૂપ' હતો એટલે કે અશુભ જેમ
વંશજોમાં કેટલું અંશ છે તેમ આનંદ શૃદ્ધાનિ નગરમાં અશુભ હતો.
તેઓને જ્ઞાનઅશુભ ન હતો તેમને જ્ઞાનઅશુભ આપતો. એટલે કે જે
નગરજનો જ્ઞાનઅશુભ થઈ બટકા કરતા હતા તેઓને સમજાવી
સંભારી ઉપર લાવતો અને તેથી જ તે આખા નગરમાં 'અશુભસ્વરૂપ'
રખાતો હતો.

ત્યારે આનંદ શૃદ્ધાનિ પોતાની સત્પ્રવૃત્તિદાર રાજ્ય અને પ્રજાને
માટે મેરીટશૂન, પ્રમાણશૂન, આધારશૂન, આયનનશૂન અને અશુભ
જન્યો ત્યારે જ તે મોટા મોટા રાજ્યશ્રેણી થઈ સાધારણ સાર્થવાહોના
અનેક કાર્યોમાં, અનેક કારણોમાં, અનેક ગૂઢ વાતોમાં, અનેક રહસ્યપૂર્ણ
કાર્યોમાં, નિશ્ચય કરવામાં તથા વ્યાવહારિક કાર્યોમાં એકવાર પૂછવા
ચોખ્ખો હતો એટલું જ નહિ પણ વારંવાર પૂછવાયોગ્ય જન્યો હતો. આ
ઉપરથી આનંદ શૃદ્ધાનિએ એક નગરપતિ તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય
જાનવવા માટે કેટલાં બધાં પ્રયત્નો કરેલાં હતાં !

શાસ્ત્રકારો દહે છે કે આનંદ શૃદ્ધાનિએ ચૌદ વર્ષ સુધી શ્રાવક-
મન પાળ્યું અને આ જ અવધારાનું બરાબર પાલન કર્યું. ત્યારે આનંદ
શૃદ્ધાનિનું શરીર નિર્બળ થયું અને નગરપતિ તરીકેની ફરજો બરાબર
જાનવી શકે એવી શરીરશક્તિ ન લાગી ત્યારે તેણે પોતાના પુત્રોને
બોલાવીને નગરજનો સમક્ષ પોતાનું નગરપતિનું પદ સોંપ્યું અને નગ-
રપતિ તરીકેનું કર્તવ્ય બરાબર જાનવવા માટે પુત્રોને શુભ -

આથી જામે નગર-સ્થિતિ સિવાય કંઈ જ ન થઈ શકે, એમ મને નગરકારો વિશે એ સમજાવે છે. નગર ને સ્વંય પ્રાય આ પુરોને કહે છે. આ જગતે નગરના આવી નગરકારો રહીને જાનું નગરનું જીવન સારું થઈ શકે. આ-અપાનમાં જીવન રહેલા નગરને જામે નગરનિર્માણ કહેવામાં આવે.

જામે જાનનિર્માણને જામે સમગ્ર નગરનિર્માણ કહેવામાં આવે. નગરનો ઉદાર થવા નગર રહેતો નથી.

નગર, મામ કચ્છનાં સ.માગમુરતિ ખેડે કહેવા છે. જામે એક નગર-સ્થિતિથી નગરોદ્ધારનું મામ જાગર થઈ શકતું નથી. નગરસ્થિતિનાં જીવન સારાપણે જાગતો નગરોદ્ધાર જારી રીતે થઈ શકે છે. એટલા માટે નગરનાં અનેક વિભાગમાં જુદા જુદા નગરઅવસ્થાપકો દેવા જોઈએ. આ જામે નગરઅવસ્થાપકો પદપદ સરભાગ સાંભળે નગરનાં ખાટાં ખાટાં હાડકાં મોંઘાં પણ સફળતાપૂર્વક પાર પાડી શકે છે. વર્તમાન સમયમાં પણ નગરોમાં કથવિર આચાર મેગર કે મુનીરીપત કમીનર રહે છે પણ સાંભળવા પ્રમાણે તેઓ નગરનિવાસીઓને જોઈએ તેટલો લાજ પડોંગાડના નથી. મુંબઈ, કલકત્તા, મદ્રાસ આદિ ખાટાં નગરોમાં દૃષ્ટિપાત કરવાથી ત્યાં અનેક પ્રકારનાં અત્યાચાર-અનાચાર, ચોરી-વ્યભિચાર આદિ નીચ પ્રવૃત્તિ સેવાતી જોવામાં આવે છે અને તેથી નગરજનોને અનેક પ્રકારનાં હુખો સહેવાં પડે છે તેમ જતાં વર્તમાન નગરસ્થવિરોદ્ધાર આ નીચ પ્રવૃત્તિને સહતર બંધ કરવાનો કાર્ય પ્રકારનો ઉચિત પ્રબંધ કરવામાં આવતો નથી. શહેરની સુખાકારી વધારવા માટે જોઈએ તેટલી સ્વચ્છતા ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન દેવામાં આવતું નથી જેના પરિણામે નગરોમાં મેલેરીયા, પ્લેગ આદિ અસાધ્ય અને ભયંકર રોગો ફાટી નીકળે છે.

વર્તમાન નગરસ્થવિરો કેવળ નગરપતિનું પદ સાચવી રાખવા માટે પ્રયત્ન કરે છે પણ નગરજનોનું કલ્યાણ કેમ થાય તે વિષે બહુ જ

એક પ્રધાન સેવકમાં આવે છે. આ જ કારણે હીપે અત્યારે નગર-ધર્મનો પ્રાપ્ત સોપ થઈ રહ્યો છે.

નગરના પોલીસ જવાનદારી આમનાયકો કરતાં વધારે રહે છે. રજા કે નગર એ રાષ્ટ્રદેહનું અસ્તિત્વ છે. જ્યારે મામ એ તેના કાય-પત્ર છે. અસ્તિત્વની અસર ચરીર તેમજ મગજ ઉપર પડ્યા વિના ન રહે.

કાર્પેન્ટર પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગ્રન્થમાં 'સંધ્યાગાર' જેને આપણે Totharthgari-ટાઉનહોથ કહીએ છીએ ત્યાં મળતી સંબંધી સમાઓ, રવિવર-નિર્ભયપણે અને સ્વયં તથા વિવેકમય રીતે ચાલતી રહ્યો અને નાગરિકોનો ઉદ્ધાર શાન્તિથી અવલોકી તે તમને સંપૂર્ણ ખાતરી થયા વિના નહિ રહે કે જેને જનસુગ કહેવામાં આવે છે તે વખતે નગરધર્મ તેની છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચેલા દેશ. પ્રાચીન સાહિત્યમાં છતાંજવામાં પુષ્ટિ ઉદ્ભવે એ સંબંધે મળી આવે છે.

ધર્મ કે આત્મદિન અર્થે સુવિચારો ભોગ આપવો એ તે આપણા હિતદાસ અને સાહિત્યનો પ્રધાન સ્ત્ર છે. પણ તે સાથે નાગરિક તરીકેની ફરજો બજાવવા જતાં આપણા પૂર્વજોએ જે અસિદ્ધાંત ધર્મ છે તે તે કાર્પેન્ટર રવનન્ન દેશના ગૌરવ સાથે સાંજિમાન રખાઈ કી રહે એવા છે. આ મામ-નગર-ધર્મ ક્યારથી શિથિલ થયા હાથે અને આખરે બુધાનો બુધાનો મામ શાસ્ત્ર-સાહિત્યના પાનાને જ કાળના કાંચો તે આપણે નથી જાણતા પણ સાચા નગરધર્મ શું છે અને નગરધર્મની રક્ષા માટે નગરનાયક કેટલો આત્મગંભીર બનવો પડે છે તેનો ખુલાસો નીચેનો ઐતિહાસિક ઉદ્ગ્રંથ અટક કરેલો—

“ પિત્રાદી નગરીયાં મદનામાન નામનો એક નગરનાયક દેશ તે દાન અને પ્રજા બંનેનો પ્રિય હતો. તે રાજ્ય અને પ્રજા બંને વચ્ચેનો કેમકે જ જાણી રાખ્યા હોય. પ્રધાન કયાં કોને મદનામાનના નેતૃત્વ નીચે દેશાલીનગરીની પ્રજા આનંદપૂર્વક રહેતી.

હતી. મહાનામનની કાર્યપ્રણાલીથી સૌ કોઈ મંતુષ્ટ હતા. મહાનામન પણ નગરનાયકની જવાબદારી યરાયર સમજતો હતો. તેને પોતાનો નગરધર્મ પ્રાણુથી પણ વિશેષ પ્રિય હતો. નગરધર્મની રક્ષામાં પોતાની અને પ્રજાની રક્ષા માનતો અને નગરધર્મના નાશમાં પોતાનો નાશ સમજતો હતો. એકદિવસ નગરધર્મ પ્રત્યે તેનો કેવો પ્રેમભાવ છે તેની કસોટીનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. તેનો કસોટીનો પ્રસંગ એ હતો કે:—

એક વખતે દુશ્મનો મહાનામનના નગર ઉપર ચડી આવ્યા. નગરમાં સ્ત્રીઓ, બાળકો અને વૃદ્ધો ઉપર પણ ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો હતો, તે વખતે મહાનામન વૃદ્ધ હતો, તેનું હાડપિંજર વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે ખળભળી ગયું હતું. પૂરું પાંચ ડગલાં પણ ચાલવાની તેનામાં શક્તિ ન હતી, એવો વૃદ્ધ નગરસ્થવિર મહાનામન પોતાના જીવનની છેલ્લી ફરજ બજાવવા બહાર પડે છે અને ધીમે ધીમે ચાલીને દુશ્મનોની વચ્ચે આવે છે અને તેમને કરગરીને કહે છે કે:— ‘દગાથી પણ તમે આખરે ફાંચ્યા છો. નગર લૂંટવું હોય તો તમે સ્વતંત્ર છો; પરંતુ આ નગરના એકપણ સ્ત્રી, બાળક, વૃદ્ધ ઉપર અત્યાચાર-અનાચાર ન થાય એની વ્યવસ્થા કરો. ’ દુશ્મન રાજા આ વાતને કબુલ નથી કરતો. મહાનામન નગરની રક્ષા માટે ફરીફરીને ઝિઝળતા હૃદયે પોતાના નગરજનધુઓને બચાવવા વિનવે છે. દગાબાજ દુશ્મન એક શરતે મહાનામનની માગણી કબુલવા તૈયાર થાય છે. તે કહે છે કે:— ‘તમે ભારી માતાના પાઠક છો. તમારો એટલો અધિકાર સ્વીકારું છું. તમે તમારા કુટુંબ સાથે સહીસલામત છો. તમારો વાળ વાંકો નહિ થાય.”

મહાનામન પોતે એટલો સહીસલામત રહેવા માગતો ન હતો. તે તો પોતાની નગરસ્થવિર તરીકેની ફરજ બજાવવા ચાલતો હતો. નગરનાં હજારો સ્ત્રીપુરુષો રીઆતા હોય તે વખતે પોતાના એકલા કુટુંબને બચાવવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. પ્રાણ કરતાં પણ અધિક

વિષ એવે નગરધર્મ તેના અંતરમાં સંશોભ મથાવી રહ્યો હતો. યુરોપને તેણે ખૂબ સમજાવ્યો, વિનંત્યે. આખરે રાજાએ એ સ્વીકાર્યો કે-

“હે મહાનામન! આટલી છૂટ આપવા તૈયાર છું. તમે પાણીમાં ડૂબી મારો અને જેટલા નાગરિકો જેટલી સંપત્તિ ધર્મને ત્યાં છૂટા માટે તેટલા નાગરિકો તેમ કરી શકે.”

રાજાની આ કહત સરત મહાનામન એક નગરરથવિર તરીકે સ્વીકારે છે.

મહાનામન વહરેલે-અચકત સરીરે નદીના પાણીમાં ડૂબ્યો, ડૂબી મારી અને તળાવે રહેલા એક વૃક્ષના મૂળ સાથે એટલો જોડાયેલ પળખી રહ્યો કે કલાકના કલાકે સુધી ને બહાર ન આવ્યો. નગરના સ્ત્રીપુરુષોને એટલો વખત અજબદાન મળ્યું. તપાસ કરતાં આખરે મહાનામનનું અચેતન સરીર નદીના તળાવેથી મળી આવ્યું. કાણ જોડી ગયા હતા, માન જોખું પડી રહ્યું હતું. વૃક્ષના મૂળ સાથે તેના હાથપગ નાગપાશની જેમ વીંટળાઈ રહ્યા હતા. નગરને બચાવવા માટે મહાનામને પોતાનો નથર ફેલ તણ લીધો હતો.

જનયુગના નગરધર્મ વિષે બીજા કોઈ ઉત્સેખ મળે ના ન હોય પણ મહાનામનનું જીવન નગરધર્મ ઉપર એક જીવન સામ્યસ્વરૂપ છે જેમ કોણ નહીં કહે! જ્યાં આમધર્મ અને નગરધર્મનું આ રીતે પાલન થતું હોય ત્યાં આમ તથા નગરોની સમૃદ્ધિ અને સ્વતન્ત્રતા વિદુર્લભ દ્રશ્ય જેવી અને જોયાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી.

અહીં એટલું રમરજમાં રાખવું પડે છે કે આ ધર્મેની કોઈ એ પારલૌકિક અર્થમાં નથી પ્રરેખ્યા. તે લૌકિક ધર્મો હતા અને લૌકિક મુખ તથા દેખાણુ અર્થે જ તેનો ઉપયોગ થતો હતો. જ્યાં એટલું તો સૌએ મુક્તાકે સ્વીકાર્યું છે કે જ્યાં આમધર્મનો, નગરધર્મનો, રાષ્ટ્રધર્મનો, કુળધર્મનો, મહુધર્મનો તથા સંધધર્મનો નાશ થાય છે

ત્યાં મુનિધર્મ અને આરિયધર્મ સંબંધમાં આવી ગયે છે અને આ વાત એ સમ્યક્-મત્સંકિર્ણ પણ સમજાવતી આવી છે.

આમને જો એમ કહેવાય એ કે 'સામેલ' જૈન નગર, આમ કે રાષ્ટ્રના વાતાવરણથી એક નિર્લેપ રહે, ધર્મ શિવાળી બીજી કોઈ વસ્તુ એમ મહત્વની ન હોય.' તેમાં નગરધર્મની નવી અવગણના શિવાય બીજું શું છે !

ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ એ આપણા ઈતિહાસિક ભંડારની એક અમૂલ્ય ધર્મસંપત્તિ છે. અને તેનું આજના દેશા અર્પણના અવસરે પ્રદર્શન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે.

આનંદ ગાયાપતિ અને મદનામન ગાયાપતિ એ નગરનાયકો હોવા દોવા જોઈએ તેના આદર્શ દર્શાવેલો છે. નગરનાયકોના નગરોદ્ધારના આદર્શને નાગરિકો અતુલ્યતા થઈ જાય તો નાગરિકતા એ માનવ-જીવનને વિકસિત કરવાનો એક મહાશુભ છે, તે શુભ પ્રગટવા દિના ન રહે. નાગરિકતા એ આપણી ધર્મસંસ્કૃતિને પોષે છે. નગરધર્મના પાલનદ્વારા ધર્મસંસ્કૃતિને કિન્નત બનાવવી જોઈએ એ પ્રત્યેક નાગરિકોનું પરમ કર્તવ્ય છે.

ત્યારે નગરધર્મની મદદતા સમજી, નાગરિકતાનો શુભ આપણા જીવનમાં પ્રગટાવીશું ત્યારે આમેદાર, નગરોદ્ધાર અને રાષ્ટ્રોદ્ધારની સાથે સાથે જૈનધર્મનો પણ ઉદ્ધાર થશે, અને જૈનધર્મનો ઉદ્ધાર થવાથી વિશ્વશાન્તિનો પણ ઉદય થશે એમાં શંકા નથી.

(૩)

રાષ્ટ્રરથવિર-રાષ્ટ્રપતિ

[૪૨-છેલ્લું]

જે અધિકારી પોતાના સર્વસ્વને ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ
પણ સંપૂર્ણ અર્પણ કરી દે છે તે જ અધિકારી રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ કરી
રાષ્ટ્રોદાર કરી શકે છે.

શ્રામ અને નમરના ઉદારમાં રાષ્ટ્રનો ઉદાર અને તેના
નકમાં રાષ્ટ્રનો નાશ રહેતો છે. કારણ કે શ્રામ અને નમરના આધાર
કર રાષ્ટ્રનો આધાર રહેતો છે. જો શ્રામ અને નમર સમૃદ્ધ થાય
તો રાષ્ટ્ર પણ સમૃદ્ધ અને એમાં જગપણ સંકા નથી. શ્રામ અને
નમરના ઉદાર અને નાશનું કામ આમનાયક અને નમરનાયકના
દરમાં રહેતું છે. જો આમનાયક અને નમરનાયક શુદ્ધિમાન, યક્તિશાળી
અને પ્રભાવશાળી હોય અને પોતાની યક્તિનો સફળયોગ પ્રાપ્તોદાર
અને નમરોદારમાં કરે તો રાષ્ટ્રપતિનું કાર્યક્ષેત્ર ધારું જ વિગીર્ણ
હોવા છતાં સુખ અને પ્રશસ્તિ જની જાય છે. કારણ કે ત્યારે
રાષ્ટ્રપતિને આમનાયક અને નમરનાયકનો મુંદર સદ્કાર મળે છે ત્યારે
રાષ્ટ્રોદારનું કાર્ય કામ પણ સરસ જની જાય છે.

અનેક પ્રાણના સંબંધથી નમર અને અનેક નમરોના સમૃદ્ધી
એ પ્રાણ અને છે. આ પ્રાણોમાં બધે વેશજીવા, બોલચાલ,
પ્રાણપાન, રીતરિવાજ વગેરેની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ બધા એક

રાષ્ટ્રધર્મના સંજ્ઞાચીત્ર વર્ણવેલ છે અને જ્યાં રાષ્ટ્રના એક ધર્મ-
પરાયણ પુત્રના પત્નીને આગે પડેલા તે એ રાષ્ટ્રધર્મનું આત્મ-
રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક વ્યક્તિને તેનું જોડેલું. જનતામાંથી જે રાષ્ટ્ર-
ધર્મની વાચના પેદા કરવાનું અને રાષ્ટ્રધર્મની રૂપરેખા આલેખવાનું
રહિત કેમકે રાષ્ટ્ર-ધર્મનું કામ રાષ્ટ્રવ્યવસ્થાનું છે. અને રાષ્ટ્રદ્વાર
કરવામાં તે જ રાષ્ટ્રપતિ હોય નીકરે છે જે જે રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક
વ્યક્તિમાં પેલાના ત્યાગદાતા રાષ્ટ્રજાતના પેદા કરે છે. રાષ્ટ્રધર્મની
માર્ગદાનું પોતે પાલન કરે છે અને યીજન પાસે કરાવે છે અને જે
રાષ્ટ્રનો ઉત્થાન માટે નન, મન-મનની પરવા કર્યા વિના રાષ્ટ્રધર્મના
દ્વાર અને પ્રગટ કરવામાં રમેતાં સંઘર્ષનું રહે છે તેને શાસ્ત્રકારે
'રાષ્ટ્રવ્યવસ્થા' રાષ્ટ્રની રચના છે. આપણે અવધારમાધાર તેમને
રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

રાષ્ટ્રવ્યવસ્થા આખા રાષ્ટ્રનો એકમાત્ર પ્રતિનિધિ છે, રાષ્ટ્રદેવતા
તે હૃદય-સંભાવ છે, રાષ્ટ્રનો આયો સેવક અને રાષ્ટ્રનો પાલક છે.
રાષ્ટ્રવ્યવસ્થાની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી એ રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક સભ્યની
ફરજ છે. અને પ્રજના સુખદુઃખની ચિન્તા કરવી, પ્રજનો સુખ-
શાન્તિની રક્ષા અર્થે, દુઃખનિવારણ માટે જેલમાં જ્યાં જેટલી ક્ષમતા
ધારણ કરવી અને રાષ્ટ્રની રક્ષા આગળ પોતાના પ્રાણને પણ તૃણતુલ્ય
માનવો એ રાષ્ટ્રવ્યવસ્થાની ફરજ છે. જે પ્રજા રાષ્ટ્રપતિની આજ્ઞા
શિરોધાર્ય કરતી નથી અને જ્યાં રાષ્ટ્રપતિ પ્રજના રાષ્ટ્રધર્મનો
અનાદર કરે છે તે રાષ્ટ્રનો ઉત્થાન થવાને બદલે અવનતિ થાય છે.
એટલા માટે રાષ્ટ્રદ્વારનું કામ રાષ્ટ્રવ્યવસ્થા અને રાષ્ટ્રપ્રજા ઉપર
રહેલું છે. જે રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રપતિ અને રાષ્ટ્રપ્રજાનો પારસ્પરિક
પ્રેમસંબંધ છે તે રાષ્ટ્ર ઉત્થાનના પંથે પ્રસ્થાન કરી રહ્યો છે એમ
સમજવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રપતિ કેવો હોવો જોઈએ અને તેમનું શું કર્તવ્ય છે એ
વિષે કોઈ પ્રાચીન ઉદાહરણ ન દેતાં ભારતહૃદયના સત્તાદ મહાત્મા
ગાંધીજીનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ લઈશું.

૧૯૪૭

અને ગંધીજીના જીવનચરિત્રથી આખી દુનિયા સમજી શકી છે કે રાષ્ટ્રસંઘવિરોધી હોવાનો જોઈએ? ગંધીજીનું જીવનચરિત્ર જાણનારો માણસ પડે છે કે રાષ્ટ્રસંઘવિરોધી રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે કેટલીક કૃતિઓ સદન કરવી પડે છે.

રાષ્ટ્રસંઘવિરોધી રાષ્ટ્રના પહેરવેશ, ખાનપાન, રીતરિવાજ આદિનું રીતરિવાજ રાખવું પડે છે. તે સ્વદેશના વાતાવરણ પ્રમાણે ખાન-પાન, રીતરિવાજ રાખે છે પણ પરદેશના ખાનપાન, ચમકીલા પહેરવેશ અને રીતરિવાજ તરફ લોકાર્થ જતા નથી. આજ ભારતના કેટલાક લોકોને રાષ્ટ્રધર્મની પરવા ન કરતાં એવી રીતિનીતિ સ્વીકારી છે કે તેઓ ભારતવાસી છે પણ આચારવિચાર અંગ્રેજ જેવો રાખે છે. તે લોકોને રાષ્ટ્રભાષા કે રાષ્ટ્રના પહેરવેશ અને ખાનપાન પસંદ નથી. તેઓ તે અંગ્રેજોની માફક ટેબલ-ચુરસી ઉપર બેસી ચપ્પુ-ચમચા આદિ સાધનોદ્વારા ખાવાપીવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને છે. બલે આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ આચારવિચાર રાખનારા લોકો પરદેશની રીતિનીતિ પ્રમાણે વર્તવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને પણ રાષ્ટ્રને માટે તે તે ફુર્કામરૂપ કે આપણ છે.

આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ રીતિનીતિ રાષ્ટ્રમાં જે ખૂબ ફેલાવા પડ્યો છે તેનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્રપ્રજ્ઞના હૃદયની ફુર્જતતા છે. પોતાને સમાજના નેતા માનનારા અનેક સજ્જનો પરદેશ જાય છે અને ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મને બૂલી જઈ પરદેશી રીતરિવાજને સ્વીકારી પાછા સ્વદેશ પધારે છે. અને અહીં રાષ્ટ્રવિરોધી એ રીતરિવાજોનું પ્રચલન શરૂ કરે છે. પરદેશમાં અનુષ્ઠાને ચરિત્રની રક્ષા માટે જેવી જેવી ચિકિત્સક પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે એ વાત ગંધીજીનું જીવનચરિત્ર ચંચલ-વિચારવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે:—

ગંધીજી બહાર પરદેશ જવા લાગ્યા ત્યારે તેમના માણથી પોતાનો પુત્ર પરદેશમાં કદાચ માસમહિનાના સેવનથી બદ ન થઈ જાય

એ જાણી. તેમને તેમજ રાષ્ટ્રી નામના પ્રધાનશ્રી આત્માની
 નેતૃત્વની પાસે જઈ ગયા અને જ્યુ' કે, 'મહારાજશ્રી! એ આ
 પરદેશમાં મોંઘમદિરા તમારે પરજીવનનું ન મેળવતી પ્રવિરા આત્માની
 નામજ છે તેા તે પરદેશ જવાની આજ્ઞા આપી શકું છું.' ગાંધીજીએ
 એ વચ્ચે વાતોની પ્રવિરા લોખી અને વિચારવા ગયા. વિચારવામાં
 પ્રવિરાથી સ્થૂન કરનારાં અનેક પ્રયોગનો તેમને સામગ્ર્યનાં વાતોમાં
 પણ ગાંધીજી પ્રવિરાજીવ અને પ્રવિરાજીવનમાં દર મેળવતે કરશે,
 ગાંધીજી આજે મહાત્મા બની શક્યા. જે ગાંધીજી પ્રવિરાજીવ ન
 દોન તેા એ કહેવું મુશ્કેલ છે કે ગાંધીજી આજે જે ઉચ્ચ શ્રાવ્ય
 પદોંઆ છે તે કશાએ તે અવશ્યામાં ત્યારે પદોંઆ દોન કે નદિ એ
 એક મહાન પ્રશ્ન છે.

જે અગ્નિ પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ
 રાષ્ટ્રના ચરણે ધરી દે છે તે જ અગ્નિ રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ કરી શકે છે.
 ગાંધીજીએ પોતાના આત્મભોગ અને ત્યાગભાવદ્વારા રાષ્ટ્રનું સુંદર
 રીતે નેતૃત્વ કરી રાષ્ટ્રસ્થવિર તરીકેનું પોતાનું પદ સાર્થક કરી
 બતાવ્યું છે.

દેટલાક લાઈઓ એવો પ્રશ્ન કરે છે કે, 'ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રનું
 નેતૃત્વ સ્વીકારી અમારું શું લક્ષ્ય હ્યું? બિલકું તેમણે તેા આખા
 દેશને ભૂખ ભેગો કર્યો. અમારી પાસેનાં લાખો રૂપિયા સ્વરાત્યતા
 નામે વસુલ કરી અમારું કાંઈ કિત ન સાધ્યું. એટલા માટે તેમને
 રાષ્ટ્ર-સ્થવિર કેમ કહી શકાય?'

આ પ્રશ્ન કરનારને હું પૂછું છું કે ગાંધીજીએ તમારી પાસેથી
 જે રૂપિયા વસુલ કર્યા તે રૂપિયાનો તેમણે શેમાં ઉપયોગ કર્યો?
 શું તેમણે તે રૂપિયાને પોતાના માટે ઘર બનાવવામાં કે વેપાર
 કરવામાં વાપર્યા?

‘મહાત્મા ગાંધીજીના પુત્રને દેશના દરબી અધિકારી યાદમાં ૧૦
લા. પાન પ્રમાણિતનાની કમને લાંબીકાને આગળીન દુર્લભન કમની
કે રાંધીકાની અભ્યાસના થાવન મુદ્દતથી હું જે થાવને પ્રાપ્તિ
ભવ્ય થાવી ન શકું કે તેમજ પાનાના પુત્રને દેશના કપિયા આપે
દેશના દરબી આપી દેવા !

પ્રસાર:-પણ ગાંધીજીના મેનુઅરી નો દેશનો આપર તે
નવ થાં મનો કે ને ?

આ પ્રશ્ન બુદ્ધભરેલો છે, ગાંધીજીને દેશનો આપર નાદ દયા
મટે અનારમુધી દેશવિરોધી રોગ પમલુ બધું દોષ એવું શંભાગવામાં
થાવ્યુ નથી: કાલકું એવું શંભાગવામાં આવે છે કે તેમજોથી નો દેશના
આપરને વધારવા માટે પોનાથી બનવા દરેક પ્રયત્નો હો છે.
તેમજ નો એવું રહેવું છે કે ‘દમેશાં પોનાના દેશનો માથ ઉપનાગમાં

• મહાત્મા ગાંધીજીના મોટાપુત્ર શ્રી હીમલાલ ગાંધીને કલકત્તામાં
એક કપની બોલી હતી. મહાત્માજીને તેના કલકત્તા બચકારો પસદ ન
હતા. તે કાલે પોતાથી તેને પૂછ્યું કેલ દરપુલ કપની દોરી પોતાની
અકિમન કપનિ અને આખીદારોના બળ વખર થાકતી હતી. કપનીની
અવસ્થા બગાળ ન દોવાને કાલે આખીદારોને અસ તેમજ રજા કરેનો. ‘આપી’
દબધી દોસ્વાઈ નહ કાઈ નુકસાનમાં ન હોતે એ માટે મહાત્માજીએ
‘નવલ્લન’ પત્રમાં એક ટિપ્પણી લખી લેકોને સાવધાન કરી દેના કે ઉભ
કપની સચિ મારે કલો સળથ નથી, નેમ તેમાં કાઈ પ્રકારનો મારો દાથ
નથી. ને કાઈ કેવળ ‘આપી’ નામ એક એમ રૂપિયા આપશે નો તેમના
રૂપિયા માટે હું કાલકપન રીને અવાગદાર નથી. આવી અવસ્થામાં ને કાલ
અનન મહાત્માજીને દોરી કલેવા દોષ તે તેમની સ્થીર બલ છે. ને અકિમને
રોગદાર માટે ‘અત્મકથા’ ના વિશેષાધિકારી કોમના એક લાખ રૂપિયા
પણ ચરખાસધને દાનમાં આપેલ છે અને જેની પાસે વિપુલ ધનરાશિ
દમેશા પોતાના દાનમાં રહેવા છતાં ને અરપ પ્રાસિદ્ધ્યપમાં પોતાનું
નુજવાન સધાવે છે એવા સ્વાર્થત્યાગી મહાત્માજીના માથે આવું લાકન
દવાવડું-તેન ફળવા છે.

દેવો દેવો એ, એમાં જ રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ રહેતું છે. આપણા દેશનો કામો માત્ર વિદેશ મોકળી નાં કામો માત્રમાંથી લેવાર કરેલાં પામે માત્ર વધારે રૂપિયા આપી મંગાવેલાં તેનો અર્થ એ મળે કે પોતાની એક રૂપિયાની કીમતવાળા ચીજ વિદેશને વેચી તેની જ પાસેથી તે જ લેવાર કરેલી ચીજ વધારે રૂપિયા આપી ખરીદી. જેમકે એક રૂપિયાનું બે સોના બાઉં કે ચાંદીથી પરદેશ મોકલીએ અને પરદેશમાં તે જ રૂપિયા ચરણી લગાવી વસ્ત્ર લેવાર કરી પરદેશીઓ ભારતવાર્ષમાં દેશ રૂપિયે વેંચે છે. આનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે એક રૂપિયાની ચીજ આપણે પરદેશીઓને વેચીએ છીએ અને પછી એ જ ચીજ આપણે દેશ રૂપિયામાં ખરીદીએ છીએ. આથી આપણિક દૃષ્ટિએ ભારતીયોને આર્થિક હાનિ તો પડેએ જ છે પણ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ અતિ હાનિકારક છે.

સ્વદેશ એટલે આપણો દેશ. આપણા દેશમાં અનેલી ચીજ તે સ્વદેશી. કોણ એવો દેશદ્રોહી મનુષ્ય હશે કે જે પોતાના દેશમાં અનેલી ચીજને આહતો ન હોય ! સ્વદેશી ચીજનો ઉપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક દેશપ્રેમીઓની પવિત્ર દુરજ છે. દેશવાસીઓ! સ્વદેશી વસ્તુનો જ ઉપયોગ કરતાં જે દિવસે શીખશે તે દિવસથી સ્વદેશનો ઉદ્ધાર થવો શક્ય થશે.

જો કાઈ પોતે પોતાની માતાનું અપમાન કરે તો ખીજ લોકો અપમાન કરતા શા માટે અચકાય ? ન્યારે ભારતદેશના જ લોકો સ્વદેશી વસ્તુઓનો તિરસ્કાર કરી અને પરદેશી વસ્તુઓને અપનાવી, ભારતમાતાનું જ અપમાન કરે છે તો પરદેશીઓ ભારતમાતાનું અપમાન કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પરદેશીઓમાં ભલે ગમે એટલા અવગુણો હોય પણ તે લોકોમાં સ્વદેશપ્રેમનો જે સરસ ગુણ રહેલો છે તે ગુણને પ્રત્યેક ભારતીયે પોતાના જીવનમાં ઊતારવો જોઈએ. સ્વદેશપ્રેમ

નહી છે. જે દેશમાં સ્વદેશપ્રેમ નથી તે દેશ છવિન નહિ પણ રેણી સમજવો જોઈએ. રાષ્ટ્રનું હિત સાધવું હોય તો સ્વદેશી વસ્તુને વહેલીતકે અપનાવવી જોઈએ, એમાં જ રાષ્ટ્રનું મ્હાણું રહેલું છે.

જો વિદેશી માલનો વિક્રય બધે થઈ જાય અને સ્વદેશી માલ વાપરવાનો પ્રચાર થઈ જાય તો રાષ્ટ્રના કરોડો ગરીબોને કે તેમને પહેરવાને પૂરતાં વસ્ત્ર અને ખાવાને પૂરતું અન્ન પણ મળતું થી, તેમને અન્ન અને વસ્ત્ર મળે અને એ રીતે વિદેશી વસ્તુને કાઢી સ્વદેશી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી કરોડો ભારતીયોને સુખશાન્તિ મળે એવું રાષ્ટ્રરથવિરોનું કથન છે.

વિદેશી વસ્તુઓનો વિક્રય બધે કરવાથી અને સ્વદેશી વસ્તુનો પ્રચાર કરવાથી બંડલના બંડલ અને ગાંસડીની ગાંસડી વિદેશી માલ મંગાવનારા કેટલાક વ્યાપારીઓને આર્થિક ક્ષતિ પહોંચવાનો સંભવ છે પણ વિચારથીયે રાષ્ટ્રનારક્તનું ઠલેલું છે કે એક સાથે બધાને લાભ થાય અને કોઈને હાનિ ન જ પહોંચે એ બન્ને વિરોધી વાનો રાષ્ટ્રધર્મમાં અસંધ છે. વધારેમાં વધારે મનુષ્યોને લાભ પહોંચે એ જ રાષ્ટ્ર-ધર્મમાં સંધ છે. રાષ્ટ્રનેતાઓના આ કથન ઉપર વિચાર કરવાથી આ વાન સુદ્ધિગમ્ય અને ઠીક જણાય છે; કારણકે રાષ્ટ્રધર્મ વિષે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે ધર્મ રાષ્ટ્રના અધિક મનુષ્યોને લાભ પહોંચાડે તે જ રાષ્ટ્રધર્મ છે. આવી રીતિમાં એ કેવીરીતે બની શકે કે કેવળ થોડાક વિદેશી માલને મંગાવનારા વ્યાપારીઓના કપાણું માટે કરોડો લોકોનું અકલ્યાણ કરવામાં આવે ? વિદેશી માલનો વ્યાપાર કરનારાઓએ સ્વયં વિચારી લેવું જોઈએ કે, 'અમે અમારા થોડા વ્યક્તિગત લાભ માટે કરોડોનું સુખ કેમ છુટી શકીએ ? બીજાના અન્ન-વસ્ત્ર ઉપર કેમ નરાપ મારી શકીએ ?' વ્યાપારીઓએ પણ પોતાના બીજા બાઈઓ માટે પણ પોતાનો સ્વાર્થ ઠાડવો જોઈએ અને ગરીબ બાઈઓના દુઃખમાં સાથ આપવો.

જોઈએ. રાષ્ટ્રધર્મને ભૂલી જઈ, જે કેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા માટે ગાંધીજી જેવા રાષ્ટ્રહિતચિંતક અને રાષ્ટ્રસેવક ઉપર ખોટા અને અનુચિત આક્ષેપો કરે છે તે ખરેખર બહુ જ ખરાબ છે. હા, કોઈને ગાંધીજી સાથે બીજી કોઈ વાતોમાં મતભેદ હોઈ શકે છે પણ રાષ્ટ્રધર્મની દૃષ્ટિએ તેમનો રાષ્ટ્રસેવાનો આદર્શ ન માનવો અને કિલકુંડા એ આદર્શને અવગણવો એમાં ભુદ્ધિમત્તા નથી, તેમ સ્વદેશભાવના પણ નથી.

સાંભળવામાં આવે છે કે, પહેલાં આજ ભારતવર્ષમાં એક રૂપિયાના છ મણુ ચોખા મળતાં અને એક રૂપિયાનું ત્રીસ શેર વી મળતું તો તે સમયે કપડાંનો ભાવ કેવો હશે ? ખૂબ સસ્તો. ખરેખર પ્રાચીન સમયમાં ભારતવર્ષ ધનસંપત્તિથી ખૂબ જ સંપન્ન હતો.

હા, ભલે તે વખતે ભારતવર્ષમાં રૂપિયાનો ખન્-ખન્ અવાજ આજની માફક સંભળાતો ન હોય પણ દેશ ત્યારે ધનસંપન્ન અને ધાન્યસંપન્ન હતો. આજની માફક ત્યારે ખાવાનાં ફાફાં મારવાં ન પડતાં. અત્યારે રાષ્ટ્ર શ્રીસંપન્ન નથી તેમ ધાન્યસંપન્ન પણ નથી. ભારતવાસીઓ પોતાના હાથે ભારતના કલ્પવૃક્ષને વિદેશી માલની કુદાડીથી ઉખેડી નાંખ્યું છે. કલ્પવૃક્ષનાં મીઠાં ફળ આપણે ચાખવા હોય તો આપણે સર્વપ્રથમ વિદેશી માલની કુદાડીને દૂર ફેંકી દેવી પડશે અને જે હાથે કલ્પવૃક્ષને ઉખેડી નાંખ્યું છે તે જ હાથે કલ્પવૃક્ષને સ્વદેશી માલના જલસિંચનદ્વારા નવપલ્લવિત કરવું પડશે અને ભારતના એ કલ્પવૃક્ષની છવછાયા નીચે અનેક અમછવી પોતાનો ઇવનશ્રમ હલકો કરશે.

પૂજ્યશ્રી શ્રીજ્ઞાણજી મહારાજ પોતાના વ્યાખ્યાનમાં પ્રાયઃ કહેતા હતા કે, ત્યારે અન્ન-વસ્ત્ર સસ્તાં અને સોના ચાંદી મોઢાં હોય તો તે જમાનો પુણ્યનો અને સોના ચાંદી સસ્તા અને અન્ન-વસ્ત્ર મોઢાં હોય તો તે જમાનો દુર્ભાગ્યનો સમજવો જોઈએ. કારણ કે સોનાચાંદીદ્વારા કાંઈ આપણા ઇવનની આવસ્યકતા પૂરી થતી

નથી; જ્યારે અન્ન અને વસ્ત્ર તે ખાવા પહેરવાના કામમાં આવે છે. અને તે દ્વારા જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાની પૂર્તિ થાય છે. જે રાષ્ટ્રમાં જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા-અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ-થઈ રહે છે તે રાષ્ટ્ર પ્રગતિના પથે જઈ રહ્યો છે અને જે રાષ્ટ્રમાં અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ પણ થતી નથી તે દેશ હજી અધોગતિને પથે જઈ રહ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ. રાષ્ટ્રોન્નતિ અને રાષ્ટ્ર અવનતિનું માપ કાઢવાની આ ચાવી છે. આપણે રાષ્ટ્રોન્નતિના દારને યોજવાની આ ચાવી મેળવી લઈશું ત્યારે જ્યારને ઉન્નતિના પથે લઈ જવાનો રસ્તો શોધી લીધો છે એમ સમજવું જોઈએ. અત્યારે રાષ્ટ્રોન્નતિનું દાર બંધ છે. એ ઉન્નતિના દારને યોજવા માટે અન્ન અને વસ્ત્રની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે ચાવીની શોધ કરવી જોઈએ. આમોદાર અને નગરોદાર કરવાથી એ રાષ્ટ્રોદાર થશે એમ રાષ્ટ્રનાયકાનું કથન વહન સત્ય જણાય છે; કારણ કે આમ એ અન્ન અને વસ્ત્રોની ઉત્પત્તિનું રથાન છે અને નગર અન્ન અને વસ્ત્રોની અવરધા કરનારું રથાન છે. જ્યારે આમ અને નગર-રાષ્ટ્રોદેવના હાથપગ-જ્યારે સામર્થ્ય જશે ત્યારે રાષ્ટ્રોદેવ ઉન્નત મસ્તકે દરતોફરતો થશે. આપણે એ વાન ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક સમજી લેવી જોઈએ કે રાષ્ટ્રોદારમાં આપણા ધર્મનો ઉદાર રહેલો છે અને રાષ્ટ્રના અધઃપતનમાં આપણું અને ધર્મનું અધઃપતન રહેલું છે. એ વાન બરાબર સમજી લઈ, તે પ્રમાણે પ્રવર્તિ કરવાથી રાષ્ટ્રનું અવસ્થા તિન થશે અને સાથે આપણું અને ધર્મનું પણ. પોતાનો અંગત સ્વાર્થ છોડી ની કોઈ રાષ્ટ્રોદાર વિષે વિચાર કરે નો તેને રજા જણાશે કે, રાષ્ટ્ર સુખી કેમ થાવ અને રાષ્ટ્રને સુખી કરવા માટે પોતાનું શું કર્યવ્ય છે ? નીચેના એક વ્યાવહારિક દૃષ્ટાન્તથી રાષ્ટ્ર પ્રતિ આપણું શું કર્યવ્ય છે તેનું જ્ઞાન થઈ શકે—

એક જાડા મનુષ્ય ઉપર દેવ પ્રસન્ન થયો. તેણે કહ્યું કે "હે ! જાડા ! તારા જીવનમાવથી હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો

નીચેની જે વસ્તુઓમાંથી કોઈ એક વસ્તુ માંગી લે. તારી ઇચ્છા હોય તો મોટા મોટા આંખા, નારંગી આદિ મધુર ફળવાળા વૃક્ષો વરદાનમાં આપું અથવા તારી ઇચ્છા હોય તો ઘઉં-બાજરીના નાનાં નાનાં છોડવાઓ આપું. તારી ઇચ્છા હોય તે માંગી લે.”

લકતે કહ્યું કે “હે દેવ! આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છો તો વરદાનમાં મને ઘઉં બાજરીનાં નાનાં નાનાં છોડવાઓ આપો. મારે એની જરૂર છે. મારે મધુર ફળવાળા મોટામોટા વૃક્ષોની જરૂર નથી” દેવે આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું કે, — ‘હે! લકત! તું મધુર ફળવાળા વૃક્ષોને છોડી, ઘઉં બાજરીના નાનાં નાનાં છોડવાઓ કેમ માંગે છે?’ બુદ્ધિમાન લકતે ઉત્તર આપ્યો કે:— ‘મોટાં મોટાં વૃક્ષોનાં મીઠાં ફળોથી અમીર-ઉમરાવોનું મોજશોખ માટે નાસ્તાનું કામ ચાલી શકે પરંતુ સાધારણ જનસમાજની તેથી કાંઈ બૂખ મટે નહિ. અને ઘઉં બાજરી આદિ નાનાં છોડવાઓથી ગરીબથી લઈ તવંગર સુધી બધાનું ભરણપોષણ થાય છે, અને ઘઉં-બાજરીના સાદા ભોજનથી રાયથી રંકસુધી બધાની કુદા મટે છે અને શાન્તિ મળે છે, એટલા માટે મેં થોડા અમીર ઉમરાવોના મોજશોખને માન ન આપતાં સાધારણ જનસમાજનું જેથી કલ્યાણ થાય તે અન્ન વસ્તુની પસંદગી કરી છે.” દેવતા લકતની બુદ્ધિમત્તાથી ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને વરદાન આપી સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો.

આ પ્રમાણે ત્યાંસુધી મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ છોડી બધાની સુખસગવડતા માટે વિચાર કરતો નથી ત્યાંસુધી રાષ્ટ્રના કલ્યાણની શુભ ભાવના તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી નથી. રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ તો સાધારણ જનસમાજના કલ્યાણમાં જ રહેલું છે. તવંગરોને સુખ સગવડતા મળે અને ગરીબો બિચારા મજૂરીની ઘાણીમાં પીસાયા કરે એ વાતનો રાષ્ટ્રધર્મ વિરોધ કરે છે. રાષ્ટ્રધર્મ જનસમાજનું હિત જુએ છે. સાધારણ જનસમાજના હિતમાં તવંગર-ગરીબ બધાનું હિત રહેલું છે. રાષ્ટ્રધર્મ સમભાવનો પોષક છે. એને ગરીબ તવંગર

કોઈ પ્રત્યે દેશભાવ કે ચક્ષુષાન નથી. અન્યાય-અન્યાયાદિનો પ્રતિકાર
હરી જનશ્રમાન્યાં સુખશાન્તિ રચાવિન કરતી ગાંધીધર્મનું ખેડ
છે. ત્યાં સ્વાર્થભાવ પ્રવેશ હશે કે ત્યાં ગાંધીધર્મનું ખેડ જુદાઈ
જાય છે. ગાંધીય ભાવનાનું શ્રેષ્ઠ નિરૂપણભાવમાં રહેલું છે. ન્યાં
નિરૂપણભાવ, અદ્યત્વના, અદાનુભૂતિ, દેશપ્રેમ નથી ત્યાં ગાંધીય ભાવના
જનમન થતી નથી.

જેટલાક લોકો ગાંધીય ભાવનાને સાંમારિક વાન હરી, હાતી
દેવા આદિ છે. પરંતુ ગાંધીય ભાવનાનો સાંમારિક પ્રવૃત્તિ આદિ મંત્ર
દેવાથી ત્વાજ્ય છે એમ કરેની વચ્ચે એમ નથી વિચારના કે
જેટલી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ છે તે જાણી પણ મંત્રારના વિચારમાંથી પેદા
થએલી છે.

જે પ્રવૃત્તિથી સંસારનું કલ્યાણ થતું હોય તે ધર્મપ્રવૃત્તિ કહે-
વાય છે અને જે પ્રવૃત્તિથી સમારનું અકલ્યાણ-પતન થતું હોય તે
પાપપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. આ જ દૃષ્ટિનિ-કુને લક્ષ્યમાં રાખી સાત્ત્વકાગ્રએ
આમધર્મ-નમરધર્મ-રાષ્ટ્રધર્મ આદિ સાંક્રિક ધર્મ અને રથવિરોધી
આખ્યા હરી છે અને તેની ઉપયોગિતા સ્વીકારી છે, તો તેની વ્યાખ્યા
કરવામાં શું હોય છે? જો કે પુણ્ય-પાપની પ્રવૃત્તિ સંસાર સાથે સંબંધ
ધરાવે છે પણ પુણ્યને પુણ્ય અને પાપને પાપ જનારવામાં કોઈ હોય
નથી. અસ્તુ.

અત્યારે બારતવર્ષમાં દિનપ્રતિદિન ગાંધીધર્મનો લોપ થનો જોવામાં
આવે છે અને તેથી ગાંધીની અધોમનિ પણ ચર્ચ રહી છે. લોકો
ગાંધીધર્મથી દૂર રહેવામાં જ પોતાનું કલ્યાણ માની બેઠા છે, પણ
નેમની આ માન્યતા ઘણી જૂલજરેલી છે. જે દેશમાં ગાંધીધર્મના
પ્રતાપે ન્યાં પરસ્પર સ્નેહસહભાવ હતો, ઘેર તાણું ચારવાની પણ
જરૂર ન હતી, એવો વિશ્વાસ હતો. તે જ બારતવર્ષમાં આજે ગાંધી-
ધર્મના અજાણે આજે ઘેઘેર કલેષકાકાનો કુતાશન સળગે છે,

અવિશ્વાસ વેરઝેરને વધારતો જાય છે અને પિતાપુત્ર, પતિપત્નીનો પરસ્પર વિશ્વાસ પક્ષાયન થતો જાય છે. પિતા પુત્રથી અને પુત્ર પિતાથી અને પતિ પત્નીથી અને પત્ની પતિથી વાત છુપાવે છે. એટલે મુઘી કે ખાદ્ય વસ્તુને પણ તાળાં લગાવે છે. ત્યાં જુઓ ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મની બરાબર વ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે ચોરી, ખૂન, અભિચાર આદિ અત્યાચારોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે, પણ એ આનંદનો વિષય છે કે હવે રાષ્ટ્રમાં જગૃતિનો જુવાળ આવતો જાય છે, રાષ્ટ્રોન્નતિ માટે પરસ્પર વિચારવિનિમય કરવામાં આવે છે. જે દિવસે રાષ્ટ્રધર્મની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે અને રાષ્ટ્રધર્મના ધ્યેય-સ્વાતંત્ર્ય તથા વિશ્વશાન્તિને પહોંચી વળવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તે દિવસે જૈનયુગનો રાષ્ટ્રધર્મ વિશ્વશાન્તિના સામ્રાજ્યમાં રાજ્યવ્યવસ્થા કરતો જોવામાં આવશે.

ભારતદેશ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. ખેતીદ્વારા જગતનું પાકન-પોષણ કરનારા ખેડૂનો ગામડાઓમાં રહે છે, એટલા માટે ભારતદેશ ગામડાઓમાં વસેલો છે.

જે પ્રમાણે જે આગમાં હજાર વૃક્ષો આંખાના હોય અને માત્ર ૧૦-૨૦ લીંશુ કે જાંબુડાનાં વૃક્ષો હોય તો તે આંખાવાડી કહેવાય છે તેમ ભારતવર્ષમાં ગરીબ જનતા વધારે છે અને અમીરો, શેઠ શાહુકારો યદુ ઓછા પ્રમાણમાં છે. આવી અવસ્થામાં ભારતવર્ષ ગરીબોનો દેશ છે, શેઠ શાહુકારોનો નહિ.

મોટા મોટા શેઠ શાહુકારો પણ ગરીબોની દૃષ્ટીથી મુખ માણે છે. આવી અવસ્થામાં ગરીબોની રક્ષા કરવામાં ન આવે અને શેઠ શાહુકારો પોતાના ધનઅસ્રથી ધન એકત્રિત કરતા જાય તો એમ ન કહી શકાય કે દેશ મુખી થઈ રહ્યો છે, કારણ કે દેશ ગરીબોનો છે. એટલા માટે ત્યાંમુખી ગરીબ લોકો મુખી ન થાય ત્યાંમુખી દેશ મુખી થઈ શકી શકાય નહિ. સાચો રાષ્ટ્રધર્મ તો તે છે કે જે રાષ્ટ્ર-

ધર્મ જાતવના જીવનધન-મરીય જાતનીયોની ખખર છે. જ્યારે
 રાષ્ટ્રમાં મરીય લોકો જે જન-વજ્ર માટે જોઈ છે, પરસ્પર વિરોધ
 કરી એકબીજાના પરી નામે છે, તે જીવનની જાવજમક વસ્તુઓ-જાન
 અને વસ્તુનો પૂરેપૂરો પ્રયોગ કરવામાં ન આવે ત્યાંમુઝી રાષ્ટ્રધર્મ
 વ્યર્થ છે. રાષ્ટ્રધર્મની અવગણના કરી આજના દેશમાં રવાઈ
 લોકો પોતાની જાંબે સ્વાર્થના ગરમા ગરવી ખીચામ મરીયોના
 જન-વજ્ર જુદી વર્ષ, તેમના જીવન-મગ્નનો વિચાર કર્યો પણ
 કરના નથી-અને કેવળ પોતાની તીવ્વેરીને યોનામાંથી અવવામાં
 મશગૂલ રહે છે. એવા સ્વાર્થો લોકોને દેવે રાષ્ટ્રધર્મની 'કાવણિ'
 બજાવવાની અને આવડાવડા છે. જ્યારે એ સ્વાર્થો લોકો રાષ્ટ્રધર્મનો
 'ધ' પણ સમજી શકે તો સ્વાર્થભાવના ઘોરેપણે અંદા યોડી મશે
 અને રાષ્ટ્રભાવનાનો હાથ મશે.

અત્યારે જાતવર્ષની સ્થિતિ કેટલી બપંકર બની ગઈ છે તેનો
 જાણ લોકોને તો ખ્યાલ સરખો પણ નથી. અને કેટલાકને તો તે
 સ્થિતિ જાણવાની પરવા પણ નથી. જાણી દુનિયાના કાવતાસની
 જેટલી તેને પરવા છે તેટલી પરવા દેશની સ્થિતિ જાણવા પરત્વે
 નથી. પણ જે દિવસે દેશમાં બપંકર સ્થિતિની બપંકરના ફાટી નીકળશે
 ત્યારે દેશદેશાન્તરના કાવતાસો રક્ષા કરી શકવાના નથી. તે દિવસે તો
 જે મરીય બાર્ષ એને વસ્તુકારી રજા છે તે મરીયબાર્ષ એના જ શરણે
 જતું પડશે. આ સત્ય અને સચોટ વાત મોડે મોડે પણ આપણે
 જાણર સમજી લેવાની જરૂર છે. રાષ્ટ્રધર્મના શરણે મથા વિના
 દેશમાં મુખશાન્તિપૂર્વક રહેવું મુશ્કેલ છે. રાષ્ટ્રધર્મ એ જનસમાજનો
 રક્ષક અને પોષક ધર્મ છે.

એક ઘરમાં એક મનુષ્ય તો પેટ ભરીને ખૂન ખાવ છે, જૂન
 ન દોવા છતાં કંસીકંસીને માલમલીલા ઉઘાવે છે, જ્યારે બાકીના
 દર માણસેને પેટપૂરતું ખાવાનું પણ મળતું નથી. તો શું એ બાકીના
 મનુષ્યને સંસારમાં કાઈ સંજ્ઞાન કહેશે ખરો? નહિ.

ઉપકાર કરવાના સમયે 'એ તો એના કર્મોનું ફલ છે' એમ કહી દુઃખીઓને સહાયતા ન આપી એ ઉપકારરૂપિને દેશવટે આપવા બરાબર છે. આ દયા નહિ પણ નિર્દયતા છે.

શ્રીમંતાર્થ અને ગરીબાર્થ એ બન્ને પોતપોતાના કર્તવ્યોનાં ફળ છે. શ્રીમંતાર્થ એ કાષ્ઠ શાકુકારી નથી તેમ ગરીબાર્થ એ કાર્ધ ગુન્હે નથી. જે આજે શ્રીમંત છે તે કાલને માટે શ્રીમંત રહે અને જે ગરીબ છે તે કાલને માટે ગરીબ રહે એવો કાર્ધ શાશ્વત નિયમ નથી. એ તો સંસારની ઘટમાળની જોમ ફર્મા કરે છે. જે રાષ્ટ્રપ્રેમી હોય છે તે શ્રીમંતાર્થના સમયમાં કુલાર્થ જતો નથી અને ગરીબાર્થના સમયમાં મહાર્થ જતો નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં રાષ્ટ્રસંપત્તિનો સદુપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીનું કર્તવ્ય છે. રાષ્ટ્રધર્મનું રક્ષણ રાષ્ટ્રોદ્ધારના કાર્યમાં રહેલું છે. રાષ્ટ્રધર્મ પ્રત્યેનો પ્રેમ રાષ્ટ્રીયભાવના જાગૃત કરે છે. જે દેશમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ નથી તે દેશનો ઉદ્ધાર જશ્દી થવો મુશ્કેલ છે.

વર્તમાન સમયમાં અધિકાંશ ભારતીયોને રાષ્ટ્રધર્મ પ્રતિ સફળાવ પણ નથી. જ્યારે પાશ્ચાત્ય સેનામાં રાષ્ટ્ર પ્રતિ કેવો સફળાવ-પ્રેમ હોય છે તે નીચેની સત્ય ઘટનાથી જણાઈ આવશે:—

'સામરમાં એક આવક દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારની વસ્તુઓનો વેપાર કરતો હતો એક દિવસ એક જાણકાર અંગ્રેજ પોતાના નોકરને યોખા ખરીદી લાવવાનેની દુકાને મોકલ્યો. આવકની પાસે ત્યારે દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારના યોખા હતા. પણ વિદેશી યોખાની અપેક્ષા દેશી યોખા સારા અને સસ્તા હતા. શેઠજીએ વિચાર કર્યો કે, સાહેબને સારા યોખા આપવા જોઈએ એટલા માટે દેશી યોખા તેણે નોકરને આપ્યા. જ્યારે નોકરે સાહેબને યોખા બતાવ્યા ત્યારે તે નોકર ઉપર ખૂબ જ નારાજ થયો અને એ ચાર કડવા શબ્દો પણ કહી નાખ્યા. તેણે નોકરને કુદમ કર્યો કે ત્યાં દેશી

ચોખ્ખા પાછાં દર્ઠ, વિદેશી ચોખ્ખા ખરીદ લાવ. બિચારો નોકર દોડતો દોડતો શેઠ પાસે આવ્યો અને તેને ગંધી વાત કહી. શેઠએ દેશી ચોખ્ખા પાછા લઈ લીધા અને વિદેશી ચોખ્ખા ચાર ગણી કીમતે આપ્યા.

કેટલાક દિવસો બાદ શેઠની અંગ્રેજ સાહેબ સાથે મુલાકાત થઈ ત્યારે શેઠએ તેનું કારણ પૂછ્યું. યુરોપિયને ઉત્તર આપ્યો કે, 'વિલાયતી ચોખ્ખા ખરીદવાથી તેની કીમત અમારા દેશવાસી ભાઈઓને મળે છે. અમે એવા મૂર્ખ નથી કે વિદેશમાં આવી પોતાના દેશવાસી ભાઈઓને બૂલી જઈએ અને પોતાના દેશનો માલ ન ખરીદતાં વિદેશી માલ ખરીદીએ અને તેના પૈસા દેશવાસીઓને ન પહોંચાડતા અહીંના લોકોને આપીએ ? પહેલો અમારો દેશ છે અને પછી વિદેશ. અમે દેશદ્રોહ કરી અમારા જીવનને કલંકિત કરવા આહતા નથી.'

શેઠ અંગ્રેજનો દેશપ્રેમ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. અને તેણે પોતે નિશ્ચય કર્યો કે 'આપણે પણ દેશી માલનો જ વેપાર કરવો અને દેશનો પૈસો દેશમાં જ રાખવો.'

પાશ્ચાત્ય લોકોના હૃદયમાં દેશપ્રેમ કેવો હોય છે તેનું ખીજું એક જ્વલંત ઉદાહરણ પણ જાણવા જેવું છે:—

'મુંબઈમાં એક અંગ્રેજે પોતાના નોકરને છુટની એક જોડી ખરીદી લાવવાનું કહ્યું. નોકર એક દેશી દુકાનેથી એક સુંદર છુટની જોડી રૂ. ૫) ની કિંમતમાં ખરીદી લાવ્યો. 'અંગ્રેજે છુટની જોડી જોઈ. જોતાં જ તેને 'made in India' વાંચ્યું. તે નોકર ઉપર ક્રુદ્ધ થયો અને એચાર કડવા શબ્દો પણ કહી સંભળાવ્યા, કે, મૂર્ખ ! આ દેશી છુટની જોડી કેમ લાવ્યો ? નોકરે કહ્યું:—સાહેબ ! આપ છુટની જોડી પહેરી તો જુઓ ! તે ટકાઉ અને સુંદર છે. અંગ્રેજે કહ્યું કે, 'તે દેશી છુટની જોડી ભલે સારામાં સારી હોય પણ મારે તો એ ન જોઈએ. આ છુટની જોડી તું પાછી આપી આવ અને મારા માટે વિલાયતી છુટની જોડી અંગ્રેજ કંપનીમાંથી ખરીદી લાવ, વિલાયતી

જુટની કીમત બલે વધારે લાગે. નોકર દેશી વેપારી પામે મરો અને જુટની ભેડી વિશે પોતાની આપવીતી કહી મંબળાવી. જાણ વેપારીએ જુટની ભેડી પાછી ઘર્ષ લીધી. નોકર એક યુરોપીયન કંપનીમાં મરો અને ચાર ગણી કીમત આપી જુટની ભેડી ખરીદી લાવ્યો. આદેખને વિવાદની જુટ ભેડાં અને 'made in England' વાંચ્યાં તે પછો ખુશ થયો. નોકરે સાહેબને પૂછ્યું કે, 'આ જુટની ભેડી કીમતમાં ભારો, ટકાઉમાં કમજી અને દેખાવમાં ખરાબ હોવા છતાં પણ તમને મમે છે અને પહેલી જુટની ભેડી કીમતમાં સસ્તી, ટકાઉમાં મજબૂત અને દેખાવમાં મુંદર હોવા છતાં તમને ગમતી નથી. તેનું શું કારણ ?' સાહેબે ઉત્તર આપ્યો કે, "યુરોપીયન કંપની-માંથી ખરીદી લાવેલી જુટની ભેડી મારા દેશની બનાવેલી ચીજ છે. જે ચીજ મારા દેશની બનેલી છે તે ચીજ મમે તેવી હોય છતાં મને પસંદ કેમ ન હોય ? પછી જાણે તે ચીજ કીમતમાં મોંઘી હોય કે ટકાઉમાં કમજી હોય ? મારા દેશની ચીજ ખરીદી હું મારા દેશ પ્રત્યે પ્રેમ બતાવું છું. જે દેશ મને પાળ્યો-પોષ્યો છે તે દેશની અવગણના કેમ કરી શકું ? મારા દેશની ચીજ વાપરતાં મારા દેશ, સાત સાગર ઉત્સાહીને અને હું બાળ્યો છતાં, મને યાદ આવી નવય છે અને માફ મરનક મારા દેશના સગળમાં દળી પડે છે દેશ એ મારો દેવ છે. હું દેશને દેવની માફક પૂજું છું."

ઉપર જે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યાં છે તે કલ્પિત નથી. તે તો ઘોષા ઉદાહરણો છે. જે ઉદાહરણોમાંથી આપણને રાષ્ટ્રીય ભાવનાની જે દિનસિદ્ધા મળે છે તે દિનસિદ્ધા ભારતીઓએ ફરીવાર ધીખવાની જરૂર છે. જે દિનસિદ્ધામાંથી આપણા દેશને સ્વનિર્ભરતાનો મૂલમન્ત મળી આવશે. યુરોપીયનોએ 'દેશ એ મારો દેવ છે. સ્વદેશી ચીજ એ દેશ-દેવની પ્રસાદી છે' એ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને જીવનમાં મૂર્ત રૂપ આપ્યું છે. અને તેથી જ તેઓ સ્વાનિર્ભરતાનું સાચું મુખ અનુભવે છે. તેઓ સાન સામગ્ર ઉત્સાહીને અને દળરો માધ્યમો કાપીને ભારતવર્ષમાં આવી

રહ્યા છે; છતાં પણ પોતાના દેશની બનેલી મોંઘી ચીજ વાપરતાં તેઓ બૂલી શક્યા નથી. એ જ તેમની રાષ્ટ્રભક્તિનો પરિચય આપે છે. ત્યારે ભારતીયો ભારતવર્ષમાં જ રહેવા છતાં, દેશ પરતન્ત્ર અને પતનની અવસ્થામાં હોવા છતાં પણ વિદેશમાં બનેલાં કપડાં-વસ્ત્રો તથા બીજી અનેક વિદેશી ચીજો વાપરવામાં ગૌરવ માને છે. એ ખરેખર દેશ ને માટે મોટું કલંક છે. દેશના આ ડાળા કલંકને દૂર કર્યે જ ભારતવર્ષનું મુખ ઉજ્જવલ બની શકે એમ છે.

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ વિદેશી વસ્ત્ર તથા વિદેશી ચીજો વાપરવી નિષિદ્ધ છે. જે વિદેશી વસ્ત્રમાં ચરખીનો ઉપયોગ કરવા માટે લાખો-કરોડો પશુઓનો નિર્દયતાપૂર્વક વધ કરવામાં આવે છે તે વિદેશી વસ્ત્રનો ઉપયોગ ભારતીયો-જેમનો અહિંસાવાદ આદર્શ છે-તે કેમ કરી શકે ? અને જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ તો વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી ચીજો કે જેમાં પ્રાણીઓનો વધ કરવામાં આવે છે તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો હોય તેમાં શંકાને તો જરાય સ્થાન નથી. જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ વિદેશી વસ્ત્ર તો ત્યાગ્ય જ છે. વિદેશી વસ્ત્રના વપરાશમાં ધર્મ-બ્રજતા સ્પષ્ટ રહેલી છે.

જે દેશના મનુષ્યો પોતાના દેશ તથા પોતાના દેશની ચીજોની કદર કરી જાણતા નથી તે દેશના મનુષ્યોની કદર બીજા દેશોમાં રહેતી નથી. કોઈ સાધારણ ગામમાં જે કોઈ અંગ્રેજ-પંડી ભલે તે બબચીં કેમ ન હોય ! તો પણ ‘સાહેબ આગ્યા, સાહેબ આગ્યા’ કહી આપણે તેને સન્માનીએ છીએ. તેથી વિરુદ્ધ ભારતીયોની વિદેશોમાં કેવી કદર કરવામાં આવે છે તે કહેવાની જરૂર નથી. મહાત્મા ગાંધીજીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં ‘કુલી-બેરીસ્ટર’ શબ્દથી કદર કરવામાં આવતી તે વાત સૌ કોઈ જાણે છે. ભારતના અગ્રગણ્ય નેતાઓને વિદેશોમાં અપમાનિત થવું પડે છે તેનું મૂળ કારણ શોધીશું તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે આપણી જ ભૂલ આપણને શૂઝની માફક દુઃખ દે છે. ત્યારે ભારતવર્ષનો જનસમાજ પોતાના રાષ્ટ્રધર્મને બૂલી જઈ

જિંમી ધીરેને અપનાવે છે ત્યારે તેનું દુરપરિણામ કદાચનીય દોષારથી મેંધીલ અને ગરીબનાથ જેવા આદર્શ નેતાઓને પણ ઓગરતું પડે છે.

ગાંધીધર્મ નવાંશુધી ધરણમાં ઘડતો નથી ત્યાંશુધી રાષ્ટ્રધર્મ ઉત્પન્ન થતો નથી. અને રાષ્ટ્રધર્મ એક જથ્થા વિના રાષ્ટ્રોત્થાનિ થઈ શકતી નથી. રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે ત્યાગમાનના અને અદિગુણાની ખદુ જ જોઈએ છે. ભારતીયોના પતનનું મુખ્ય કારણ રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મના પ્રચારક રાષ્ટ્રધર્મવિરોધી અભાવ છે. રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે રાષ્ટ્ર-રધિરોએ રાષ્ટ્રના મરજે પોતાની બધી ઇચ્છિતો સમર્પી દેવી પડે છે. સર્વશ્રેય સમર્પણ દ્વારા વિના રાષ્ટ્રોદ્ધાર થઈ શક્યો નથી એ વાતની કાઠી ગરૂનો ઇતિહાસ આપી રહ્યો છે. આમરે આમરે, નગરે નગરે જે રાષ્ટ્રસેવકોની આંખોએ—રમારકો—ઉર્મા કરવામાં આવ્યાં છે તે ગ્યારકો આજે મૂલે મોટે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે આત્મસમર્પણનો—સહીદીનો—બોધપાઠ આપી રહ્યાં છે.

મદારાજા પ્રતાપ એ રાષ્ટ્રનો સાચો તેજસ્વી દત્તો. સ્વાતંત્ર્ય દેવીનો એ સાચો મપૂત દત્તો. એ નરવીરે સ્વાતંત્ર્યદેવીની અને ભારતમાતાની રક્ષા અર્થે ગળપાટ, વિલાસવંશવતે તરછોડી, સ્વેચ્છાએ મરીખી સ્વીકારી અદાર વર્ષ મુખી અરવલી પદારોની ખીજોમાં દેશની રક્ષા અર્થે અનેક કષ્ટો સહ્યાં. ટાલ તકાને, કકકની કંડીને ન ગળુકાર્યા. ખાવા માટે અન્ન ન મળતું તો ધાસના બીજ ખાઈ રહ્યા પણ રાષ્ટ્રને વિદેશીઓદ્ધાર અપમાનિત થવા ન જ દીધેલ મદારાજા પ્રતાપની રાણી જે રાજમહેલોમાં સુખપૂર્વક રહેતી હતી તે પણ પ્રાણપ્રિય પતિની સેવાર્થે વનવનગરમાં સાથે રહેવા લાગી અને પતિના સુખદુઃખની ભાગીદાર બની અર્ધાંગનાપદને સાર્થક કર્યું. રાણીના બાળકો રાટલીના એક એક દુકાડા માટે કચ્છ રુદન કરતા હતા; અને જે એક દુકાડા માટે બાળકો રડતા હતા તે દુકાડાને પણ ત્યારે જંગલની બિલાડી લઈ ગઈ ત્યારે બાળકો હૃદયકાંટ રુદન કરવા લાગ્યા; ત્યારે પ્રતાપી મદારાજા પ્રતાપ જેવા પણ થોડીવાર અધીર થઈ ગયા. પણ એ

આખો તે પવિત્રભૂમિનું મહત્ત્વ કેટલું હશે ! તે સમજવું જોઈએ.
ભારતભૂમિ વાસ્તવમાં પવિત્રભૂમિ છે-પુણ્યભૂમિ છે.

બુદ્ધિવિચારદોષો ભારતભૂમિની - પ્રકૃતિનું બરાબર અભ્યયન
કરી કહ્યું છે કે, ભારતભૂમિ પારસભૂમિ છે. આ પુણ્યભૂમિમાં માનવોપ
આવશ્યકતાઓની પૂર્ણ માટે દરેક ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે. આવશ્ય-
કતાપૂર્ણની દૃષ્ટિએ તો આ દેશ સ્વર્ગ-ત્ર છે. કોઈપણ વસ્તુ માટે
ભારતગર્ભને બીજા દેશો પાસે ચાલના કરવી પડતી નથી. આથી
વિરુદ્ધ એવું સાંભળવામાં આવે છે કે ઇંગ્લેન્ડ આદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં
ખેડેલાં આદિ પદાર્થો તો ખૂબ પેદા થાય છે પણ જેના વિના મનુષ્ય-
જીવનનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી તે ધાતુ આદિ ખાદ્ય પદાર્થોની
ઉત્પત્તિ ત્યાં બહુ ઓછી થાય છે. જો ભારત કે બીજા ઉપખંડ
દેશોમાંથી ત્યાં બનાજનો નિકાસ કરવામાં ન આવે તો ઇંગ્લેન્ડવાળા-
ઓને ખાવાનાં પણ સાંસાં પડી જાય. પણ જો ભારતમાં કોઈપણ
ચીજ વિદેશમાંથી ન આવે તોપણ ભારતનો ખર્ચો જીવનવ્યવહાર
સુખપૂર્વક ચાલી શકે એમ છે. ભારતભૂમિની આ જ મોટી વિશેષતા
છે. ભારતભૂમિ આજે સ્વર્ગ-ત્ર હોય તો આખા વિશ્વને સુખશાન્તિ
આપવાની શક્તિ તેનામાં રહેલી છે પણ પરત-ત્રતાએ એ શક્તિને
ચસી લીધી છે.

આપણી ભારતભૂમિમાં મગા-ચમુના જેવી અનેક સુખદાયક
મોટી નદીઓ વહે છે અને દિમાસય જેવો અદિનીય-ક્રિયો પર્વત
ભારતની રક્ષા કરે છે. જો ભારતદેવની પ્રકૃતિદેવી મેંવા કરે છે ત્યાં
સ્વાભાવિક સુખશાન્તિ દોષ એમાં શું આશ્ચર્ય ? એક દિવસે દીકરો
કહ્યું છે કે " જે દેશમાં પર્વતો જેવાં હોય છે તે દેશના મહા-
પુરુષો પણ એવા જ લાવનામાં ઉચ્ચ હોય છે. "

બન્ધ મદાચીર, જુદા. રામ અને કૃષ્ણ જેવા મહાપુરુષોને આ
ભારતભૂમિએ વિશ્વને ચમકાવે છે એવા રત્નમયો ભારતભૂમિ છે.

આવી પવિત્રભૂમિનું જ્યાં અપમાન થતું હોય તે પવિત્ર ભૂમિનાં પુત્રો ખીજાના જંધનમાં સપડાયા હોય તે કેટલા દુઃખની વાત છે. આ દુઃખનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્ર પ્રતિ હૃદયમાં શ્રદ્ધાભાવ અને ભક્તિભાવનો અભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિરની આજ્ઞાનો અસ્વીકાર છે. યુગધર્મના પ્રતાપે રાષ્ટ્રધર્મ પતિ શ્રદ્ધાભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિર પ્રતિ ભક્તિભાવ પ્રગટ થતો જાય છે એ આનંદનો વિષય છે.

દેશના નાયકોનું કહેવું છે કે, જે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રના માનાપમાનનું ધ્યાન રાખતો નથી તે મનુષ્યનું માન ત્રિકાલમાં પણ વધવા પામતું નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં પોતાનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે આ સાચી વાતનો જે રાષ્ટ્રસેવક સ્વીકાર કરે છે તેને નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ, કે, સ્વદેશી વસ્ત્ર કે સ્વદેશી ચીજો વાપરવામાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી વસ્તુઓના વપરાશમાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો વિનાશ રહેલો છે. ધાર્મિક દૃષ્ટિબિન્દુએ આ વાતને વિચારવાથી તમારો નિશ્ચય વધારે દઢ થશે.

રાષ્ટ્રનું ગૌરવ સાચવવું અને વધારવું એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રજાની પવિત્ર ફરજ છે અને આ પવિત્ર કર્તવ્યનું ભાન પ્રજાને પોતાના ત્યાગધર્મદ્વારા કરાવી રાષ્ટ્રને ગૌરવાન્વિત કરવો એ રાષ્ટ્રપતિનું કર્તવ્ય છે.

રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રનાયકની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી એમાં જ રાષ્ટ્રોદ્ધાર રહેલો છે.

(૪)

પ્રશારતારથવિર-સંરક્ષકરથવિર.

[પાત્રગ્યા-ચંદ્રા]

શુભદેવો મય' ।

પ્રશાન્નાન્તર્યામિર માનવસમાજનો સંસ્કર્તા છે. જેવી શિક્ષા-સંસ્કૃતિ માનવાદૃષ્ટિમાં ને ઉત્પાદી તેવું માનવસમાજનું બાવિ બહુર પદારી.

પ્રજાજીવનમાં ધર્મબાવનાને જગત રાખવા માટે શિક્ષા-પ્રચાર એક જ્યોષ સાધન છે. હાજુ કે શિક્ષાપ્રચારદ્વારા રાષ્ટ્ર, સમાજ કે ધર્મનાં બંધનો દીર્ઘાં થાય છે અને તૂટે છે. શિક્ષાનું જ્યોષ જન બંધનોમાંથી મુક્ત કરવાનું છે.

માનવસમાજ પરાધીનતા, અજ્ઞાનતા, નિર્બળતા, નિસ્તેજતા, વાસના આદિ બંધનોથી બદ્ધ છે, વિવિધ પરિસ્થિતિઓથી જડાએસો છે અને તેથી એનો અંતરાત્મા દગાયેસો રહે ॥

આ બધા સામાજિક બંધનોમાંથી રાષ્ટ્ર વા સમાજને ઊગાવે તેનું નામ વિદ્યા, તેનું નામ શિક્ષણ, તેનું નામ જ્યોષવણી છે.

* યા વિદ્યા યા વિમુક્ષયે ।

શરીરને રોગો અને દુર્બળતાથી રોગાપે, જીવિને અત્યંત નેમજીવિતા નિયંત્રણથી રોગાપે, સ્ત્રીને પેશાબ અને અશુભ પુનઃપ્રસવથી રોગાપે અને અત્યંતે ધર્મપ્રેમથી રોગાપે તેનું નામ વિદ્યુત્ત, વિદ્યુત્ત કે રોગવચ્ચી છે.

રસપ્રતિભે લાંબરનાથી રોગાપે, ગમ્મિને મદતી રોગાપે અને અત્યંતે કૃષ્ણના તથા અદઃકારના પાંચરમણી રોગાપે તેનું નામ સાત્તી શિક્ષા છે.

માનવસમાજને શારીરિક, માનસિક, બાહ્યિક અને આંતર્યામિક શિક્ષાદીકા આપવાનું જવાબદારીભર્યું કામ પ્રશાસ્તા અર્થાત્ માતા-પિતા, શિક્ષક, ધર્મશીર, આદિ સ્થવિરોના હાથમાં સોંપાયેલું છે. પ્રશાસ્તાસ્થવિર માનવસમાજનો સંસ્કર્તા છે. જેની શિક્ષણસંસ્કૃતિ માનવસમાજમાં તે ઉનારશે તેનું માનવસમાજનું ભાવિ ધનર, યશશે. જેમનાં હાથમાં માનવસમાજનું ભાવિ રહેલું છે તે પ્રશાસ્તાસ્થવિર શાળુ દોષ શકે? તેમની યોગ્યતા કેવી અને કેટલી હોવી જોઈએ? તે વિષે વિચાર કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રકારો પ્રશાસ્તાસ્થવિરની વ્યાખ્યા કરતાં કરાવે છે કે:—

પ્રશાસતિ-શિક્ષયન્તિ ચે તે પ્રશાસ્તારઃ ધર્મોપદેશકાસ્તે
ચ તે સ્થિરીકરણાત્ સ્થવિરાશ્ચેતિ પ્રશાસ્તૃસ્થવિરાઃ ।

અર્થાત્:—જે શબ્દની ભાવિ પ્રગતને શિક્ષાદીકા આપે છે, અને જે ધર્મોપદેશક કે શિક્ષક પોતાની શિક્ષાના પ્રભાવથી શિષ્યોને કર્તવ્યપંચાયણ બનાવે છે તે પ્રશાસ્તાસ્થવિર કહેવાય છે. શાસ્ત્રકારોએ ‘પ્રશાસ્તા’ની જે વ્યાખ્યા કરી છે તેમાં જે ગૃહાર્થ રહેલો છે તે ખાસ વિચારવા જોવો છે.

શબ્દની ભાવિ પ્રગત આજના નાનકડા બાળકો છે. બાળકોને નાનપણમાં ઘરમાં માતાપિતાદ્વારા શિક્ષણસંસ્કાર મળે છે. ઘરના શિક્ષણમાં જો કે પ્રાથમિક અક્ષરજ્ઞાન હોતું નથી. પણ બાલ્યકાળમાં

બાળકોને માતાપિતાદ્વારા જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે બાલ્યજીવનનું ભવિષ્યનારું હોવાથી ઘણું જ મહત્વનું છે.

બાલ્યજીવનમાં બાળકોના માતાપિતા જ સાચા પ્રશાસ્તા-શિક્ષકો છે. કારણ કે પાલ્યપુસ્તકોદ્વારા, શિક્ષકોદ્વારા કે ધર્મશુરુઓદ્વારા જે શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવામાં આવે છે તે શિક્ષણ અને સંસ્કારો બાળમાનસને એટલાં બધાં જીવનરપર્ષી નથી હોતાં જેટલાં માતાપિતાનાં કે ધર્મનાં શિક્ષણસંસ્કારો જીવનરપર્ષી હોય છે; એવું અનુભવીઓનું કથન છે.

બાળમાનસ એટલું બધું નિર્બળ હોય છે કે જેવાં શિક્ષણ અને સંસ્કારો આપણે તેનામાં રેડવા ચાલિએ છીએ તેવાં રેડી શકીએ છીએ.

બાળજીવનમાં શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવા મારે ધર એ જ પાલ્યપુસ્તક છે માતાપિતા જ તેના સાચા શુરુઓ છે અને સારાં આચારવિચારો જ તેનું સાચું શિક્ષણ છે. શુદ્ધજીવનમાં જેવા નીતિ-નિયમો, સદ્વર્તનો, ધાર્મિક-વિચારો માતાપિતા સાચવશે તેવા સંસ્કારો બાળજીવનમાં અવશ્ય ઊતરવાના. ઊગતી પ્રજાનું જીવન વધુ સંસ્કારી અને તેની બધી જવાબદારી માતાપિતા ઉપર છે.

“માતાપિતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે” આ આર્યવચન જેટલું સત્ય એટલું તે આદરણીય અને આચરણીય છે. માતાપિતા સર્વપ્રથમ શિક્ષક અને સંસ્કારી હોય તો જ તેની પ્રજા પણ તેવી બની શકે છે. એટલે ઊગતી પ્રજામાં સત્શિક્ષણ અને સત્સંસ્કાર ઊભારવા મારે માતાપિતાએ શિક્ષિત અને સંસ્કારી બનવું જરૂરી છે.

બાળકોનું જીવન અનુકરણશીલ છે. તેઓ ભોગવતાં-ચાસતાં, ખાનાં-પીનાં અને બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓમાં ધરનું જ અને ખાસ કરીને માતાપિતાનું અનુકરણ કરી તે તે પ્રવૃત્તિઓ શીખે છે. દરે જ્યારે આપણે તેમને સુસંસ્કારી, વિનયી, ધાર્મિક અને સદાચારી

એ. આ રીતે જાળાની વ્યવસ્થા હાંકી ખરબાદ જાય છે. શું આ જાડું
દિસારૂપ નથી !

આવેસને અંકુશમાં રાખવા, જાળાની પરિરિચિતિ મગજની રચને
તેની મનોદશાને અનુસર કરી તેને સુધારવા ધરમાં મુંદર વાનાવરણ
હિંસુ કરવું જેથી માનાપિતા અને જાળાકે એ જાડા સંપ્રિયો હવ-
નનો વિકાસ કરી શકે અને નિશ્ચિત ધ્યેયને પળ પાર પાડી શકે; પણ
મજાખરા માનાપિતા પોતાની બહેને લીધે એવું નથી કરી શકતા
એટલે જ તેઓ ડરામણી અને મારફાડના પ્રયોગોથી ટેવાએલા દોષ છે.
તેઓ 'ડરાવવું' એ પળ દિસા છે, શાસ્ત્રના આ વાક્યથી બરાબર સમજી
શેકેલેમની એ પ્રવૃત્તિ યોગ્યી દિસારૂપ છે, અને તેથી તેમનો કે બાળકોનો
વિકાસ થવાનો મંસર નથી. આજે એવા અનેક ઉદાદરજો આપણી
સામે સિપ્રતિદિન આજ્ઞા કરે છે, જેમાં માણસોએ માત્ર ભયને લીધે
પોતાના પ્રાણો સુખાવ્યાં દોષ. જોનપર્મ' ભયથી મુક્ત થઈ નિર્ભય
ભવવાનો અને બનાવવાનો ઉપદેશ આપે છે.

બીવડાવનાર કે બીનારના અંતરગ કે બદિરંગ મર્મ ઉપર ભય
આમ અનેકરીને ધા કરે છે. મારે દવે ભય એ દિસારૂપ છે કે કેમ
એ પ્રશ્ન જ હાલતો નથી.

જે પ્રાણી આત્મચુલનો ધાત ધાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે તેને જોતામમ
દિસક કહે છે.

શાસ્ત્રકારોએ ભયને મોહનું સ્વરૂપ જાણીને બાવદિસાની કાટીનો
ત્યાં બતાવેલો જ છે અને ઉપર્યુક્ત રીતે તે દ્રવ્ય દિસા-સ્પૃહ દિસાની
પળ જનક છે. મારે ભય દિસારૂપ છે કે નહિ તે વાચકો પોતે જ
વિચારી લેશે.

માનાપિતાએ બાળકો પ્રત્યે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તે
વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા.

અત્યારે માતાપિતાએ સદ્ધર્મની ઉન્નત ભાવના કેળવવાની જરૂર છે. કારણ કે આપણા સામાજિક જીવનમાં જોઈ રહ્યા છીએ કે, આજના માતાપિતાનાં મન કામવાસનાથી વાસિત થયેલાં છે, અનેનાં હૃદયો પરસ્પર કલેશકંકાસથી રંગાયેલાં છે અને વાતવાતમાં તેઓ પરસ્પર અશ્લિષ્ઠ વાહુપ્રહાર અથવા સમય મળે તો તાડનપ્રહાર પણ કરતા અચકાતા નથી ત્યાં ભણા ! શિક્ષણ અને સંસ્કારોનું સંરક્ષણ ક્યાંથી થાય ?

ત્યાંસુધી માતાપિતાનું જીવન શિક્ષિત, સંસ્કારી અને આદર્શ ન અને ત્યાંસુધી સંસ્કારોનું સિદ્ધન ઊગતી પ્રજામાં થાય તે માત્ર નિરાશાજનક છે. એટલા માટે અત્યારે માતાપિતાએ પોતાના તેમજ ભાવિ પ્રજાના કલ્યાણ માટે પોતાનું જીવન શિક્ષિત અને સંસ્કારી અવસ્થા બનાવવું જોઈએ.

માતાપિતાએ એ બુદ્ધી ન જવું જોઈએ કે ઊગતી પ્રજા એ ભવિષ્યની ભાગ્યવિધાત્રી છે. +

બાળકો જેમ મોટા થતા જાય છે તેમ તેમ આવહારિક તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ લેવાને તે યોગ્ય બનતા જાય છે. બાળકો ઘરની નિશાળ છોડી ગામની નિશાળમાં જાય છે અને ત્યાં અક્ષરજ્ઞાન મેળવે છે. એકબાબુ અક્ષરજ્ઞાન મેળવી બાળકો આવહારિક જ્ઞાન મેળવે છે ત્યારે બીજી બાબુ ધર્મસ્થાનકોમાં ધર્મગુરુઓદ્વારા નીતિશિક્ષણ અને ધર્મશિક્ષણની પ્રાપ્તિ કરે છે.

નિશાળમાં માતાપિતાનું સ્થાન શિક્ષકો લે છે. શિક્ષકોએ બાળકોને પોતાના પુત્રસમાન ગણી શિક્ષાદીક્ષા આપવી જોઈએ, એમાં જ શિક્ષકધર્મની સાર્થકતા રહેલી છે. બાળકે દિશાર-કુમાર-અવસ્થામાં શિક્ષાનો સંચય કરવાનો હોય છે. દિશાર અને કુમાર-અવસ્થામાં શિક્ષાને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાનો પ્રત્યેક કુમાર

પ્રથમ ફરિયાદો. એમ કહેવામાં જ નેના અવિરતવનનો
કારણોથી રહેલો છે.

બાળકોને બાલિકાઓ સુખમય બનાવવા માટે જેમ બાલકોની
શિક્ષા આપવી જરૂરી છે તેવી વિશેષ ધાર્મિક શિક્ષાને મદદરતું
સ્થાન આપવાની જરૂર છે. કારણકે જીવનમાં જોડાતું પ્રગતિનું સ્થાન
જે તેવી વિશેષ નિવૃત્તિનું સ્થાન છે. કારણ કે જીવનનું અંતિમ
ધ્યેયનું નિવૃત્તિ છે. નિવૃત્તિધર્મની શિક્ષાથી જો સેવા માટે ધર્મશિક્ષા
પામે જઈ ધર્મશિક્ષા બાળકોએ સેવા જોઈએ; અને નિવૃત્તિશિક્ષાનું
અસરકારક પ્રેરણા માટે બાળકોની ધર્મસ્થાનિકમાં ધર્મનુસ્થાપના
પામે ધર્મશિક્ષા કરવા જવાનો અભ્યાસ પામે જોઈએ.

માતાપિતાના, શિક્ષકોના કે ધર્મશિક્ષકોના જે શિક્ષકોના સંસ્કારો
બાળકોમાં દૈનિક થાય છે તે મોટી ઉંમરે દૈનિક થતા નથી અને તે
માટે જ ધર્મશિક્ષકો પ્રેરણા માટે ધર્મશિક્ષકોની અનિવાર્ય આવ-
શ્યકતા રહે છે. રાષ્ટ્રની બાલિકાઓમાં બાળક-બાલિકા, કુમાર-
કુમારિકા, પુત્ર-પુત્રીનો સમાવેશ થાય છે. જેમ અત્યારે બાળક-કુમાર
પુત્રોને બાલકશિક્ષક શિક્ષકો તેમજ ધાર્મિક શિક્ષકો જીવનસુધાર માટે
આપવાની આવશ્યકતા જણાય છે. તેમ બાલિકા, કન્યા, કુમારી, પુત્રીઓ
માટે પણ બાલકશિક્ષક તેમજ ધાર્મિક શિક્ષકોની વ્યવસ્થા અવશ્ય
કરવી જોઈએ. પુત્ર અને કન્યા વચ્ચે અંતર રાખવું ન જોઈએ. જે
માતાપિતા, જે શિક્ષક પુત્ર અને પુત્રી, બાળક અને બાલિકા
વચ્ચે શિક્ષાદીક્ષાના વિષયમાં ભેદભાવ રાખે છે, ઉંમર-નીચી દૃષ્ટિએ
જુએ છે તે પ્રચલિત તરીકે પોતાની ફરજ બરાબર બજાવી
શકતા નથી.

શિક્ષાનું યોગ્યતાનુસાર વિભાજન કરવું અને શિક્ષકોના વિષયાસ
ન ધર્મ જન્ય તેનું ધ્યાન રાખવું એ પ્રચલિતશાસ્ત્રવિરતું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.
બાળકોને બાલિકાઓ, કુમારોને કુમારોપયોગી, કિશોરોને કિશોરોપયોગી,

[illegible][illegible]

પ્રશસ્તાઓનું નીચું કર્તવ્ય એ છે કે, કુમાર-કુમારિકાઓને, ઔદિક શિક્ષાની સાથે ઔદોગિક-શિક્ષા આપવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણકે ઔદિક શિક્ષા અને ઔદોગિક શિક્ષાનો ત્યારે સુમેળ મળશે ત્યારે શિક્ષાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ પાર પડશે કેવળ ઔદિક શિક્ષા આપવાથી શિક્ષા એકાંગી-પાંગળી બની જશે. શિક્ષાનાં પ્રત્યેક અંગો સર્વાંગસંપૂર્ણ હોવાં જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું ચોથું કર્તવ્ય એ છે કે, વ્યાવહારિક શિક્ષાની સાથે આધ્યાત્મિક-ધાર્મિક શિક્ષાનો પણ પ્રબંધ કરવો જોઈએ. કારણકે જીવનના વ્યાવહારિક કાર્યોનો અમલ કરવા માટે આધ્યાત્મિક શાન્તિ મેળવવાની જરૂર રહે છે. અને આત્મિક શાન્તિ ધાર્મિક શિક્ષાજ્વારા મળે છે. માટે બાળક-બાળિકાઓનાં ધાર્મિક મંત્રકારો દ્વારા કરવા માટે ધર્મશિક્ષણની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું પાંચમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં જે કાર્પ પ્રકારનો જાતિભેદ કે વર્ણભેદનો સામાજિક અંતરાય હોય તેને દૂર કરવો જોઈએ. કારણકે જાતિભેદ કે વર્ણભેદ એ બધાં શિક્ષાનાં બાધક તત્ત્વો છે.

પ્રશાસ્તાઓનું છઠું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં બધાં તર્જના કે મારકૂટને જરૂરપણુ સ્થાન આપવું ન જોઈએ; કારણકે અવબીન થએલો કે કલોત્તમાદ થએલો શિક્ષાર્થી શિક્ષા ગ્રહણ કરી શકે નથી અને કદાચ જે શિક્ષા ગ્રહણ કરી શકે છે તે બધના ખુત્તી કરી જઈ બૂલી જાય છે. માટે શિક્ષાર્થીઓના દિન માટે પણ બધનો શિક્ષાક્ષેત્રમાંથી બદિષ્કાર કરવો જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું સાતમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા મેળવનાં બાળકો જે કામોદીપન કરનારાં સાધનોનો ઉપયોગ કરતા ધર્મ જાય છે અને એ રીતે શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં બાળકોને જે મોટા અંતરાય હોય છે તે કામોત્તજક સાધનોને દૂર કરી કામસામક સાધનોનો વ્યવહાર વિદ્યાર્થીઓમા સરુ કરાવવો જોઈએ. કામરૂનિના પ્રવાહમાં શિક્ષાનો પ્રાણ તજાર્ધ ન જાય એ વિષે પ્રશાસ્તાઓએ સતર્ક ધર્મ આન આપવું જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું આઠમું કર્તવ્ય એ છે કે, વિદ્યાર્થીઓને બાળુવામાં-સમજવામાં-માદ કરવામાં મુશ્કેલ, સરલ અને બોધદાયક દોષ તેવાં

રાષ્ટ્રભાષામાં લખાએલાં પાઠ્યપુસ્તકદ્વારા શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવા નોંધ્યો. જેથી થોડા સમયમાં જ્ઞાનનો સાચો વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ મળે.

પ્રશાસ્તાઓનું નવમું કર્તવ્ય એ છે કે, વિદ્યાર્થીઓના મગજને ઠેર ઠેર ખાઈ જાય એવું પોપટીયું શિક્ષણ આપવું ન નોંધ્યો. પણ તર્કશક્તિ અને અવલોકનશક્તિ વધે અને સાચેસાચે વિષયનું જ્ઞાન યાપ તેવીરીતે શિક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધ્યો.

પ્રશાસ્તાઓનું દશમું કર્તવ્ય એ છે કે, વિદ્યાર્થીઓને પોતાના રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રધર્મ, રાષ્ટ્રનેતા પ્રત્યે સન્માન ઊપજે, પોતાની માતૃભૂમિ પ્રત્યે, પોતાના સમાજ પ્રત્યે, પોતાના ધર્મ પ્રત્યે પોતાની શી ફરજ છે તેનું જ્ઞાન પ્રગટે અને રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મની રક્ષા અને સેવાયે તેમણે ફેટલી સદ્વિષ્ણુતા, ત્યાગભાવના કેળવવાની છે તેનું જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધ્યો.

પ્રશાસ્તાઓનું અગિયારમું કર્તવ્ય એ છે કે, વિદ્યાર્થીનો ક્યા વિષયમાં વિશેષ રુચિ છે અને એનું માનસિક વલણ ક્યા વિષય તરફ ઢળેલું છે એ વિષે બરાબર તપાસ કરી તેને તે વિષય મુખ્ય આપી, બાકીના વિષયોને ગૌણ બનાવી તેમાં પારંગત બનાવવો નોંધ્યો. આ પ્રમાણે એક એક વિષયમાં વિદ્યાર્થીને વિશારદ બનાવવો અને અન્ય વિષયોમાં રસ લેતો કરવો એ આવશ્યક છે. આવી શિક્ષા-યોજનાથી વિદ્યાર્થીઓનો જીવનવ્યવહાર સુંદર રીતે ચાલી શકશે એમ લાગે છે.

સંક્ષેપમાં કુમાર-કુમારીઓને કેવી શિક્ષા ક્યારે અને કઈરીતે આપવી નોંધ્યો? કેવા શિક્ષકો કેવી યોગ્યતાવાળા હોવા નોંધ્યો? તે વિષે પૂર્વાપર સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાનું કામ પ્રશાસ્તાઓનું છે.

પ્રશાસ્તા-સ્થવિર ઉપર આખા રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મની ફેટલી ગંભીર જવાબદારી રહેલી છે તેનું જ્ઞાન તેમને સતત રહેવું નોંધ્યો.

કિમતી પ્રાણને પોતાના રક્ત અને અહાશર પેરા થતા નેત્રી
શિક્ષાપ્રજ્ઞાથી હેલી એકાએક દેહોગ્રાન્થોનાં મનિદાન એવારનામાં
આવે અને પોતાના રક્ત અને પોતાના માનના મનિદાનની કમી
ખમર ન હોય. એ શિક્ષાપ્રજ્ઞાથીનું ફળ છે. રાષ્ટ્રદિન સાંજનારી
ને શિક્ષા દેવા તે જ વાતવમાં શિક્ષા છે. રાષ્ટ્રોન્નિ પણ શિક્ષા
કેવળ આપણે જાણે છે, ને શિક્ષા રાષ્ટ્રદિન ન જાણે તે કાંઈ
શિક્ષા છે.

અત્યારે ભારતવર્ષમાં શિક્ષાસૈધી અને શિક્ષાપ્રજ્ઞાથી એટલી
મધી રૂપિન છે કે કિમતી પ્રાણમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના જ નહીં થઈ ગયે
છે. શિક્ષણસાળાના અધિકારીઓ પણ એ જ માટે છે કે કિમતી પ્રાણ
પડેથી ટપન માળે અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી બીના ન થાય. અને આ
દેવને જરૂર લાવવા મટે શિક્ષણસાળાના અધિકારીઓ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને
પેરે એવું શિક્ષણ ન આપતા પાડેવાના જ મુશ્કેલી આવામાં પોતાનું
મૌરવ માને છે, ખરેખર રાષ્ટ્ર મટે આ દુર્ભાગ્યને વિષય છે. ને
કવિષ્વમાં ભારતના આશ્વિધાતાઓ બનવાના છે તેમને રાષ્ટ્રીય
ભાવનાથી મુક્ત રાખવાનું ને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે
વાસ્તવમાં શિક્ષણ જ નથી. એ તો કિમતી પ્રાણને મુલાખીની બેડીમાં
જકડાવવાની ભગલ છે. આ ભગલને તોડીફાડી ફેંકી દેવાનું કામ પ્રજાસ્તા-
સ્થવિરનું છે. ને વિદેશીઓ, ને દેશને પોતાના પગ તળે દબાવવા
માટે છે બધા. તે દેશને તેઓ રાષ્ટ્રીયશિક્ષા દા માટે આપે. તેઓ
ને પ્યેય મટે ભારતમાં આવ્યા છે તે પ્યેયની પૂર્તિ મટે મુલાખી
શિક્ષા આપે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પહેલાં આખા ભારતવર્ષમાં કિમતી પ્રાણને રાષ્ટ્રીય શિક્ષા
આપવામાં આવતી હતી એ કારણે રાષ્ટ્રનું મસ્તક ઊંચું રહેતું હતું.
અને જનતા પણ મુખશાન્તિમાં રહેતી હતી.

બીજા:-પહેલાના વ્યાપારીઓની પાસે એટલી ધનમંપતિ ન
હતી એટલી આજે છે. મારવાડ પ્રાન્તમાં હજારો લખપતિ રહે છે

અને મજૂર લોકો પણ સોનાનાં ઘરેણાં પહેરે છે. પહેલાના સમયમાં લોકો પોતાના જ ગામમાં રહેતા અને મીઠું-મરચું વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા; પણ અત્યારે અંગ્રેજી શિક્ષાના પ્રતાપે લોકો મુંબઈ, કલકત્તા, મદ્રાસ, જેવા મોટા શહેરોમાં જઈ મોટા મોટા વ્યાપાર કરે છે. શું આ અંગ્રેજી શિક્ષાને પ્રતાપ નથી ?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં હું પૂછું છું કે મારવાડના મોટા મોટા વ્યાપારીઓએ મુંબઈ, કલકત્તા વગેરે શહેરોમાં જઈ જે ધનસંપત્તિ મેળવી તે ધનસંપત્તિ ભારતની છે કે પરદેશની ? ભારતની છે તો આનો અર્થ એ થયો કે જે લોહી આખા શરીરમાં ફરતું હતું તે લોહી એકઠું થઈ એક જગ્યાએ જમી ગયું. અર્થાત્ એક પગ તો ચાંભણા જેવો જડો થઈ ગયો અને બીજો પગ નેતરની સોટી જેવો પાતળો. જે કોઈ મનુષ્યના શરીરની આવી દશા હોય તો તે મનુષ્ય મુંઢર અને સ્વસ્થ ગણાશે ખરો ? નહિ. જે શરીરમાં નવું લોહી આવે તો તે લુહી વાત છે. પણ જ્યારે શરીરના એક અંગનું લોહી ખાલી થઈ બીજા અંગમાં ચાલ્યું જાય તો તે શરીરનો વિકાસ નહિ પણ વિકાર જ કહેવાય. શરીરમાં વિકાસને બદલે વિકાર થવાથી પરિણામ એ આવે છે કે જે શરીર પહેલાં સશક્ત હતું તે નિર્જળ બની જાય છે.

આ જ પ્રમાણે ગરીબોનું બોજન છૂંટી ધન એકઠું કરવામાં આવે તો તે ધનનો લાભ શું થઈ શકે ? જે ધન વધવાની સાથે બીજાનું કલ્યાણ કરવાની ભાવના વધે તો વાસ્તવમાં ધન વધ્યું છે એમ કહી શકાય. ત્યાં રૂપિયા-પૈસા વધે છે પણ સાથે સાથે કલ્યાણબુદ્ધિ વધતી નથી ત્યાં ધન વધે કે ઘટે તે જાનને યરાયર છે.

આજકાલ તન, મન વેચીને મનુષ્યો ધન એકત્રિત કરે છે અને પોતાને પૈસાદાર થતો જોઈ કુલાર્થ જાય છે પણ જ્યારે તન-મન બંને જ નિર્જળ બની જાય છે ત્યારે કોઈ ગરીબ પણ સમજા મનુષ્ય

તેની સામે જીમો થાય છે અને પૈસાની માગણી કરે છે ત્યારે નિરતેજ પૈસાવાળો ગભરાય છે અને બીજાની રક્ષા આપે છે. ત્યારે ધન તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

ધનવાન પુરુષો માને છે કે, ધનના બળે અમે અમારું રક્ષણ કરી શકીશું. પણ વાસ્તવમાં તન-મનને સખળ બનાવ્યા વિના કેવળ ધન રક્ષણ કરી શકતું નથી. તન-મનને સખળ બનાવવા માટે શિક્ષણની અભિ જરૂર રહે છે. આપણી પૌર્વાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને સખળ-સ્વસ્થ બનાવવાની સર્વપ્રથમ શિક્ષાદીક્ષા આપે છે. ત્યારે આજની પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને વેચીને ધનને સર્વપ્રથમ પ્રાપ્ત કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે. જો તન-મન સ્વસ્થ અને સખળ હશે તો ધન ટોકતું આવશે; પણ જો તન-મન નિર્બળ હશે તો ધનરાશિ પણ હાથમાં રહી શકવાની નથી. જો રાષ્ટ્રમાં તન-મનને સ્વસ્થ અને સખળ બનાવવાની શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં આવતી નથી પણ કેવળ ધનપ્રાપ્તિ માટે તનમનને વેચી નાંખવાની શિક્ષા આપવામાં આવે છે તે રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થવાને બદલે પતન જ થાય છે. ભારતદેશને મુલામ બનાવવાની આ આવી મેકેલે જેવા શાસન-કારોએ ઉપયોગમાં લીધી અને ભારતમાતાના સપૂતોને મુલામીની શિક્ષા આપી મુલામગીરીનો શિરપાલ આપ્યો. આજે ભારતના ખૂણે ખૂણે જે બેઝારીનું બંધકરૂ જૂન ભારતીયોને કરાવી ત્રાસ આપી રહ્યું છે તેનું મુખ્ય કારણ આજની દુષ્ણિ શિક્ષાપ્રણાલી જ છે. આજે ભારતમાતાનું જીવનધન મુલામદાય પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિની પાજારે પાપમાલ ઘર્ષ મળ્યું છે. આજનો નવલોહિનો જુવાનજોષ પુરુષ નિર્બળ, નિરતેજ, સાહસશૂન્ય, અકર્મણ્ય, હતોત્સાહ અને નિરાશ જણાય છે તેનું કારણ આજની દુષ્ણિ શિક્ષાપ્રણાલી સિવાય બીજું શું છે? આજની શિક્ષાપ્રણાલીમાં માનસિક શિક્ષા અને બીલોગિક શિક્ષાને જરાપણ સ્થાન નથી ત્યારે પ્રાચીન સમયમાં દારીગ્રહ, માનસિક, બીલોગિક, સગીન, વાદ્ય, આદિ ૭૦ દેશને શિક્ષા

માનવામાં આવતી અને ૭૨ કલાનો અધિકારી શિક્ષિત તરીકે ઓળખાતો. ભણા। જેણે ૭૨ કલાને હસ્તગત કરી છે તે કાર્ધ દિવસ ધનપ્રાપ્તિ માટે બીજાનું મુખ તાક ખરે। નોકરી માટે દુકાને દુકાને ફરે ખરે ? જે ૭૨ કલાનો વિશારદ હોય છે તે હમેશાં સ્વતંત્ર થયો જ ફરે છે. તેનું માનસ જ કલાશિક્ષણથી એવું ધાર્ધ બન્યું છે કે તે કાર્ધની નોકરી કે ગુલામી કરી શકતો નથી. કલાવિશારદનું માનસ હમેશાં સ્વતંત્ર જ હોય છે. તે કાર્ધને પરાધીન રહેવા માંગતો જ નથી. આજનો M. A, પાસ થયેલ કે B. A. પાસ થએલ ભલે 'બધી કલાનો વિશારદ—Master of Arts, ગણાતો હોય પણ વાસ્તવમાં તે એક પણ કલાનો સંપૂર્ણ વિશારદ હોતો જ નથી. 'કલા' શબ્દની વ્યાખ્યા કરવામાં તેઓ પુસ્તકની પુસ્તક ભલે લખી નાંખે પણ તેમના જીવનમાં 'કલા'નો સ્પર્શ મુદ્દાં થયો હોતો નથી. અને તે જ કારણ છે કે આજનો કલાવિશારદ—Master of Arts—નોકરી માટે ૫૦-૬૦ રૂપિયાની કમાણી માટે—દુકાને દુકાને હાથ લંબાવતો ફરે છે. અત્યારે 'કલા'નું શિક્ષણ જ આપવામાં આવતું નથી; કેવળ 'ગુલામી'નું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. 'ગુલામી શિક્ષણ'ને બદલે 'કલાનું' શિક્ષણ ઊગતી પ્રજાને આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રશંસાસ્થ સ્થવિર-સંરક્ષકસ્થવિરનું પ્રાથમિક અને આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

આજની ઊગતી પ્રજા એ ભવિષ્યની લાઘ્યવિધાત્રી છે, એ સૌ કાર્ધ જાણે છે. પણ એ ઊગતી પ્રજાને ઉન્નત બનાવી લાઘ્યવિધાત્રી બનાવવી એ સંરક્ષકોનું કર્તવ્ય છે. ઊગતી પ્રજા એટલે આજની ઊગતી પુત્ર-પુત્રી, કુમાર કુમારિકા, બાળક-બાળિકા છે. જેમ બાળકને સંસ્કારી અને શિક્ષિત બનાવવા માટે દરેક ઉપાયો લેવામાં આવે છે તેમ કુમારિકા કે બાળિકાને સુસંસ્કારી અને શિક્ષિત બનાવવા માટે સંરક્ષકોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ—ઉપેક્ષા જરાપણ કરવી ન જોઈએ. જે રાષ્ટ્રમાં ઐજ્ઞાતિને સંસ્કારી અને શિક્ષિત બનાવવા માટે ઉપેક્ષાભાવ સેવવામાં આવે છે તે રાષ્ટ્ર ઉન્નત બની શકતો નથી.

દત્ર નાર્યંતુ પૂર્યન્તે રક્ષન્તે તત્ર દેવતાઃ-ત્યાં નારી જાતિની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતાઓ રમે છે. એ ઋગિવચન પાછળ સ્ત્રીજાતિને સન્માન આપવાની 'જે હિમત' આવના રહેલી છે તે આવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમેમ્બીની પવિત્ર દૃશ્ય છે.

સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને જીવનરચના ચક્રો છે. એ બન્ને ચક્રોમાંથી કોઈ પણ ચક્ર અસમાન, ભંગિયું કે તૂટેલું હોય તો જીવન-રચ આમળ ચાલી ન શકે. અત્યારે આપણા વ્યવહાર-જીવનમાં જે અસમાનતા જોવામાં આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ જીવનરચના બન્ને ચક્રો અસમાન છે.

જેમ પુરુષ જાતિને શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે સમુચિત વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. તેમ સ્ત્રીજાતિને માટે પણ શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી આવશ્યક છે.

આજની બાળિકાઓ ભવિષ્યની માતાઓ છે. રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં માતાનું સ્થાન કેટલું બધું મહત્ત્વનું છે એ કહેવાની દરે જરૂર નથી. જે ભવિષ્યની માતાઓ બનવાની છે તે આજની બાળિકાઓને કેવી શિક્ષા આપવી જોઈએ એ વિષે વિચાર કરવાનું કામ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું છે. બાળિકાઓને શિવશુ-ગૂંથશુ, ભરતકામ, અક્ષરજ્ઞાન, ભાષાજ્ઞાન, વ્યવહારજ્ઞાન આપવાની આવશ્યકતા છે તેથી વિશેષ પાઠવિદ્યા બાળકોટેર, બાળપોષણ આદિનું સક્રિય જ્ઞાન આપવાની અતિ આવશ્યકતા છે. સ્ત્રીજાતિમાં સહિષ્ણુતા, કેમળતા અને સેવા એ ગુણો પ્રાકૃતિક હોય છે. આ ગુણોને વિકસાવવાની તક આપી એ ગુણોનો માનવજાતિના વિકાસમાં સફળપોષ કરવો એ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું દર્શન છે.

સૌશક્તિ એ જગતને જીવવાની મદાસક્તિ છે. આ શક્તિનો સફળપોષ કરવામાં આવે તો જગત આવનું હસ્યાણુ થઈ શકે. પણ જ્યાંસુધી નારીજનગરણુ ન થાય ત્યાંસુધી રાષ્ટ્રોદ્ધાર પણ થઈ ન

શકે. જે મહાશક્તિ આખા રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી શકે એમ છે. શક્તિને ગોંધી નાંખવાથી ઉદ્ધાર થવાને બદલે કેટલો અઘરાપાત થાય છે તે આજનું સ્ત્રીજીવન જોવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે. આજનું સ્ત્રીજીવન પુરુષોના પોલાદી પંજથી પામર બન્યું છે. જાણે પુરુષોના વાસના તૃપ્ત કરવાનું કેવળ એક જીવતું પુતળું ન હોય તેવું સ્ત્રીજીવન બની ગયું છે અને સ્ત્રી જીવનનું તેજ સામાજિક કૃદ્ધિઓના અંધ કારમાં છુપાઈ ગયું છે. સ્ત્રીજાતિમાં પણ પુરુષ જેટલી બુદ્ધિ, શક્તિ અને તેજસ્વિતા રહેલી છે. જૈનસૂત્રોમાં સ્ત્રીજાતિએ બતાવેલાં ત્યાગ અને સેવાનાં આદર્શ દૃષ્ટાન્તો નોંધાયેલાં છે. સ્ત્રીજાતિની ઉપેક્ષા કરીને કોઈ પણ રાષ્ટ્ર સમુન્નત બની શક્યો નથી અને બની પણ શકે નહિ. સ્ત્રીજાતિનો સહકાર સાધીને જ પુરુષજાતિ પોતાનું અર્થપરનું હિત સાધી શકે. સ્ત્રીજાતિની શક્તિને વિકસાવવાનાં દરેક પ્રકારનાં સાધનો પૂરા પાડવાં અને સ્ત્રીશક્તિનો રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં સદુપયોગ કરવો એ પ્રશસ્તાર્થવિરનું કર્તવ્ય છે.

આજે જ્યારે સ્ત્રીજાતિની હીનાવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિપાત કરીએ છીએ ત્યારે કોઈ પણ રાષ્ટ્રપ્રેમીને દુઃખ થયા વિના ન રહે ! સ્ત્રીજાતિની આ હીનાવસ્થાનું મુખ્ય કારણ તપાસીશું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે, સ્ત્રીજાતિને જોઈએ તેવી શિક્ષાદીક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નથી.

બાળાઓ-કુમારિકાઓ માટે બલે શહેરોમાં શિક્ષા આપવાની થોડી ઘણી વ્યવસ્થા હોય પણ ગામડામાં કે જ્યાં સ્ત્રીજાતિનું સેવા પર જીવન ટકી રહ્યું છે ત્યાં બાળા-કુમારિકા માટે શિક્ષાની કરી વ્યવસ્થા હોતી નથી. અને આ જ કારણને લીધે સ્ત્રીઓ એક ગામથી બીજા ગામ એકલી જઈ શકતી નથી એટલું જ નહિ પણ નાના કાર્યથી લઈ મોટા કાર્ય સુધી તે પુરુષજાતિની અપેક્ષા રાખે છે અને બીજાનું મુખ તાકી બેસી રહે છે. સ્ત્રીઓને કેવળ અક્ષરજ્ઞાન, બાળાજ્ઞાન જ આપવા કરતાં, સાથે દરેક પ્રકારનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન અવસર અપાવું જોઈએ.

અભ્યાસે મારે છે હું આપણને જાણવો છે કે શિષ્યા આપણામાં જાણે છે તે શિષ્યા જીવનવિદ્યામાંની નહિ મરુ જીવનવિદ્યામાંની આપણામાં જાણે છે. આજે આશિષમાં વિદ્યાર્થીઓએ પદ્મચંદ્રાની કૃતિ જિજ્ઞાસા દેવુ દા. નાંખ્યા છે. આજે જિજ્ઞાસુ શરૂ થઈ ગયાં મેંદાની મૂર્તિ જનમાંને જાણે વિદ્યાર્થીઓમાં મૂર્તિ જાણી જાય છે. એવું પ્રધાન શાળા પછી આશિષમાં દુર્દલાજ છે. પ્રાચીન સમયમાં આશિષ ન હતી એમ ન હતું. તે વખતે પણ આશિષ આશિષ પ્રાપ્ત કરી 'પંડિત' બની જીવનવિદ્યા મુદત મળાવની અને આદર્શ રાંધની જીવનનો મોપપાક મળેને આપણી; એટલું જ નહિ પણ મોટા મોટા પંડિતોના સાત્ત્વમાં 'નિર્જીવિતા' બનવા જેટલી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી. આજના જમામાં આવે છે કે મંદનમિથ અને શંકરાચાર્યના સાત્ત્વમાં મંદનમિથની પત્ની બારતી 'નિર્જીવિતા' બની હતી. અને મળા દિવસે મૂર્તિ બનેનો સાત્ત્વમાં આજના તેણીએ એવો નિર્જીવ આપ્યો હતો કે, 'શંકરાચાર્ય' જીવ્યા અને મારા પતિદેવ દાસ્ય' તે વખતની આશિષમાં વિનિતતા અને પ્રામાણિકતા જેટલી બધી હતી તે ઉપરના દરજ્જા ઉપરથી મારે છે સુમતિ સકાય એમ છે.

આજે આશિષે યોગ્ય ધણું વાંચનાં-સખતાં શીખી લે છે ત્યાં નો તેઓ આવાપીરામાં, રહેલીકરણીમાં, પદ્મચંદ્રામાં પરિવર્તન કરી નાખે છે અને પોતે બહુ જ શિષ્ય છે એમ જનસમાજને બતાવવા મારે વિદેશી વનિતાઓની માફક વિદ્યાર્થીઓ અને ફેન્સી રીતરિવાજમાં તજ્જાર્જ જાય છે એમ અનુકરણરૂપે એ શિષ્યાનું દુષ્પરિણામ છે.

શાળાજીવનને સુખમય બનાવવા આશિષે સ્નેહસરભાવ, સાદગી, નમ્રતા, સંસ્કારિતા આદિ સદ્ગુણોને ફેળવવાં જોઈએ. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ આજના મંદકાર અને શિષ્યજીવાર આજના જીવનને સુખમય બનાવવાની દિલસલાહ આપે છે. આજે પાશ્ચાત્ય શિષ્યસંસ્કૃતિએ આપણી પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિનો આદર્શ દર્શાવે નાંખ્યો છે અને તેને સ્થાને આજના આશિષને આધર્મનું શિષ્યજી

સંકેત સ્વરૂપ છે જે પણ કુળનાં માનસોને જરા પણ દુઃખ કે કષ્ટ આપતો નથી અને યોનાના ઇવનપ્રકારથી આખા કુળને કેમળે છે તે ખરેખર કુળદીપક છે. કુળદીપક બનવું એ સરલ નથી. કુળદીપક બનવા માટે તો દીવાની માફક નનને નાવવું પડે છે અને આખા કુળને ઉત્તળવા માટે આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાર પ્રગટાવવો પડે છે. જે કુળની મોટાઈ મેળવવા માટે કુળસ્થવિર બની જાય છે પણ કુળોદ્ધારનું કામ કરતો નથી તે અક્રિય કુળદીપક નહિ પણ કુલાંગાર બને છે. કુલાંગાર કુળને ભસ્મીભૂત કરી નાંખે છે. જ્યારે કુળદીપક આખા કુળને ઉત્તળે છે. જે સાચો કુળસ્થવિર હોય છે તે કુળદીપક હોય છે.

આખા કુળમાં કુટુમ્બભાવનાનું ખીજ રોપવું એ કુળસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. જે કુળમાં કુટુમ્બભાવના હોતી નથી તે કુળ વધારે આયુષ્ય ભોગવી શકતું નથી. કુટુમ્બભાવના એ કુળોદ્ધારનું મૂળ છે કુળમાં કુટુમ્બભાવના કેળવવા માટે કુળસ્થવિરે આખા કુળના પ્રત્યેક સભ્યની સારસંભાળ રાખવી પડે છે. પહેલાના સમયમાં ઓસવાલોમાં પંચ કુળસ્થવિરનું કામ કરતું. ઓસવાલોએ કેવી રીતે રહેવું, કેવો વ્યવહાર રાખવો અને કુળધર્મની રક્ષા માટે ક્યા ક્યા ઉપાયો યોજવા વગેરેનો નિશ્ચય તે લોકો જ કરતા હતા. આ કુળવ્યવસ્થાને જે લોકોએ તોડી છે તે લોકોને એનું દુષ્પરિણામ સહેવું પડ્યું છે. કુળસ્થવિરની ઉપસ્થિતિમાં કુળના સિદ્ધાન્તોની વિરુદ્ધ જઈ માંસ, શરાબ આદિ દુર્વ્યસનોનું સેવન કરવાનું તથા કુળમર્યાદા તોડી બાલ-વિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, અનમેલ વિવાહ કરવાનું કોઈ સાહસ કરતું નહિ. જે કોઈ કુળમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતું તેને કુળસ્થવિર યોગ્ય દંડ આપતા અને તેનો પૂરેપૂરો અમલ કરવામાં આવતો. કુળની મર્યાદા ખરાબર સચવાય અને કુળની શ્રેષ્ઠ રીતરિવાજોનું ખરાબર પાલન થાય તે માટે કુળસ્થવિર પૂરેપૂરી સાવચેતી રાખતા. કુળસ્થવિરના આ મહત્વપૂર્ણ પદના ભારને વહન કરવો સાધારણ મનુષ્ય માટે સરલ

નથી. જે અગ્નિને કુળની ધ્વનિમાં આવતવા જેટલું અગ્નિના રંગમાં છે તેજ અગ્નિ કુળધર્મચિંત બની ગયે છે અને કુળોદ્ધાર કરી કુળને રીપારી કરે છે.

આજે પડેવાના જેવી કુળધર્મચિંતની અવગણના ન દેવાને કારણે અત્યારે કન્યાવિકલ્પ, વરવિકલ્પ, બાલવિવાહ, રૂઢવિવાહ અનમેષવિવાહ થાય છે. એટલું જ નહિ પણ આ કુળનાથક વિવાદોમાં ધર્મ અધિકાર અર્થે પણ થાય છે. અત્યારે સમાજની જે અન્યાયસા જેવામાં આવે છે તેનું મૂળ કારણ મોખરું તો રૂપરૂ નજીક કે ચોખ કુળધર્મચિંત ન દેવાને કારણે જ કન્યાવિકલ્પ, બાલવિવાહ, રૂઢવિવાહ આદિ રાક્ષસી રીતરિવાજો છુટી રહ્યા છે, અને ખીર્ણ નદી રીતરિવાજો પેલા થવા ગયે છે કે જેથી કુળધર્મનો નાશ થાય છે.

આજે કુળધર્મચિંતના અભાવે દરેક કુળમાં ખોટાં ખર્ચો, ખોટાં બદલારો, અને બદલારનાં આડંબરો વધતાં જેવામાં આવે છે અને એ જ કારણે પડેલાં ખર્ચો કે ત્રણસો રૂપિયામાં વિવાદનો અર્થ થતો હતો તે કુળઅવરથા ન દેવાને કારણે અત્યારે બે હજાર કે ત્રણ હજાર જેટલો અર્થ કરવા છતાં વિવાદનું કામ બગાડત પાર પડતું નથી. કુળમાં ખોટાં ખર્ચો વધવાને કારણે સમાજમાં અત્યધિક બેકારી વધી છે. અને આજે સમાજનો મોટો સાધારણ વર્ગ ગરીબ દેવાને કારણે વિવાદનો મોટો અર્થ ઉપાડી ચકનો ન દેવાથી તેને અવિવાહિત રહેવું પડે છે. આ પ્રમાણે ફરજિયાત રહેતું પડતું અવિવાહિત જીવન બધું કપા વિના રહેતું નથી અને પરિણામે સમાજમાં પાપાચાર વધે છે. આ પાપાચારનું દુષ્પરિણામ સમાજ અને કુળને સહેવું પડે છે.

જો કુળની બરાબર વ્યવસ્થા હોય તો કુળમાં બાલવિવાહ, રૂઢવિવાહ, અનમેષવિવાહ કેમ થઈ શકે? કુળને ઉગ્મળનાર કુળધર્મચિંત હોય તો કુળમાં હજારો રૂપિયાનું પાણી કરી વિલાસિતાનાં ખાંડ રાખે જેવાં વેસ્થાનુત્તમ, રંડીનામ જેવાં કંઠા રીતરિવાજો કેમ

ગાલી રહે ! આજની લગની પ્રત્યમાં જ્યાં આપો અરાણ કુળસ્થાને
 રીંગનાં દોષ ત્યાં કલોદારની આસા જેમ રાખી રાખ્યા ? લગની
 પ્રત્યમાં સારો કુળસ્થાને રીંગનાનું કામ કુળસ્થાને છે. આપો
 કુળની અરાણર વ્યવસ્થા કરવી અને કુળ ઉન્નતિને પણે ચડે એવાં
 રીતરિવાજ પ્રચલિત કરવાં એ કુળસ્થાને નેવાનું છે. કુળમાં
 ખાનપાન, રીતરિવાજ, આચારવિચાર શુદ્ધ રહે અને કુળધર્મનું
 અરાણર પાલન થાય તેની સાવગેની કુળસ્થાને રાખવી પડે છે.
 અત્યારે કુળધર્મનું અરાણર પાલન ન થવાને કારણે જ વિવાહેચ્છુક
 યુવકોને ફરજિયાત અવિવાહિન જીવન અતીત કરવું પડે છે અને
 ૬૦-૬૦ વર્ષના વૃદ્ધો ધનસત્તાનાં બળે આશાભરી કુમારિકાઓ સાથે
 વિવાહ કરી લે છે. અને પરિણામે થોડાં વર્ષ ગૃહવાસમાં રહીને
 પોતે મૃત્યુને બેઠે છે અને અમોઘ આલિંગનું જીવન પણ કુખી
 બનાવતો જાય છે. એક બાલુ વૃદ્ધવિવાહ થાય છે ત્યારે બીજી બાલુ
 નાના નાના અમોઘ આળોકને વિવાહના બંધનમાં સપડાવવામાં આવે
 છે. આ બે કારણોને લીધે સમાજમાં વિધવાઓની વૃદ્ધિ થાય છે. આ
 વિધવાઓમાં કેટલીક વિધવાઓ એવી પણ હોય છે કે જેમને પોતે
 કાણુ છે, કેવી અવસ્થામાં છે ! એટલું પણ લાન હોતું નથી. આ
 નાની ઉંમરમાં કુમળી કુમારિકાઓને વિધવા બનવાનું કારણ કુળમર્યાદાનું
 ઉલ્લંઘન અને કુળસ્થાનેની સંરક્ષણનો અભાવ છે.

આજે જાન જોડી માલતાલ ખાવા માટે મોટી મોટી બઝારમાર-
 નારા સ્થાવિરો બહાર નીકળી પડે છે પણ વિવાહ ન્યાયયુક્ત છે કે
 નહિ ? એ જોનારા વધુ થોડા હોય છે. પ્રીતિભોજ તો પહેલાં પણ
 થતાં પણ તે પ્રીતિવૃદ્ધિ માટે. ત્યારે કાર્થ કેકાણે બજારકારથી પ્રીતિ-
 ભોજ કરાવવામાં ન આવતું. અત્યારે જે જાતિભોજ કરાવવામાં આવે
 છે તે જાતિનો દંડ વસુલ કરવા માટે કરાવવામાં આવતું હોય
 છે. લોકો જાતિભોજ કરવા માટે દયાલુ કરે છે પણ પાછળથી તેઓની
 શી દુર્દશા થશે તેનું ધ્યાન રાખતા નથી. જે સ્થિતિ જાતિભોજની
 છે તેથી અરાણ સ્થિતિ મૃત્યુભોજની છે. મૃત્યુભોજથી કુળની

ધનસંપત્તિ, શરીરસંપત્તિનો ધર્મોજ દ્વારા થાય છે. પણ આ બધું કુળસ્થવિર વિના કેમ સમજાવે ? અત્યારે કુળસ્થવિરના જગ્યાએ બધાં જિજ્ઞાસુઓ કુળધર્મોનાં શિષ્યોનું કરવામાં આવે છે, બોટાં રીરાતો, બોટાં બોટાં વધારવામાં આવે છે. કુળબંધનના ન હોવાને કારણે પ્રમાણના ટુકડે-ટુકડા થઈ ગયા છે અને સામાજિક જીવન કુળી જનનું જન છે અને કુળધર્મનો નાશ થતાં જોવામાં આવે છે.

લૌકિક કુળના ઉદાર માટે જેમ કુળસ્થવિરની આવશ્યકતા રહે છે તેમ લૌકાત્તર કુળના ઉદાર માટે લૌકાત્તર કુળસ્થવિરની પણ જરૂર રહે છે. સાધુસમાજ એ લૌકાત્તર કુળ છે. સાધુસમાજના નિયમપાલનની બધી જવાબદારી શુક ઉપર રહે છે એટલે શુક એ લૌકાત્તર કુળના સ્થવિર છે સિંધવર્મન અથવા ધર્મનું શિષ્ય શાપનું, ઉચિત આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે યોગ્ય સાધનો પૂરાં પાડવાં એ શુરુનું કર્તવ્ય છે. સિંધોને બહુવીયજુગી વિદ્વાન બનાવવા એ પણ શુરુનું જ કર્તવ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. જે ગોઈ શુરુ પોતાના ૧૦-૨૦ યોગ્ય શિષ્યોને જ બસાવે અને બાકીના શિષ્યોને શિક્ષા ન આપે તો તે શુરુ કુલસ્થવિર કહેવાય નહિ. જે કુળસ્થવિર બાળકોને બાળકયોગ્ય અને વૃદ્ધોને વૃદ્ધયોગ્ય શિક્ષા આપે છે અને તેમની યોગ્યતાનુસાર સારસંભાળ રાખે છે તે કુળસ્થવિરનું કુળ દમેશાં પવિત્ર રહે છે.

જે પ્રમાણે લૌકિક કુળસ્થવિર કુળધર્મના પાલન કરવા-કરાવવાની બધી વ્યવસ્થા કરે છે તે જ પ્રમાણે જે શુરુ પોતાના કુળના બધા સાધુઓને કુળધર્મના પાલનમાં દૃઢ બનાવે છે, તે લૌકાત્તર કુલસ્થવિર છે લૌકાત્તર કુલસ્થવિરના બનાવેલા નિયમોનો ભંગ કરનાર માટે દંડવિધાન પણ જતાવવામાં આવેલ છે એ પ્રાચરિતમાં દશમુ પ્રાચરિત અન્તિમ સમ્ય છે. આ ઉલ્લુ પ્રાચરિત એને જ દેવામાં આવે છે કે જે મનુષ્ય કુળમાં ગંદી કુળનો નાશ કરે છે, સંધમા રહી સંધનો નાશ કરે છે અથવા મણમાં રહી મણનો નાશ કરે છે.

સાધુ, જે મદાત્રતોતો મૂળથી ભંગ કરે તો તેની અધિકમાં અધિક સજા, નવી દોશ છે. પરન્તુ જે ગણમાં ભેદ પાડે તો તેને દશમું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. આતુ' પ્રધાન કારણ એ છે કે જે કાર્ત્ત સાધુ અક્રિયત અપરાધ કરે તો તે એકસો જ ભ્રષ્ટ થાય પણ જે કુળ, સંઘ કે ગણમાં ભેદ પાડે તો આખા કુળને કે સંઘને દાનિ પરાંને છે. માટે એ બુલેચૂરે પણ બુલવું ન જોઈએ કે જે અક્રિય કુળને ઈન્નમિન્ન કરે છે તે દુષ્ટર્મ આપે છે અને આખા કુળનો અપરાધી બને છે.

કુળમાં ક્ષીનતા પ્રગટાવવી અને કુળને ઉત્તરનાશ બનાવવું એ કુળઅધિરતો ધર્મ છે. કુળદોષક બનવા માટે કુળઅધિરે આત્મમોક્ષ આપી બીજને મોતના જ્ઞાનપ્રકાશ વડે પ્રકાશિત કરવા જોઈએ અમિતના પ્રગટાવવું જોઈએ.

(૬)

ગાગુરથવિર-ગાગુનાયક

[ભજ-સેવા]

મીનવદ્વગા અનેક નાનાં મોટાં કુટુંબોમાં પદેઆલેખું છે. આ ભખાં કુટુંબોમાં ૫૨૫૨ ક્રમભંભ, અને૨૨૬૭૫૫ નથા ધોત્ય વ્યવસ્થા જળાવાય તે ખારે ભખાં કુટુંબોનું એક અખ્યથ મંદગ રથાપવામાં આપે છે જે 'મખ' વ્યવસ્થા ' કુટુંબ અમદ ' જે નામથી એળખાય છે. આ 'મખ' નું મૂખ્ય કામ કુળની મથાંદા મામવદાનું અને કુળની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાનું હોય છે. જે બકિન આ મખ-મત્રનું ભગભર નિયતખ અને સંચાલન કરે છે તે 'મખરથવિર' કે મખનાયક તરીકે એળખાય છે

પ્રાચીન સમયમાં મખન-અનર્તવની પ્રજાલી બહુ પ્રચલિત હતી. આ કાદાવીરના સમયમાં અદાર મખગાભ્યો હતા અને એ મખ-ગાભ્યો ૫૨૫૨ બહુ જ સલાહજી પથી રહેતા અને મખગાભ્યોની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરતા. આ અદાર મખગાભ્યોનો મખરથવિર મેટક હતો.

ફોનસત્રોમાં મખનાયક ચેટકનો જે કાંઈ જીવનપરિચય મળે છે તે ઉપરથી મખરથવિર કેવા હોવો જોઈએ તેનો ૨૫૬૮ ખ્યાલ આવે છે.

મગધદેશ, જે વર્તમાન સમયમાં બિહાર નામે ઓળખાય છે, તેની ઉત્તરે વૈશાલી નામે એક પ્રસિદ્ધ નગરી હતી. આ વૈશાલીનગરી ગણરાજ્યમાં હતી. આ ગણરાજ્યનો અધિનાયક ચેટક હતો. તે વખતે વૈશાલી ગણરાજ્ય જેવાં બીજાં પણ ઘણાં ગણરાજ્યો હતાં જેમાં કુસીનારા, પાવા, કુણ્ડપુર આદિ પ્રધાન ગણરાજ્યો હતાં; આ બધાં ગણરાજ્યો ગણતંત્ર કે પ્રજાતંત્ર (Republic) રાજ્યો હતાં. આ ગણરાજ્યોનું નિયંત્રણ અને સંચાલન ગણનાયક ચેટક કરતો હતો.

આ ગણતંત્રોનું સંચાલન આધુનિક પ્રજાતંત્ર રાજ્યોની જેમ થતું. આ બધાં ગણરાજ્યોમાં ક્ષત્રિય કુળના અગ્રેસરોની કૌંસીદ (સભા) મુખ્ય કામ કરતી હતી. આ ગણતંત્રમાં જે જે જાતિઓ સમ્મિલિત હતી તે પોતાનો એક પ્રતિનિધિ ચૂંટી ગણતંત્રમાં મોકલતી.

ગણતંત્રની સભાની વ્યવસ્થા એકદમ સુંદર હતી. એ સભામાં એક શાસન-પ્રજાપક નિયુક્ત કરવામાં આવતો કે જે આવેલા સદસ્યોને તેમનું સ્થાન બતાવતો. સદસ્યોની ઉપસ્થિતિ પર્યાપ્ત થયે કાર્ધપણુ પ્રસ્તાવ સભા સમક્ષ મૂકવામાં આવતો. આ ક્રિયાને નત્તિ (ઝપ્તિ) કહેવામાં આવતી. વિજ્ઞપ્તિ કર્યા પછી પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવ ઉપર વિચાર કરવામાં આવતો અને પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવે કે નહીં એ વિષે ત્રણવાર પ્રત્યેક સદસ્યને પૂછવામાં આવતું. જો બધા સદસ્યો પ્રસ્તાવને સ્વીકૃત કરવામાં સહમત થતા તો પ્રસ્તાવ પાસ કરવામાં આવતો અને જો તેમાં મતભેદ થતો તો મતગણના કરવામાં આવતી. આ ગણતંત્રની સભાનાં નિયમોપનિયમો પણ ઘડવામાં આવતાં અને તેનું બરાબર પાલન કરવામાં આવતું.

ગણતંત્રની સભા બહુમતિથી કામ કરતી હતી. સભામાં જે પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવતો તે પ્રસ્તાવને કાર્યરૂપમાં પરિણત કરનાર 'ગણનાયક' Chief Magistrate કહેવામાં આવતો. ગણનાયકને સહકાર આપવા માટે ઉપરાજ, લંડારી, સેનાપતિ વગેરે પણ

નિયુક્ત કરવામાં આવતા. ગળુનંત્રનું ન્યાયાલય એક આદર્શ દંતનું હતું, કે ભાં સરનો અને સાચો ન્યાય આપવામાં આવતો. ગળુનંત્રના સદસ્યોનો ભાં દરબાર બરવામાં આવતો ને રથાન Town hallના નામે ઓળખાતું.

ગળુનાયક એટલે ગળુરાજ્યોની શુભવસ્થા કમવામાં કુશળ હતો, બધાં ગળુરાજ્યોના અધિનાયકો તેનું નેતૃત્વ સ્વીકારતા અને તેની આગામી સિંચાઈ કરતા. એટલે પોતે આદ્ય, દીમ અને અપરાધન-કોર્મથી માંડ્યો ન જાય એવો હતો. તેની અપ્રતિમ પ્રતિભાશક્તિ આગળ બધા નમતું આપતા. પ્રજાને સુખી બનાવવા માટે પોતાથી તે શક્ય પ્રયત્નો કરતો. અન્યાય સામે તે જોડાઈ જતો અને ન્યાયની આગળ નમતું આપતો. આ તેની ગળુનાયક તરીકેની ખાસ વિશેષતા હતી. મહારાજ એટલે ગળુનાયકનાં મુણેથી સંપન્ન હતો. અને તેથી જ બીજાં ગળુરાજ્યોના અધિનાયકો તેની આગા સિંચાઈ કરતા.

એક વખત મહારાજ એટલે ગળુનાયક તરીકેની કડવી ફરજ બજાવવાનું જોખમભર્યું કામ માથે આવી પડ્યું. પ્રસંગ એવો હતો કે, મહારાજ એટલેના બાણેજ મગધાધિપતિ કોણિકે પોતાના બાઈ વિદલકુમારના ભાગમાં આવેલા દાર-દાથી ઝૂંટવી લેવા માટે વિદલકુમારની સાથે અન્યાય કર્યો. વિદલકુમાર મળરાયો અને મહારાજ એટલેની શરણે આવ્યો. ગળુનાયક એટલે વિદલકુમારની બધી વાત સાંભળીને સાંભળ્યા બાદ કહ્યું કે, મહારાજ કોણિકેનો આ અન્યાય છે. દાર-દાથી ઉપર તેનો જરાપણ અધિકાર નથી. મગધાધિપતિ કોણિક અને વિદલકુમાર બંને ગળુનાયક એટલેના બાણેજ હતા. એક અન્યાયને પંથે હતો અને બીજો ન્યાયને પંથે હતો. અન્યાયનો પ્રતિકાર કરવો અને ન્યાયનો પ્રચાર કરવો એ ગળુનંત્રનું ધ્યેય હોય છે. આજે ગળુનંત્રના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવાનો શુભ પ્રસંગ સાંપડ્યો હતો. ગળુનાયક એટલે બધા ગળુરાજ્યોના અધિનાયકોને એકઠા કર્યા અને ગળુધર્મ ઉપર આવેલી ફરજને બજાવવાનો હેતુ સમજાવ્યો. બધા

મહુનાયકે અન્યાયના પ્રતિદાર અને ન્યાયના પ્રચલન માટે દમેશાં સક્રિય પ્રયત્ન કરવાં પડે છે.

મહુનાયકે મહુધર્મની રક્ષાએ પ્રાજ્ઞાધર્મજી જેટલું આત્મચળ હેતુવું પડે છે.

મહુનાયકે મહુધર્મની પ્રતિષ્ઠા આગળ રવજનનો સંબંધ નોડવો પડે છે.

મહુનાયકે મહુનંતને આશ્રયે આવેલા કોઈપણ આશ્રિતને નન, મન અને ધનથી રક્ષા કરવી પડે છે.

મહુનાયકે કોઈપણ પ્રકારનો પક્ષપાત છોડી નિષ્પક્ષ અને ન્યાયપ્રિય ધર્મ રહેવું પડે છે.

મહુનાયકે મહુધર્મની રક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાજ્ઞના ભોજે પણ સામવધી પડે છે.

મહુનાયકે પ્રજનના મુખકુખની દિનરાત ચિન્તા કરવી પડે છે.

મહુધર્મની પ્રતિષ્ઠા અર્થે મહુનાયકે કેટલો આત્મભંગ આપવો પડે છે તે આપણે જોયું. પણ આ સિવાય મહુનાયકે મહુધર્મને વધારે અવરિચત અને અવદાર્ય કરવા માટે ધણીવાર તેમ જ યોગ્ય પરિવર્તન પણ કરવું પડે છે. ‘મહુ’ના નિયમોમા પરિવર્તન અને પરિવર્દન કરવાથી ધણીવાર મહુનંતના રાજ્યો નારાજ પણ થાય છે, પણ જે સાચો મહુનાયક હોય છે તે કોઈની રાજ્યખુશીથી કુસાનો નથી તેમ કોઈની નારાજીથી મહારાતો નથી. તે તો મહુધર્મ અવરિચત કેમ થાય અને મહુનંતનું ઝંચાલન અને નિયંત્રણ બરાબર કેમ થાય અને તેથી પ્રજાને વિશેષ સુખશાન્તિ કેમ પહોંચે એ જ ચિન્તા દમેશા મહુનાયકને રજા કરે છે. જે મહુનાયક મહુનંતમાં ‘આમ કરવાથી અમુક નારાજ થશે તો’ એમ ધારી યોગ્ય પરિવર્તન કરતા હશે છે તે મહુરથવિરપદને યોગ્યતાથી શકતો નથી, માટે સાચો મહુનાયક તો તે જ છે કે, જે દેશકાલાનુસાર મહુધર્મના નિયમોપનિયમોમા યોગ્ય

પરિવર્તન કરી ગણતંત્રને વ્યવસ્થિત બનાવે છે અને તે દ્વારા પ્રજાને સુખશાન્તિ પહોંચાડે છે.

જેમ લોકો ગરમીના દિવસોમાં ઝીણાં કપડાં પહેરે છે અને શરદીના દિવસોમાં ગરમ કપડાં પહેરે છે. ઋતુ અનુસાર આ પરિવર્તન કસ્યાણુકારી માનવામાં આવે છે; તેમ દેશકાલાનુસાર ગણતંત્રમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવું અતિ આવશ્યક છે. એક પુસ્તકમાં એમ વાંચવામાં આવ્યું હતું કે જે વસ્તુમાં પરિવર્તન થતું નથી તે વસ્તુ ટકતી નથી, તે નષ્ટ થઈ જાય છે, આ વાત સત્ય લાગે છે. કારણ કે એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે વૃક્ષ પણ જૂનાં પાદડાં ફેંટી દે છે અને નવાં પાદડાં ધારણ કરે છે. જો આ પરિવર્તન વૃક્ષમાં ન થાય તો વૃક્ષ વૃક્ષરૂપે ટકી ન શકે. જૈનશાસ્ત્રોમાં પણ પ્રત્યેક વસ્તુ ઉત્પાદવ્યયધૌઆત્મક માનવામાં આવી છે. સારાંશ કે ગણનાયકે સમયાનુસાર ગણધર્મમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવું જોઈએ.

જો ગણનાયક સમયધર્મી અને સમજદાર ન હોય તો ગણધર્મમાં કરવામાં આવેલું પરિવર્તન ગણધર્મમાં વ્યવસ્થા કરવાને બદલે અવ્યવસ્થા કરી નાંખે છે. એટલા માટે ગણનાયકને દેશકાળનું જ્ઞાન અવશ્ય હોવું જોઈએ.

જે વ્યક્તિ ગણતંત્રની વીખરાયેલી શક્તિનું સંગઠન કરી તેનો ગણધર્મને વ્યવસ્થિત કરવામાં સદુપયોગ કરે છે અને તે દ્વારા પ્રજા-જીવનને સુખી બનાવે છે તે વ્યક્તિ ગણસ્થવિર બની શકે છે અને આત્મભોગ તથા કર્તવ્યપાત્રનદ્વારા તે ગણસ્થવિરપદને દીપાવી શકે છે.

(૭)
 સંઘસ્થવિર
 [સંઘ-વેદ]

જૈનશાસનમાં સંઘનું સ્થાન અતિ મહત્ત્વનું છે. મંથ એટલે જૈનશાસન. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એમ ચતુર્વિધ સંઘ છે. આ ચતુર્વિધ સંઘની પ્રતિષ્ઠામાં ધર્મની પ્રતિષ્ઠા રહેલી છે. કારણકે આ ચતુર્વિધ સંઘના પાયા ઉપર જ જૈનશાસન ટકી રહ્યું છે. જે સંઘના આધારે ધર્મ ટકી રહેલો છે તે સંઘ જો સિધ્ધિ હોય તો ધર્મ કેમ ટકી શકે ? એટલા માટે સંઘની મુખ્યવસ્થા જાળવવા માટે સંઘસ્થવિરની આવશ્યકતા શાસ્ત્રકારોએ બનાવી છે.

સકળ સંઘનું સંચાલન કરવું એટલે ચતુર્વિધ સંઘની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી, એ સંઘસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

સંઘ બે પ્રકારનો છે. લૌકિક સંઘ અને લોકાત્તર મંથ. શ્રાવક અને શ્રાવિકા લૌકિક સંઘના સભ્યો છે અને સાધુ અને સાધ્વી એ લોકાત્તર સંઘના સભ્યો છે. લૌકિક સંઘસ્થવિર લૌકિક સંઘની વ્યવસ્થા કરે છે અને લોકાત્તર સંઘસ્થવિર લોકાત્તર સંઘની વ્યવસ્થા કરે છે.

ગિરિનાર આશ્રમે: એમાં સંપ્રદાયને પ્રધાન નથી. એ સંપ્રદાયવિરુદ્ધ અમલકા
ને મર્યાદા નહિ દેવા નો સંપ્રદાય સંસ્થાપન અગત્યનું છે, નહિ અને
ગિરિનાર સંપ્રદાયને કોઈ પદોત્તરો.

સંપ્રદાયવિરુદ્ધ એ સંપ્રદાય પક્ષે સંપ્રદાય ન લેખકો કે તેની
અવાજવાદી એક મેનાપાનથી પણ વિદ્યુત છે. એમ મેનાપાન અમલકા
દેવા નો મેનાને મેનાના કાષ્ટમાં અગત્યનું ગ્રામી કાષ્ટો નથી
તેમ એ સંપ્રદાયવિરુદ્ધ અમલકા અને સંપ્રદાય ન દેવા નો આગે. સંપ્ર
અગત્ય માર્ગે થઈ જાય અને તેથી સંપ્રદાયને માર્ગે જ પડે છે. પડે છે.
મેલેલા મારે સંપ્રદાયવિરુદ્ધ પ્રમાણવાળી, કુદરત અને નિરુપચારી દેવા
લેખકો, એમ સૌંદર્ય સંપ્રદાયવિરુદ્ધ કામ સૌંદર્ય સંપ્રદાય અમલકા
કરવાનું છે તેમ સૌંદર્ય સંપ્રદાયવિરુદ્ધ સૌંદર્ય સંપ્રદાય અમલકા
અમલકા કરવાની દેવા છે. સંપ્રદાય કાર્ય પ્રમાણનો અમલકા પેદા
ન થાય, વિમલ પેદા ન થાય, મનોમતિનિય ન થાય તે મારે સંપ્ર
સંપ્રદાય પૂર્ણ જ સાચીની ગ્રામી પડે છે. જે કાર્ય સંપ્રદાય એ
પાડે, વિમલ કરે તેને મોજા હંક દેવાનો. સંપ્રદાયવિરુદ્ધ અધિકાર
છે. સંપ્રદાય સ્થાપિત થયાપણા મારે દરેક પ્રમાણના અમલકા કરવા
સંપ્રદાયવિરુદ્ધ મુખ્ય કામ છે. જે ત્યાગ અને સૌંદર્યવાદારા સંપ્ર
સંપ્રદાય સંસ્થાપન કરે છે અને સંપ્રદાયવિરુદ્ધ કરે છે તે સંપ્રદાયવિરુદ્ધ નથી
પેલાનું પદ દીધાવી રા છે.

(૮)

જાતિસ્થવિર—સમાજસ્થવિર

[જાતિ-થેરા]

માનવસમાજ, પશુસમાજ, પક્ષીસમાજ અને પ્રાણીસમાજ એ બધા સમાજોનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ જણાશે કે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી દરેક પ્રાણીઓ પોતાનો સજ્જતીય સહચાર શોધે છે, સજ્જતીઓનું સંગઠન કરી સમાજ બિંબો કરે છે અને તે સમાજમાં સલાહસંપત્તી રહી સુખમય જીવન ગાળે છે. આવી સમાજવ્યવસ્થા બહુ લાંબા કાળથી ભારતમાં ચાલી આવે છે અને તેથી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન ઘણું મહત્ત્વનું છે.

માનવજાતિ એક છે, પશુજાતિ એક છે અને પક્ષીજાતિ પણ એક છે. પણ પશુપક્ષી જાતિમાં જેમ મોર, પોપટ, ગાય, બેંશ આદિ અનેક પેટાજાતિઓનો સમાજ જુદો જુદો હોય છે તેમ માનવજાતિ એક છે પણ તેમાં પણ વર્ણભેદ અને જાતિભેદને લીધે અનેક પેટા-જાતિઓ છે અને એ દરેક પેટાજાતિઓનો સમાજ પણ જુદો જુદો છે. સમાજ એ કાર્થ વ્યક્તિવિશેષ નથી, પણ એ વ્યક્તિઓએ પોતાના સામાજિક દિત માટે સંગઠન કરી ગોઠવેલું તંત્ર છે. પોતાનું

અને પોતાની જાતિનું તંત્ર વ્યવસ્થિત ચાલી શકે અને પોતે હિમો કરેલો સમાજ સુખી અને તે માટે સમાજની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

વ્યક્તિ અને સમાજ એ બન્નેનો તાદાત્મ્ય સંબંધ છે. વ્યક્તિના આધારે સમાજ ટકેલો જ છે સમાજને આધારે વ્યક્તિ ઊભી રહી છે એ કહેવું કંઈયું છે. એટલા જ માટે વ્યક્તિના ઉત્થાનમાં સમાજનું ઉત્થાન અને વ્યક્તિના વિનાશમાં સમાજનો વિનાશ રહેલો છે.

આખા સમાજનું તંત્ર વ્યક્તિના હાથમાં રહેલું છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ સમાજનું એક પ્રધાન અંગ છે અને સમાજ એ વ્યક્તિઓનો છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વિચારવું જોઈએ કે, 'હું સમાજનો હું અને સમાજ એ મારો છે.' આ પ્રકારની સમાજભાવના-જ્ઞાતિભાવના ન્યાં પ્રવર્તે છે તે સમાજ કે જ્ઞાતિ દમેચાં પ્રગતિના પથે છે એમ સમજવું જોઈએ.

કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિની જરાજર વ્યવસ્થા જાળવવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વર્ગો ઊભાં કરે છે. પણ જો તે વર્ગો કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિમાં વર્ગવિગ્રહ કે વાઙ્માત્રી ઊભાં કરે તો માનવું જોઈએ કે એ વર્ગો કુટુંબની, સમાજની કે જ્ઞાતિની વ્યવસ્થા કરવાને બદલે અવ્યવસ્થા કરે છે અને રક્ષણ કરવાને બદલે બહાણુ કરે છે. આવી વ્યવસ્થામાં સમાજ કે જ્ઞાતિનું બંધારણ સુધારવું અથવા નવું ધડવું એ જાતિસ્થવિરનું મુખ્ય કામ છે. જે મુખ્ય સમાજોત્થાન માટે તન, મન અને ધનથી સતત પ્રયત્ન કરે છે અને સમાજનું નિયંત્રણ અને મૂલ્યાંકન જરાજર કરે છે તે વ્યક્તિ સમાજસ્થવિર કહેવાય છે. સમાજસ્થવિરે એ જૂલવું ન જોઈએ કે, એ સમાજનો સેવક છે તેમ નામકે પણ છે.

સમાજ અને જ્ઞાતિમાં કેવા રીતરિવાજોનું પ્રચલન કરવાથી જ્ઞાતિનું દિન થાય અને કેવા રીતરિવાજોનો નાશ કરવાથી જ્ઞાતિ કે સમાજનું કલ્યાણ થાય એ વિષે દેશકાળ પ્રમાણે વિચાર કરવાનું અને વિચારને કાર્યમાં પરિવર્તન કરવાનું કામ સમાજસ્થવિરનું છે.

સમાજ કે જાતિમાં કેટલા જાનિજનો એકાદ છે, કેટલા દુઃખી છે, કેટલા અજ્ઞાન છે અને ક્યા માર્ગે એ જાનિજનોમાં જ્ઞાન, ઉદ્યોગ અને ધંધારોજગારનો પ્રચાર થાય વગેરે સમાજનાં અવકારવિષયક તેમજ લગ્નવિષયક અનેક વિચારણીય પ્રશ્નો વિશે કહેતા વિચાર કરી તેનો ઉકેલ લાવવો એ જાનિએવકની ખાસ ફરજ છે.

જે હરેક જીવિવાળો, કર્તવ્યપરાયણ અને વિચારણીય હોય છે તે જ જાતિની સેવા બજાવી શકે છે. જે ઉતાવળીયો, વાતોડીયો અને લડાઈખોર જાતિની સેવા કરવા માટે બહાર પડે છે તે જાતિની સેવા કરી શકતો નથી. કારણ કે સમાજમાં એવા ધણા માણસો હોય છે કે જે જાનિસેવા કરનારને દત્તોત્યાહ પણુ કરી નાંખે છે. પણ એવા સમયે ક્ષમતા ધારણ કરી કર્તવ્યપરાયણ રહેવું એમાં જ જાનિસેવકની શોલા છે.

પ્રત્યેક જાતિમાં અનુભવી જાનિસેવકોની આવશ્યકતા બહુ રહે છે. કારણ કે, જે જાનિસેવક અનુભવી ન હોય તો સમાજમાં અને જાતિમાં અનેક અનર્થો પેદા થવાની આશંકા રહે છે. યુવકહૃદય એવું કાર્ય પણ હાથ ધરી એમ છે કે જે કાર્યને સમાજ અપનાવવા તૈયાર ન હોય; એટલા માટે જે વ્યક્તિએ ૬૦ વર્ષ સુધી સમાજ કે જાતિનો અનુભવ મેળવ્યો તે જ વ્યક્તિ સમાજસેવક તરીકે સાર્થક નીવડી શકે છે એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે.

આજે અનુભવહીન માણસો સમાજસેવકનું પદ લેવા તૈયાર થઈ જાય છે. પણ ત્યારે સમાજવ્યવસ્થા કરવાનું દુઃસાધ્ય કામ માથે આવી પડે છે ત્યારે દૂર ખસી જાય છે. એટલે આજે અનુભવી જાનિસેવક ન હોવાને કારણે જ સમાજ અને જાતિની વ્યવસ્થા બરાબર બેવામાં આવતી નથી.

આજે યુવાનો ઉપર એવો આરોપ દોળવામાં આવે છે કે તેઓ સમાજસ્થિતિના અજ્ઞાનને કારણે સમાજોદ્ધારને નામે સમાજહાનિ

હરી, રજા છે. પણ આ જાન કોશાન્ન આવી નથી. જેવું કેટલાક
 પરી કુરોની અપેક્ષા અધિક અનિચારી અને હિંમતીને આપે
 છે. તેઓ અગાળ ફિરિયોને પકડી રાખે છે અને જાણ લાગે પ્રાણપ્રત્યે
 મરત્ય આવી અમાન્યતાનિ કરના રહે છે અને કુરાનો અગાળ
 ફિરિયોનો હિંમત કરવાનું રહે છે ને તેઓ જાણ કર્યા બંધ છે.
 પણ તેઓ ક્રોધ નથી સમજના કે અગાળ ફિરિયોને હાંમે અમાન
 કે જાનિનું કેટલું બધું અપાત્તવન થનું રહે છે ને સાચા અમાન-
 સેવકો અને જ્ઞાનિસેવકો દોષ તો તેઓ કુરાનો અને પકોને અમાન્યતાનો
 માર્ગ જનાવે; પણ જ્યાં આથી અમાન્યસેવક જ ન દોષ ત્યાં અમાન-
 સુધારની વાત જ કર્યા રહી.

આને સમાજસેવકના અભાવે જ્યાં જુઓ ત્યાં કુરો નેકાર
 બની આદર્શીન સર્વ અદીનદી અદરવા રહે છે. સમાજની અરેખર
 નક કુર્વવચ્ચા છે જ્યાંસુધી સમાજની આ કુર્વવચ્ચા દર કરી
 સુખવચ્ચા કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી સમાજસુધારની આદા રાખવી
 નહીં છે. લૌકિક જ્ઞાનિરથવિરની મારફત સેવિકાચર જ્ઞાનિરથવિર પણ
 દોષ છે. સેવિકાચર જ્ઞાનિના નિવેશોપનિવેશો પકી તેનું જરાજર પાતન
 કરાવવું અને દેશાભિપ્રસાર સેવિકાચરજ્ઞાનિમાં સંશોધન કરી સાધુ-
 સમાજને પ્રગતિ પથે લઈ જવો અને તે દ્વારા માનવસમાજનું
 સ્થાવર સાધવ એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય દોષ છે.

સમાજ કે જાનિના સુધાર મારે દરેક સકલ ઉપાયો લઈ
 સમાજનેદાર કરવો એ સમાજસેવકનું કર્તવ્ય છે. આ કર્તવ્યપાલનમાં
 સમાજ, જાનિ અને ધર્મનું સ્થાવર રહેલું છે.

(૯) સૂત્રસ્થવિર

[સુત્ત-થેરા]

ન હિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિદં વિચિતે ।

આખી દુનિયામાં જ્ઞાન જેવી કાંઈ બીજી પવિત્ર વસ્તુ નથી. જળથી શરીરશુદ્ધિ કરી શકાય છે પણ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે તો જ્ઞાનની આવશ્યકતા રહે છે. જ્ઞાન એ અંતર્યક્ષુ છે. એ અંતર્યક્ષુના પ્રકાશથી અજ્ઞાનાંધકાર દૂર ભાગે છે અને જ્ઞાનભ્યોતિ પ્રગટે છે. જે વ્યક્તિ પોતાના જ્ઞાન્યક્ષુનો પ્રકાશ અજ્ઞાનાંધકારમાં ભટકતાં પ્રાણી-એને આપી જ્ઞાનનો માર્ગ બતાવે છે તે વ્યક્તિ જ્ઞાનમાર્ગનો બતાવનાર ગણાય છે. શાસ્ત્રના શબ્દોમાં તે ‘સૂત્રસ્થવિર’ કહેવાય છે. સૂત્ર એટલે કેવળ સૂત્રવાચન કે સૂત્રનું પકન નહિ. પણ સૂત્ર એટલે સદ્-વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી તેનો વિવેક કરવો. જે વ્યક્તિ સૂત્રકથિત વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી વિવેક કરે છે અને પોતાના સત્ત્વ અનુભવ-જ્ઞાનનો જનસમાજમાં પ્રચાર કરે છે તે ‘સૂત્રસ્થવિર’ કહેવાય છે. સૂત્રજ્ઞાનનો વાંચન કરવું અને તેને અનુભવમાં ઉતારવું એ બન્ને ભિન્ન વસ્તુ છે.

સૂત્રજ્ઞાનનું વાચન કરવું સરલ છે. પણ એને અનુભવમાં ઉતારવું કઠિન છે. વર્ષોના વર્ષો સુધી અનુભવોના અખતરાઓ કર્યા પછી સૂત્રજ્ઞાનનો વિવેક પ્રગટે છે, ત્યારે સૂત્રજ્ઞાનનો સાર સમજાય છે.

[illegible]

જે અનુભવજદ્ અને જ્ઞાનજદ્ મુજબવિર દોષ છે એ મુજબમંતો પ્રમાર અને તેનું પાલન જગત્તર કેમ થાય એની દમેલા સીવદ મને છે. અને સુવજ્ઞાનનો પ્રમાર વિદ્યાર થાય નં મારે જગત્તરગ્યાએ ધર્મોપદેશ આપે છે એ દેર્ષ વિજ્ઞાસુ આવક મુજબમંમાં બદાજુદિએ દેર્ષ પ્રકારની યદા કદ તો ને યમનૂ નમુમિત સમાધાન કરે છે. સાચેના મર્મજ મુજબવિરનું એ કર્તવ્ય છે. વર્તમાન સમયમાં અજ્ઞાના-ધકાર એટલે બધાકેલામં ગમે છે કે જનસમાજમાં અજ્ઞાનતાને કારણે મર્મ પ્રતિ ઉદાગીનતા વધતી જતી જોવામાં આવે છે. ધર્મોચોન કરવા મારે અજ્ઞાનાધકારને કદ કરી જ્ઞાનમકાસ મારે આજુ ફેલાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે. જ્યાં જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટમે ત્યાં અજ્ઞાન, અમદ્ધા એક જાણુ પણ દષ્ટી નાદ સહે, પણ મુજબવિર વિના જ્ઞાનજ્યોતિ ફાણુ પ્રગટાવે.

નુતરચરિત્ર એ જ્ઞાનવ્યોમિર્ધર છે તુર્ધના પ્રકાશથી જેમ
અધકાર એકે સ્વપ્ન પશ્યુ ટકી રહ્યો નથી તેમ જ્ઞાનતુર્ધના ઉદ્યથી
અજ્ઞાન અને અધઠાકાર અધકાર એકસણ પશ્યુ ટકી રહ્યાનો નથી.

(૧૦)

પર્યાયસ્થવિર-સંયમસ્થવિર

[પરિચય-થેરા]

જ્ઞાનસ્ય ફલં ત્રિરત્તિઃ ।

જ્યારે સૂત્રજ્ઞાન આચારમાં ઊતરે છે ત્યારે જીવનમાં સંયમ પ્રગટે છે. અને વીસ વીસ વર્ષો સુધી સૂત્રાનુસાર સંયમની સાધના કર્યા બાદ જે વ્યક્તિ સંયતાત્મા એટલે કે જેણે જ્ઞાનપૂર્વક શરીર, મન, બુદ્ધિ અને આત્માને પોતાના વશમાં કરી લીધો છે એવો જિતેન્દ્રિય બને છે, તે વ્યક્તિ ‘સંયમસ્થવિર’ કહેવાય છે.

સંયમસ્થવિર બનવા માટે ઢેટઢેટલાં વર્ષો સુધી જ્ઞાનોપાસના સાથે આત્મદમનની વિદ્યા ભણવી પડે છે ! જ્યારે વર્ષોનાં વર્ષો સુધી સાધક પુરુષ જ્ઞાનની ઉપાસના કરે છે તો તેને જ્ઞાનસિદ્ધિ થાય અને પોતે સશરીર-શાસ્ત્રરૂપ બની જાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? પણ કેવળ જ્ઞાનસિદ્ધિ દર્શે જીવનસિદ્ધિ સધાતી નથીને ? જીવનસિદ્ધિ માટે તો જ્ઞાનસિદ્ધિની સાથે સંયમસિદ્ધિ આવશ્યકના છે. અને સંયમની સિદ્ધિ માટે તો સાધકપુરુષે શાસ્ત્રમાં કહેલ યમનિયમોને જીવનમાં મર્ત સ્વરૂપ આપવું પડે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે જ્ઞાન અને સંયમનો, વિચાર અને આચારનો સુમેળ

સંધાય છે. ત્યારે જીવનશુદ્ધિની સૌરભ ચારે ગાત્રુ પ્રમરે અને અનેક પુન્યાભાગ્યોનાં જીવન સંધમ મૌરભથી મુક્તસિન થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ જ્ઞાન અને સંધમ અને આચાર અને વિચારનો સુમેળ સાધવો અને સંધમસ્થવિર-પર્યાયસ્થવિર જનવું એ સાધારણ જન માટે શું ! ગદ્યા મુનિવરો માટે પણ સગ્લ નથી.

‘સંધમનો માર્ગ છે શાન્તો’ એ ધર્મોક્તિ સંધમધર્મના પાત્રનતી દુઃકરતા સમજાવે છે. જે વ્યક્તિ આ દુઃકર સંધમધર્મને જીવનના કિનારી જ્ઞાન અને સંધમનો સમન્વય કરમે તે વ્યક્તિ પોતાના જીવનને મિદ્ધ, ખુદ અને મુક્ત જનાવી શકશે; એમાં મંદા નથી.

ઉપર વર્મવેલાં દસ ધર્મોનો સાર તે આ સંધમધર્મ છે. જે સંધમધર્મને ધર્મના સાર રૂપે સમજી જીવનમાં સાંગોપાંગ કિનારમે તે ધર્મમૂળને પામશે અને જીવનને આનંદસભર જનાવી શકમે.

ધર્મો મદ્ગલ્યં ધર્મો મર્ગળં ।

ધર્મં આયું મર્ગલ્યં છે. ધર્મં આયું રારજ્ છે.

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ।

